

3. évfolyam

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE

Cultural Science Review

Gulyás Tibor	Innováció, etika, felelősség
Szendrő Péter	az információ korában
Szécsi Gábor:	
Horváth Péter	A közösségi
János:	energiatermelés szerepe
	a jövő
	energiarendszereiben
Buday-Sántha	Üzleti és PR etika
Andrea:	

2021/3.

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE / Cultural Science Review

Kiadja:

Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
7100 Szekszárd, Rákóczi u. 1.

+36 74 528 300

https://kpvk.pte.hu/hu/kulturatudomanyi_szemle

Felelős kiadó a kar dékánja

Megjelenés gyakorisága: Évenként négy lapszám, három magyarul, a negyedik angol nyelven

A szerkesztőség elérhetősége: kulturatudomanyiszemle@pte.hu

Felelős szerkesztő Szécsi Gábor

HU ISSN 2676-9158

A Kultúratudományi Szemle szerkesztősége és szerkesztőbizottsága

Szerkesztőség:

Szécsi Gábor főszerkesztő

Bús Imre főszerkesztő-helyettes

Boronkai Dóra

K. Farkas Claudia

Koltai Zoltán

Zádori Iván

Szerkesztőbizottság:

Boros János elnök (Pécs)

Bárczi Zsófia (Nitra, Nyitra)

Pálfi József (Oradea, Nagyvárad)

Hörcher Ferenc (Budapest)

Ivanović, Josip (Subotica, Szabadka)

Klein Sándor (Budapest)

N. Horváth Béla (Szekszárd)

Orbán Jolán (Pécs)

Szabó Tibor (Szeged)

Olvasószerkesztő:

Horváth Viola

Tördelés:

Horváth Viola

Meilinger Zsolt

Lapterv:

Bús Imre

©opyright : szerzők
: kiadó

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE

Cultural Science Review

2021/3.

(3. évfolyam)

A lap a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg.

Tartalom

TANULMÁNYOK

Gulyás Tibor – Szendrő Péter – Szécsi Gábor

Innováció, etika, felelősség az információ korában. Adalékok az innovációetika fogalmi megalapozásához5

Horváth Péter János

A közösségi energiatermelés szerepe a jövő energiarendszereiben.....26

Buday-Sántha Andrea

Üzleti és PR etika. Az üzleti, a kommunikációs szakmai és a PR etika aktuális kérdései.....44

MŰHELY

Apokalipszis most? Válogatás a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolája által rendezett villámkonferencia anyagából

Boros János

Előszó.....63

Boros János

A Most az Apokalipszis?65

Farkas Attila

Diszharmónia, apokalipszis és hatalom.....69

Fodor Tímea

A közjó és az önérdék konfliktusa - avagy a pillanatnyi haszon mint társadalmi csapda72

Bólya Anna Mária

A tradíció új formái?.....75

Csonka Berta

Akutyalipszis most: a Covid-19 és a *kutyizmus*81

Halász László

Nyolc halálos bűn.....83

Csikai Ildikó

**Apokalipszis most? „...aki igaz, cselekedjék igazságot ezután is...” (Jel 22,11)
avagy A filozófus egy puzzle bolygón.....85**

Szanyi Norbert

Remény és félelem98

Bendes Ákos

A Covid19 a természet reneszánsza102

Baranyi Ákos

**Morális dilemmák a veszélyek kivédését és szűkös erőforrások elosztását
illetően105**

Kis Pongrácz Tamás

Vagy soha?108

Alpaslan Ertüngealp

Apokalipszis és ébredések.....111

Szabó Balázs

**Átmenet a káoszról kozmoszba, avagy az apokalipszis reményt adó
végkicsengése különös tekintettel a személyköztiségre114**

DOKUMENTUM

Fenyvesi Balázs

John Adams: Gondolatok a kormányzásról118

KITEKINTÉS

Peter Sjösted-Hughes

A szervezet filozófiája132

SUMMARIES138

E SZÁMUNK SZERZŐI143

TANULMÁNYOK

Gulyás Tibor – Szendrő Péter – Szécsi Gábor

Innováció, etika, felelősség az információ korában

Adalékok az innovációetika fogalmi megalapozásához

Bevezetés

Amennyiben az etikát az ésszerű és helyes döntések pilléreit jelentő erkölcsi törvények, normák érvényességével és megalapozásával foglalkozó gyakorlati filozófiai diszciplínának tekintjük, és miért ne tennénk így, nehezen vitathatnánk azt a számos filozófus által osztott álláspontot, hogy az etika éppen annyira teoretikus, mint tapasztalati tudomány. Az etika léte, indokoltsága, megalapozottsága az emberi cselekedetek helyességének vagy helytelenségének megítélését megalapozó alkalmazásában rejlik. Az erkölcsi problémákkal (dilemmákkal), az individuumok erkölcsi vélekedéseivel kapcsolatos ténykérdésekkel és az erkölcsi kifejezések jelentésével kapcsolatos kérdései az alkalmazásával kapcsolatos általános filozófiai problémák metszéspontjában válnak vizsgálódásai tárgyává. Az etikának erre a sajátos Hans-Georg Gadamer (1984) is, aki az arisztotelészi *phronészis*-konceptiót továbbgondolva hangsúlyozza, hogy a szisztematikus etika megalkotásának az erkölcsi maximákat követő emberek erkölcsi cselekedetei jelentik az elsődleges feltételét. Azaz bár a helyes és helytelen megítéléshez szüksége van egy adott etikai rendszer ismeretére, nem az ebből az ismeretből fakadó teoretikus hajtóerők révén válik erkölcsi lényé, hanem kizárólag a rendszer alkalmazásakor képes megélni és megítélni tettei erkölcsiségét. Mindez pedig értelemszerűen egy olyan etika keretein belül történhet meg, amely a konkrét cselekvési szituációkban szerzett mindenkori tapasztalatok révén teljesebben ki. Bár más nézőpontból kiindulva, de hasonló következtetésre jut Franz Brentano is az erkölcsi ismeret eredetére irányuló vizsgálódásai során, amikor a következőképpen fogalmaz, „a legfőbb gyakorlati jó területe ésszerű cselekvésünk egészének alávett szféra, amennyiben e szférában valami jó megvalósítható” (Brentano 1994, 72). Mint Brentano sugallja, a jónak az emberi gyakorlat minden területén való elősegítése lehet az egyetlen helyes életcél: „az egyetlen és legfőbb parancsolat, amelytől minden más parancsolat függ” (Brentano 1994, 72).

Ez az etika természetére vonatkozó és az alkalmazott etika fogalmát stabil fogalmi fundamentumokra alapozó felfogás különös tartalmat nyer

napjainkban a digitális kultúra térnyerését kísérő értékkonfliktusok korában. Az újonnan artikulálódó értékpreferenciák csomópontjában egyrészt új megvilágításba kerülnek a normatív etika alapfogalmai, másrészt az alkalmazott etika új problémakörei bontakoznak ki az információ korához köthető tevékenységformák megerősödésével. Ennek a processzusnak a gyümölcse lehet például egy olyan új alkalmazott etikai terület megjelenése és térnyerése is, mint amilyen az innovációetika. Tanulmányunkban ennek az új alkalmazott etikai diszciplínának a fogalmi megalapozására vállalkozunk a normatív etika keretében kiérlelt és az innovációetika szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyuló felelősségfogalom elemzésével, a digitális kultúrát jellemző etikai értékkonfliktusok áttekintésével, valamint az innovációs gyakorlat etika megítélését meghatározó elvek világossá tételével.

1. A normatív etika fő irányai – a felelősségetika elvei

A cselekvések morális megítélésnek háttérében rejlő szabályokat vizsgáló ún. normatív etika a megítélendő cselekvéseket két alapvető irányból közelíti meg. Az egyik irány a cselekvések intencionális okait, a szándékokat tekinti a morális értékítéletek szempontjából döntő tényezőkné. Ebben az esetben az aktusokat meghatározó normarendszer és a cselekvő normákhoz való viszonya kerül az etikai vizsgálat fókuszába. Ezt a cselekvést önmagában megítélő etikai irányzatot nevezzük kötelesség- vagy deontologikus etikának. A normatív etika másik iránya a cselekvések társadalmi következményeit, okozatait határozza meg az erkölcsi megítélés szempontjából lényeges faktorokként, azaz alapvetően arra a kérdésre összpontosít, hogy az adott cselekvésnek milyen hatásai vannak a szélesebb közösség, társadalom életére. Ez az irányzatot hívjuk konzekvencialista etikának. Ez az etikai irányzat az egyes aktusokat nem tekinti önmagában helyesnek vagy helytelenek, jónak vagy rossznak, hanem kizárólag a közösségi, társadalmi következményei felől tartja őket morálisan megítélhetőnek.

A kötelességetika tehát az adott szituációban végrehajtott cselekvések következményeitől eltekintve az aktusok formáját, általánosan elfogadott elvek szerinti tartalmát és a cselekvők szándékát véli az erkölcsi ítéletek kiindulópontjának. Ebben a megközelítésben a cselekvések a fenti szempontok szerint lehetnek önmagukban helyesek vagy helytelenek, jók vagy rosszak. Megítélésük az adott helyzettől elvonatkoztatott, általános és időtlen erkölcsi maximák szerint történik. Mint arra a politikusi, közéleti tettek morális dimenzióival foglalkozó Max Weber (1989) is felhívja a figyelmet, ez az etikai felfogás egy olyan sajátos „érzületetikaként” funkcionál a mindennapi erkölcsi ítéleteink kialakításakor, amelynek maximái túlmutatnak a tettek következményein és az ezzel kapcsolatos egyéni felelősségen, s ezáltal semmilyen, a közösség érdekeit szolgáló erkölcsi kompromisszumot nem tesznek lehetővé.

Ez az etikai felfogás tehát kibékíthetetlen ellentétben van az erkölcsi ítéletek konzekvencialista megközelítésével, amely az egyén közösségért, társadalomért érzett felelősségét teszi az egyes tettek morális megítélésének sarkkövévé. Mint Weber sugallja, a kötelességetikát lehetetlen „egy fedél alá hozni” a felelősségetikával, hiszen ha társadalmi megfontolások eredményeként engedményt teszünk a „cél szentesíti az eszközt” elvnek, lehetetlen pusztán a kötelességetika nézőpontjából meghatározni „mely célok, mely eszközöket szentesítenek” (Weber 1989, 77). A legfőbb etikai értékelési szempont az adott közösség szolgálata. A felelősségetika elvén nyugvó etikai konzekvencializmus képviselői szerint ugyanis akkor tekinthetők egy individuum tettei etikusnak, ha cselekvéseit úgy tervezi és alakítja, hogy azzal az őt befogadó közösség hasznára legyen, vagyis a lehető legtöbb ember számára legyenek jók cselekedetei következményei. A konzekvencialista felfogás egyik fontos irányát jelentő, klasszikus utilitarizmus képviselői szerint a cselekvőnek mindenekelőtt tisztázni kell a lehetséges cselekvési alternatívákat, majd mérlegelnie kell, hogy az egyes alternatívák milyen következményekkel lehetnek a közösség többi tagjára nézve. Az utilitarista elveknek megfelelően cselevő individuum természetesen azt az alternatívát tartja erkölcsi értelemben leginkább helyesnek, ami az közösségen belül a lehető legtöbb ember javát szolgálja. Ehhez egyrészt meg kell ismernie az adott közösség tagjainak elvárásait, érdekeit, mérlegelési szempontjait, másrészt meg kell osztania velük döntési dilemmáját és a dilemma feloldásához vezető erkölcsi megfontolásait. Azaz akkor tekinthető etikusnak a többségért érzett felelősség jegyében végrehajtott cselekedete, ha a kisebbség pontosan tudja, milyen szempontok szerint választott egyet a konkrét szituációban végrehajtható lehetséges aktusok közül az adott probléma megoldására. Ebben a megközelítésben tehát kizárólag akkor tekinthetünk konzekvencialista értelemben erkölcsileg jónak egy, a többség javára végrehajtott cselekedetet, ha a kisebbség lehetőséget kap arra, hogy a cselevő morális dilemmáját megismerve foglaljon állást az adott aktus megítéléséről.

A normatív etika fentiekben bemutatott irányait szem előtt tartva adhatunk választ például arra az etikát régóta foglalkoztató kérdésre is, hogy a társadalom, vagy valamely közösség érdekében végzett közéleti, politikai tevékenység szabályait a gyakorlatban korlátozzák-e erkölcsi megfontolások, vagy sem. Weber erre a problémára reflektálva határozza meg a politikai cselekvések etikájának két alapvető típusát. A politikai cselekvések következményeiből kiindulva hangsúlyozza, hogy a politikai gyakorlatban van valami, ami felülírja az ún. abszolút etika előírásait, maximáit. S ez nem más, mint a politikusok felelőssége. Az a tény, hogy egy politikusnak rendszerint el kell számolnia cselekvései előrelátható következményeivel. A „helyes” célok érdekében hozott „jó” döntések gyakran követelnek erkölcsi kompromisszumokat a döntéshozótól, aki a legteljesebb mértékig köteles

cselekedetei végrehajtásakor figyelembe venni az őt befogadó közösség, a társadalom érdekeit. Nem személyes hatalomvágya, egyéni érdekei szentesítik tehát az általa választott eszközöket, hanem a közösségi célok, az emberek boldogulásáért tett erőfeszítése, a társadalom fejlődéséért érzett felelőssége. Ilyen értelemben döntéseit erkölcsi maximák vezérlik. Csakhogy ezeknek az erkölcsi maximáknak a gyújtópontjába nem valamilyen a cselekvéstől elvonatkoztatott „időtlen” morális szempont, hanem a gyakorlati cselekvések társadalmi, közösségi következményei iránt érzett felelősség kerül.

A politikai, közéleti tettek irányát tehát egyfajta „felelősségetikának” kell meghatározni, mely számol az egyén cselekedeteinek társadalomra, közösségi életre gyakorolt hatásaival. Szemben az ún. „érzületetikával”, amelynek maximái túlmutatnak a tettek következményein és az ezzel kapcsolatos egyéni felelősségen, s ezáltal semmilyen, a közösség érdekeit szolgáló erkölcsi kompromisszumot nem tesznek lehetővé. Az „érzületetikának” el kell utasítania minden olyan cselekvést, mely erkölcsileg „veszélyes” eszközhöz folyamodik. Ahogy Weber fogalmaz: „Ha egy tiszta érzületből fakadó cselekedet következményei rosszak, akkor azért a cselekvő személyében nem saját maga, hanem a világ, mások ostobasága, vagy az azokat eképpen teremtő Isten akarata felelős. Ugyanakkor az az ember, aki a felelősség etikájában hisz, szükségképpen számol az átlagember gyarlóságával; miként Fichte nagyon helyesen mondta: nincs joga arra, hogy jószágukat és tökéletességüket tételezze fel. Nem érzi magát abban a helyzetben, hogy saját cselekedete következményeit – ameddig képes volt azokat előre látni – másokra hárítsa” (Weber 1989, 75).

Miként azt Weber is hangsúlyozza, a politikus cselekedeteinek közösségi következményei és a velük kapcsolatos felelősség erkölcsi kompromisszumokat követelnek az érintettek részéről. Az állampolgárok jóléte, a közösség érdekei által vezérelt döntések gyakran a politikus erkölcsi integritásának feladásával járnak együtt. Más szóval olyan tettek végrehajtására kényszerül, amelyek a legkevésbé sem felelnek meg morális felfogásának, értékrendjének. A politikus cselekedeteit meghatározó döntési helyzetek így általában komoly erkölcsi dilemmák forrásaivá válnak, amelyek feloldására persze a demokratikus politika önmagában még nem kínál általánosan használható receptet.

Mint arra Weber okfejtése kapcsán a fentiekben is utaltunk, egy politikus, vagy bármilyen közéleti szereplő nyilvánvalóan akkor jár el helyesen, ha ezeket az erkölcsi dilemmákat feltárja a közösség előtt. Ha világossá teszi a döntési szituáció lényegét, a cselekedeteit motiváló valódi indítékokat és tettei lehetséges következményeit. A politikai kommunikáció úgy válna hitelesebbé és ezáltal meggyőzőbbé, ha az állampolgárokat nem pusztán a döntésekkel, már elfogadott stratégiákkal, de magukkal a döntési helyzetekkel, dilemmákkal is szembesítené, s ha eközben pontosan

érzékelhetné a cselekedeteit átható felelősségérzetet is. Ily módon a közügyekben megszólított polgárok joggal érezhetik, hogy a dilemmát előttük feltáró individuum ezzel az aktussal bevonja őket a probléma megoldásába, a célok kijelölésébe, az azok megvalósítását szolgáló eszközök kiválasztásába. Az emberek a meggyőző kommunikáció eredményeként morálisan egyenlő személyek közösségének tekintik az őket befogadó és jelentős társadalmi tőkével bíró közösséget. Ez az etikai dilemmák feloldását célzó kommunikációs stratégia különös jelentőséget kap az információ korában, a többcsatornás kommunikáció és többretegű nyilvánosság világában. A digitális kultúrában születő közösségi, társadalmi formák olyan új témákat és kontextusokat teremtenek az alkalmazott etikai problémák megítéléséhez, amelyek immár elválaszthatatlanok az információ korát jellemző értékváltásoktól. Ilyen téma az etikus innováció problematikája is, amely az innováció fogalmának digitális kultúrához köthető jelentésgazdagodásával elvezethet az innovációetika mint önálló diszciplína megalapozásához. Ahhoz, hogy ezt a folyamatot a maga teljességében rekonstruálhassuk, a továbbiakban térjünk ki röviden arra a kérdésre, hogy az alkalmazott etikai problémák milyen értékpreferenciák és –konfliktusok metszéspontjában válhatnak vizsgálat tárgyává az információ korában.

2. Erkölcs és közösség az információ korában

A digitális kultúra emberének mindennapi döntéseit meghatározó értékpreferenciák és -konfliktusok új megvilágításba helyezik az egyén értékteremtő tevékenységformákhoz, így az innovációhoz, azaz egy ötletnek a társadalom számára értékhorozzó módon való megvalósításához fűződő viszonyát is. Olyannyira, hogy az új média által közvetített személyes és tömegkommunikációs narratívák innovációfogalomra gyakorolt hatása talán leginkább e preferenciák és konfliktusok mentén megvalósuló értékváltásokban és az azok alapjául szolgáló társadalmi trendekben érhető tetten. Más szóval, az elektronikus kommunikáció teremtette, új közösségekben élő és tájékozódó ember innovációval kapcsolatos attitűdjeit, értékítéleteit a digitális kultúrát jellemző értékváltásokhoz vezető, dinamikus társadalmi folyamatok határozzák meg (Szécsi–Koller 2015). Ilyen társadalmi folyamatnak tekinthető az internethasználók körében egyre általánosabbá váló univerzalista, az emberek közötti egyenlőség elvén nyugvó egyetemes erkölcsi maximákat feltételező szemlélet expanziója, aminek következtében az új médiát használók egy részének döntéseit mind erőteljesebben határozza meg az innováció által érintett társadalmi és természeti környezet iránti felelősség érzése. Ez a különböző empirikus vizsgálatok által feltárt jelenség természetesen más társadalmi trendekkel kölcsönhatásban érvényesül, és teszi összetetté a digitális kapcsolatai révén behálózott individuum értékvilágát. Shalom Schwartz például nem véletlenül jut kutatási eredményeit összegezve

arra a következtetésre, hogy az információ korában a specifikus értékek (pl. hatalom vs. univerzalizmus, hagyomány vs. hedonizmus) és az ént-transzcendens és az énhangsúlyozó értékek közötti univerzális konfliktus kialakulásának lehetünk tanúi (Schwartz 2012). Ezek a konfliktusok, mint arra Schwartz is rámutat, számos, az új kommunikációs eszközöket használó ember innovációról kialakított képét befolyásoló, dinamikus társadalmi folyamat alapjául szolgálnak napjainkban. Az egyik ilyen folyamat a konformitás tendenciáinak felerősödése az online oldalak használóinak körében, ami alapvetően abból a tényből fakad, hogy az online társadalmi hálózatok tagjainak az eredményes kommunikáció érdekében orientálódniuk kell mások véleménye és viselkedése felé. Nő továbbá a hedonizmus (az igények gyors kielégítéséből fakadó boldogság mint etikai cél) jelentősége, ami a nyitottságot és individualizmust egyaránt involváló, általános értékként jelenik meg az új nemzedékek életvilágában. Ugyancsak fontos tendencia a média individuumközpontú szemléletének uralkodó értékként való megjelenése, ami arra vezethető vissza, hogy kereskedelmi érdekeit szem előtt tartó közösségi média a felhasználók igényeit úgy regisztrálja, hogy őket fontos személyiségeknek tekinti, olyanoknak, mint akiknek a teljesítménye iránt mások elismeréssel adóznak, és mint akiknek lehetősége van megmutatni különleges képességeiket másoknak (Szécsi 2016).

Az innováció által érintett társadalmi és természeti értékek iránt felelősség univerzalista szempontú megközelítése ezekkel a tendenciákkal kölcsönhatásban, az új értékpreferenciák csomópontjában válik egyre általánosabb és megkerülhetetlenebb jelenséggé az internetes generációk körében. Az etikus, felelős innováció folyamatosan napirenden tartott témái az új média által közvetített narratíváknak, amelyek, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a komoly társadalmi tőkével bíró, új típusú közösségi formák révén akár permanens mozgósító erővel bírhatnak az újabb generációk körében. Ebben a fejezetben ennek a jelenségnek az okaira kívánunk rávilágítani a médianarratívák gondolkodásra és közösségi viszonyokra gyakorolt hatásának elemzésével. Ennek során abból az általános feltevésből indulunk ki, hogy az etikus innováció univerzalista megközelítésének tényerése a digitális kommunikáció teremtette új közösségekben alapvetően két okkal magyarázható: egyrészt az új típusú közösségekben rejlő társadalmi tőke növekedésével, másrészt a lokális és globális szempontok egyidejű figyelembevételét megalapozó új típusú közösségi viszonyrendszerek, az ún. „glokálisok” kialakulásával.

Az, hogy az etikus innováció problémája iránti nyitottság a digitális kultúrában tájékozódó és kommunikatív kapcsolatait építő ember univerzalista szemléletének meghatározó tényezőjévé vált, mindenekelőtt a hálózati társadalomban megjelenő, új közösségi formákkal és diskurzusokkal magyarázható. Ezek az internet tényerésével mind meghatározóbbá váló új

közösségi formák és diskurzusok merőben új megvilágításba helyezték a modernitás gondolkodásmódját jellemző közösségfelfogást és vele együtt természetesen a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünket is. Igaz, az új kommunikációs technológiák használatával megszorodó virtuális közösségek és a közvetlen térbeli érintkezést feltételező fizikai közösségek viszonyát eleinte többen a Tönnies-féle dichotomikus felfogás jegyében határozták meg.¹ Ennek háttérében pedig valószínűleg az a hagyományos közösségi formák iránti aggodalom rejlett, amit a virtuális közösségek látványos térnyerése váltott ki a szerzőkből. A virtuális közösségek e szerzők felfogásában olyan, a valós, pozitív entitásokként felfogott hagyományos közösségi formákat elfojtó, személytelen „közösségillúziók”, amelyeket fogalmilag is világosan el kell különíteni a valós közösségi formációktól. Így ahogy Tönnies a közösséget és a társadalmat egymástól lényegileg különböző formáknak tekintette, a virtuális közösségek expanzióját aggódva figyelő teoretikusok számára is kézenfekvő megoldást jelentett a fizikai és virtuális közösségeket a társadalmi szerveződés egymást kölcsönösen kizáró formáiként meghatározni. A fizikai közösségek szemben a közösségiségnek csupán illúzióját kínáló virtuális közösségekkel a kölcsönös egymásra utaltság és szolidaritás valódi élményét nyújtják tagjaik számára. Olyan, a közös lakóhelyhez fűződő érzelmi kötelékek jellemzik őket, amelyeket az újonnan megjelenő virtuális közösségek soha sem biztosíthatnak tagjaik számára. Így a közösséghez való tartozásból fakadó és az egyes ember cselekedeteit meghatározó erőforrásról is kizárólag a fizikai közösségek esetében beszélhetünk. Ezt az erőforrást nevezzük a Pierre Bourdieu (1986) által bevezetett és James S. Coleman (1988) írásaiban népszerűvé tett kifejezéssel, társadalmi tőkének. A társadalmi tőke tehát olyan cselekvési erőforrás, amelyet a csoporthoz való tartozásból, az adott közösség tagjai közötti kapcsolatból fakad, és amely ily módon a társadalmi struktúra bevezetését jelenti az egyéni racionális döntések paradigmájába. Coleman meghatározásában ennek az

¹ A közösség ebben a megközelítésben nem más, mint bizonyos értékeket, normákat, szokásokat egyöntetűen elfogadó emberek adott helyen megvalósuló, többnyire közvetlen ismeretségen és érintkezésen alapuló csoportja. Vagyis ezek a közösségértelmezések sokkal inkább a lokalitás, semmint a globalitás elvét tükrözik, s közvetlenül táplálkoznak abból a Ferdinand Tönnies ma már klasszikusnak számító könyvében kifejtett és a 19. század eleje óta uralkodóvá vált felfogásból, amely a „racionálisan mechanizált, távoli” emberi kapcsolatokra épülő társadalommal (Gesellschaft) a közösségi létet mint közvetlen, szerves emberi kapcsolatok, kölcsönös viszonyok együttesét állítja szembe.¹ Vagyis az alapnak tekintett közösségfogalom (Gemeinschaft) a valós, organikus, intim és privát életet, a népi hiedelmeket és baráti viszonyokat jeleníti meg szemben közvetett emberi viszonyokat feltételező, a nagy instrumentalizált struktúráként működő nyilvános világgal, a társadalommal. Lásd ezzel kapcsolatban (Tönnies 1983).

erőforrásnak három alaptípusa érvényesül a valós közösségeken belül: a társadalmi környezet megbízhatóságán alapuló kötelezettségek/elvárások, az adott társadalmi struktúra képessége az információk biztosítására, illetve a szankciókkal megerősített közösségi normák. Coleman például az utóbbi erőforrások kapcsán azt hangsúlyozza, hogy a negatív külső hatásokat korlátozó normák megjelenésének feltétele a társadalmi kapcsolatok zártsága, és a szankciók is csak akkor lehetnek hatásosak, ha a cselekvő környezetében lévő aktorok között közvetlen kapcsolat jött létre. A zárt társadalmi struktúra egyúttal a nagyfokú közösségi bizalom feltétele is.

Coleman meghatározásában tehát a társadalmi tőke fogalma még erősen kötődik a hagyományos, fizikai közösségek által nyújtott közvetlen emberi viszonyokhoz. És nincs ezzel másképp a kérdéskör másik nagy teoretikusa, Robert D. Putnam sem, aki „a kölcsönös előnyök jegyében megvalósuló társadalmi koordinációt és együttműködést elősegítő” társadalmi tőke működésének feltételeiként a társadalmi kapcsolathálókon alapuló információáramlást, a közösségi fejlődést, versenyképességet, a kollektív cselekvést és társadalmi együttműködést, illetve a kollektív közösségi tudatot, szolidaritást emeli ki (Putnam 2000, 66). Ezek a feltételek azonban Putnam felfogásában elsősorban a fizikai közösségekre jellemző formális és informális kapcsolati rendszereken (család, baráti társaság, klub stb.) belül teljesülnek. Mindez azért is érdekes, mert Putnam már az internet hatásait elemezve veszi górcső alá a társadalmi tőke fogalmát. Vagyis az újonnan születő virtuális közösségek irányából mutat rá arra az internet hatásában rejlő ellentmondásra, hogy amíg az új kommunikációs technológia elvben hozzájárulhat a közös érdeklődésen alapuló új közösségek kialakulásához, valójában társadalmilag éppúgy izolálja egymástól az embereket, mint a televízió.

A társadalmi tőke fenti meghatározásait tehát a hagyományos, fizikai közösségi formák iránti aggodalom hatja át, amely szükségszerűen vonja maga után azt az általános vélekedést, hogy az internet és mobiltelefon használatával kialakuló virtuális csoportok nem kínálnak tagjaik számára a közösségi létből fakadó cselekvési erőforrást. Más szóval, ezek a csoportok nem valódi közösségek. Esetükben a *közösség* szó használata pusztán metaforikus tartalmú. Társadalmi jelentőségük minimális, létrejöttük többnyire véletlenszerű, nem járulnak hozzá semmilyen közösségi identitás kialakulásához. Ehelyett az internetes csoportokhoz csatlakozók olyan felvett szerepekben kommunikálnak a csoport többi tagjával, amelyek rendeltetése épp a valódi identitás (származás, kor, nem, iskolai végzettség stb.) elrejtése. A kollektív felelősség, a közös identitáskeresés és kölcsönös kötelezettségvállalás hiánya miatt ezekre az „álközösségeként” működő csoportokra, miként arra Steve Jones is felhívja a figyelmet, megtévesztő lehet a közösség-metaforát alkalmazni (Jones 1999).

Ez a virtuális közösségekkel kapcsolatos felfogás máig tartja magát a szociológiában és a kommunikációtudományban, holott a 90-es évek közepén már megjelentek olyan munkák is, amelyek a szkeptikus megközelítéssel szemben valódi közösségekként határozzák meg az újonnan születő közösségi formákat. Howard Rheingold például már egyértelműen közösségeknek tekinti azokat az internethasználat során megszülető csoportokat, amelyeket közös érdeklődési kör mentén tetszőleges számú egyén alakít ki saját választása nyomán (Rheingold 1993). Az ilyen csoportok esetében ugyanis éppúgy kimutathatók a valódi közösség ismérvei (közös cél, az azonosság és az összetartozás érzése, belső normák, szabályok stb.), mint a fizikai közösségek esetében. Belső rituálékkal, önálló, sajátos kifejezőmódokkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák a közösségi információáramlást. Azaz ezek az online vagy virtuális közösségek is osztoznak a társadalmi tőkében, miközben széles körű közösségi bekapcsolódási lehetőséget és kölcsönhatást kínálnak az internetezők számára a virtuális térben. Olyan nyitott és széleskörűen hozzáférhető társadalmi hálózatok, amelyek esetében a fizikai közösségekhez képest szélesebb skálán érvényesül a bizalom és a társadalmi tőke. Ennek eredményeként pedig, miként arra Rheingold egy 2002-ben megjelent könyvében is felhívja a figyelmet, olyan hatékonysággal tudnak szélesebb skálájú érdekközösségeket aktivizálni, ahogy arra a térben és időben korlátozott, fizikai közösségek soha sem lennének képesek (Rheingold 2002). Hasonló megállapításra jut Thomas Lindlof és Milton Schatzer is, akik az internet használat nyomán születő virtuális közösségeket olyan közösségekként határozzák meg, amelyeket hasonló érdeklődésű emberek tudatosan hoznak létre valamilyen konkrét téma jegyében (Lindlof-Schatzer 1998). A közösségiség alapja ebben a megközelítésben is egy széleskörű bizalmon alapuló, motivált és interaktív kommunikációs tevékenység, ami a virtuális csoportokat valódi közösségekké teszi.

Bár Rheingoldék virtuális közösségek alatt elsősorban az internetes online fórumokhoz köthető közösségi formákat értik, mára világossá vált, hogy a mobiltelefonálás, de SMS és e-mail üzenetváltás során is születhetnek közösségekként működő csoportok. Az ilyen közösségek tagjai a közös érdeklődés mentén térbeli kötöttségektől függetlenül kerülnek kapcsolatba egymással, hogy, miként Craig J. Calhoun sugallja a virtuális közösségekről adott meghatározásában, bizonyos információkban, elképzelésekben, érzésekben, kívánságokban osztozzanak egymással (Calhoun 2002). Ezek a közösségi viszonyok átszövik az internetező, mobiltelefonáló ember mindennapi kommunikációs kapcsolatait, aki ezáltal mindinkább a virtuális közösségek kölcsönhatása mentén szerveződő hálózati társadalom tagjaként gondolkodik és viselkedik. Az új közösségi formák nemhogy gyengítenék, de erősítik is a virtuális és fizikai kapcsolatai révén behálózott ember fizikai közösségeken belül kialakult érzelmi, társadalmi kötődéseit. Sőt a fizikailag

egymástól elkülönülten élő emberek számára egyöntetűen elfogadott közösségi normákat, értékeket kínáló virtuális közösség bizonyos értelemben a kiterjedt társadalmi viszonyrendszert feltételező elsődleges kötelekek metaforájává is vált. Léte így mindinkább elhalványítja a társadalom (Gesellschaft) és közösség (Gemeinschaft) fogalma között húzódó határokat. Rendeltetése ebből adódóan, miként arra James E. Katz és Ronald E. Rice is felhívja a figyelmet, hogy lebontsa azokat a falakat, amelyeket a fizikai közösségek emeltek a kultúrák, nemek, etnikai csoportok vagy a földrajzi helyek, helyszínek között (Katz–Rice 2002). A virtuális közösségi viszonyok kialakításakor a közösség tagjai a meggyőződésüknek, attitűdjeiknek leginkább megfelelő módon képesek megjeleníteni identitásukat, vélekedéseiket, a közösséggel kapcsolatos elvárásaikat. Más szóval, amíg a fizikai közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi és fizikai (térbeli) határvonalak mentén szerveződnek, addig a virtuális közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi gyakorlaton és a közös érdeklődési körön alapulnak.

A virtuális közösségek tehát éppúgy megfelelnek a közösségekkel kapcsolatos elvárásoknak, mint a fizikai közösségek, de virtuális jellegükből adódóan tagjaik fizikai jelenléte nélkül válnak valódi közösségekké. Az internetezők, mobiltelefont használók meghatározott érdeklődési kör mentén szerveződő virtuális csoportjait közösségeknek tekintő elméletek tehát alapvetően változtatják meg a közösség és hely viszonyával kapcsolatos hagyományos felfogást. Az elmélet képviselői szerint ugyanis ma már a térbeli érintkezés, a fizikai jelenlét, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok nélkül is szerveződhetnek valódi közösségek. Miként arra Barry Wellman és Milena Gulia „Net Surfers don’t Ride Alone” című írásukban rámutatnak, az információ korában a közösség meghatározásakor a térbeli alapokról a társadalmi hálózat kínálta alapokra helyeződik át a hangsúly (Wellman–Gulia 1999). Wellman és Gulia szerint csak akkor érthetjük meg, hogy a virtuális csoportok miért tekinthetők közösségeknek, ha újraértelmezzük magának a közösségnek a fogalmát. Ennek során pedig akkor járunk el helyesen, ha a korábbi „idealizált” közösségértelmezésektől eltávolodva a közösséget mindenekelőtt individuumok társadalmi hálózataként, azaz egyfajta személyes viszonyrendszerként fogjuk fel. Csak így tudjuk ugyanis megragadni a közösségi kötődések lényegét egy nem a fizikai közelségen alapuló csoportban. Egy olyan csoportban, amely tehát a fizikai közösségekhez hasonlóan maga is közösségként működik annak ellenére, hogy nem már jellemzőek rá azok a hagyományos kötelekek, amelyek a családi, rokonsági, szomszédsági viszonyokra és más primér csoportokra épülő közösségeket tartják össze. Ha viszont a közösséget individuumok térbeli korlátokat nem ismerő társadalmi hálózataként fogjuk fel, szükségtelen külön virtuális és fizikai közösségekről beszélnünk. Csak egyféle közösség

létezik, amely éppúgy létrejöhet a virtuális médiatérben, mint az egymással fizikai kapcsolatba kerülő emberek alkotta primér csoportokon belül.

Wellman és Gulia ebből a felismerésből kiindulva bírálja Rheingold virtuális közösségekkel kapcsolatos meghatározását is, ami a virtuális és fizikai közösségeket egymástól elkülönülő realitásokként kezeli. A közösségről alkotott fogalmunkat, vélik Wellmanék, ugyanis kizárólag ennek a két realitásnak az egyesítésével érthetjük meg. A társadalmi hálózat fogalma immár megkerülhetetlenné vált a kommunikáció közösségépítő szerepével kapcsolatos modellek megalkotásakor. Szemben a hagyományos társadalom-közösség modellek kínálta képpel, az információ korában a virtuális társadalmi hálózatokba való bekapcsolódás nem vonja maga után a valós közösségi viszonyok feladását. Sőt mi több, az internetezés, mobiltelefonálás teremtette kommunikációs kapcsolatok kiegészíthetik és ki is terjeszthetik a hagyományosnak tekintett, fizikai közösségek viszonyrendszerét. Anita Blanchard és Tom Horan szerint a társadalmi tőke növekedését vonja maga után, amikor az elektronikus technológiák használatával mind nagyobb számban megjelenő virtuális közösségek kiszélesítik a fizikai közösségek határait (Blanchard–Horan 2000). Vagyis az információk gyors és széleskörű cseréjére épülő, közös érdeklődési körön alapuló virtuális közösségek megjelenése a társadalmi tőke növekedését vonja maga után a velük kapcsolatba kerülő fizikai közösségekben is.

Márpedig ha az új kommunikációs technológiák használata a társadalmi viszonyokat kiterjesztő és megerősítő virtuális közösségek révén a társadalmi tőke növekedéséhez vezet, akkor a hozzájuk köthető új közösségi formákra is érvényeseknek kell lenniük a társadalmi tőke azon alaptípusainak, amelyekre Coleman és Putnam is felhívták a figyelmet. S valóban, napjainkban egyre több látványos és kevésbé látványos példát találunk a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokra. A napi híradások például mind több olyan nemzeti és nemzetközi környezetvédelmi mozgalomról, akcióról tudósítanak, amelyek kiindulópontját az internetes közösségi kommunikáció jelenti. Ma már az univerzalista szemléletmódot, erkölcsi elveket tükröző és a környezeti problémákat ennek jegyében megközelítő társadalmi, politikai események sora kötődik az egymással online információcsere révén kapcsolatba kerülő emberek virtuális csoportjaihoz. Gondoljunk például a klímaváltozással kapcsolatos 2019-es, főként fiatalokat mozgósító, nemzetközi tüntetéssorozatra!

Katz és Rice már idézett munkájukban a fenti megfontolások jegyében jutnak arra a megállapításra, hogy a rendszeres internethasználók sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be a politikai eseményekbe, különböző közösségi szerveződésekbe, mint azok akik ritkán vagy egyáltalán nem kommunikálnak az interneten (Katz–Rice 2002). Hasonló következtetésre jutnak 2010-ben megjelent, „Internet and Community” című tanulmányukban

Haythornthwaite és Kendall is, akik a virtuális közösségek által megerősített fizikai közösségeket tekintik a legjobb közösségi formáknak hangsúlyozva, hogy az információ korában az online kommunikációs viszonyok nem csupán pozitív hatást gyakorolnak a fizikai, helyalapú közösségekre, de az online kommunikáció és az offline világ csak egymással kölcsönhatásban válhatnak a közösségépítő tényezővé (Haythornthwaite-Kendall 2010) . És ezen az állásponton van Amitai Etzioni is, aki *The Monochrome Society* című, nagy hatású munkájában azt hangsúlyozza, hogy bár az elektronikusan mediatizált kommunikáció jelentős mértékben kiszélesíti azok körét, akikkel folyamatos kommunikációs kapcsolatba kerülhetünk, egyúttal meg is erősíti és újra is építi a hagyományos közösségi formákat (Etzioni 2001).

3. Glokalitás és társadalmi tőke

Ha tehát a virtuális közösségek esetében is felfedezhetők a közösségeket jellemző cselekvési erőforrások, akkor túl azon, hogy szükségtelen féltenünk a hagyományos, fizikai közösségeket az elektronikusan mediatizált kommunikációtól, egyre kevésbé indokolt a virtuális és fizikai közösségekről mint egymástól lényegileg különböző szerveződésekről beszélnünk. Az információs technológiák használatához kötődő hálózottság révén az individuumok számára ezeknek a közösségeknek a határai egyre kevésbé érzékelhetők. Az egymással a közvetített kommunikáció különböző technológiai révén kapcsolatba kerülő emberek önértelmezésének és közösségi szerepeinek végső viszonyítási keretévé a napi információcsere révén kialakuló hálózati társadalom válik. Az elektronikusan kommunikáló ember fizikai, konkrét helyhez kötött, közvetlen emberi viszonyait, offline társadalmi helyét és kapcsolatait mindinkább egy információközpontú társadalmi hálózat részeként ítéli meg. Ez a társadalmi hálózat ily módon válhat egyetlen nagy, a globális és lokális kötődéseket egyaránt megjelenítő, mediatizált közösséggé, amelynek szervezőelve a hatékony információcsere szabályainak egyöntetű elfogadása és alkalmazása.

A *közösség* szó használata ezért járhat ma együtt az eddigieknél átfogóbb, ha úgy tetszik, globális közösségkritériumok meghatározásának igényével. Ezek a közösségkritériumok pedig, ahogy arra a fentiek is rávilágítottak, az elektronikus kommunikációs technológiák használatával globalizálódó kommunikációs tér sajátosságaiból vezethetők le. Vagyis belső kapcsolatban vannak az információközvetítés hatékonyságának egyöntetűen elfogadott feltételeivel. E feltételek (pl. a közös információs bázis és érdeklődési kör, illetve a bizalmi viszonyok kölcsönös kialakulása) közösségformáló tényezőként járulnak hozzá a közösség szerkezetével, működésével kapcsolatos képzeleteink módosulásához, és sugallhatják például azt a meghatározást is, miszerint a közösség végső soron nem más, mint a hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések

szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok összessége.

A közösség új szintjeinek kialakulása a mind összetettebb egyéni identitások révén tehát felülírja a társadalommal kapcsolatos hagyományos osztályozási, kategorizálási mintákat, s ezzel együtt mintegy újraintegrálja a különböző társadalmi csoportokat is. A globális és lokális közösségi szintek kialakulása ily módon vezet el egy új típusú lokalitás megszületéséhez, amelyet Meyrowitz találóan „glocalitás”-nak” nevez (Meyrowitz 2005, 23–25). Meyrowitz már idézett munkájában George Herbert Mead (1934) és Charles Horton Cooley (1964) írásaira hivatkozva abból a feltevésből indul ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (sense of self) voltaképpen az egyén közösségi, társadalmi kapcsolataira visszavezethető, tükrözött kép. Mások velünk kapcsolatos reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján ismerjük meg önmagunkat; értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Énképünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket, azaz egy „általánosított másik” szemszögéből észleljük és ítéljük meg saját viselkedésünket és megnyilatkozásainkat.

Meyrowitz szerint az új kommunikációs technológiák megjelenése és kiterjedtebb használata kitágította a tapasztalati teret. Ezáltal az önismeretünk forrását jelentő „általánosított másik”-ról alkotott fogalmunkat már nem pusztán a közvetlen környezetünkben élő emberek velünk kapcsolatos reakciói táplálják. A globális médiatérben immár más helyeken lévő, más közösségekben élő emberek is szolgálhatnak „éntükörként”. S ez a medializált, közvetített „általános másik”, bár nem szünteti meg az önmagunkról alkotott képünk függését a bennünket befogadó helyi közösségtől, csökkenti helyi kötődésünk jelentőségét énképünk kialakításában.

Másrészt azzal, hogy az elektronikus kommunikáció terében globális perspektívák nyílnak meg előttünk, kitarul az a viszonyítási mező is, amelyet Meyrowitz „általánosított máshol lét”-nek nevez (Meyrowitz 2005, 22–23). Az „általánosított máshol lét” olyan tükör, amelyben saját lokalitásunkat szemlélhetjük és megítélhetjük. Az „általánosított máshol lét” érzékelésével helyi közösségünkről más helyi közösségekhez viszonyítva alkotunk képet. Ez a kitáguló viszonyítási mező egyfajta globális mátrixot helyez a lokálissal kapcsolatos tapasztalatainkra, s így egy különleges én- és helytudat forrásává válik. „Glocalitásokban élünk”, írja Meyrowitz, ami annyit jelent, hogy „bár valamennyi lokalitás több szempontból egyedi, mindegyik globális trendek és a globális tudat hatása alatt áll” (Meyrowitz 2005, 23). Az új médiatérben érvényesülő globális nézőpont tehát azzal, hogy általános viszonyítási mezőbe helyezi helyi közösségünket, egyúttal új, a lokalitáson túlmutató jelentést is ad közösségi interakcióinknak, amiket egy, az elektronikus média által megteremtett külső perspektívából, „felülnézetből” vagyunk képesek szemlélni.

A lokális és globális társbérletből fakadó „glokális”-ban azonban a helyi kötődés új, minden eddigénél erősebb formái is kialakulnak. Ennek oka pedig, hogy a globális nézőpont, az új médiateret jellemző viszonyítási keret révén minden eddigénél tudatosabb választás eredményeként érezzük, valljuk magunkat egy helyi közösség tagjának. Más szóval, a globális kommunikáció révén megteremtődő, miként Edward Relph fogalmaz, „objektív kívül levés” (objective outsidership) a lokálishoz való kötődés minden eddigénél tudatosabb, érzelmileg minden korábnál erősebb formáját váltja ki (Relph 1976, 51–52). Az általunk több szempont mérlegelésével, tudatosan választott helyet és közösséget ugyanis sokkal inkább a sajátunknak fogjuk érezni, mint azt, amelyhez pusztán konvencionális kötelek fűznek bennünket.

Az újonnan megszülető globális nézőpont azáltal, hogy minden eddigénél tudatosabbá teszi közösségi, társadalmi viszonyulásainkat, nem egyszerűen csak a viselkedésünket befolyásolja, de hatással van magára a társadalmi identitásra is (Szécsi 2013). A globális kommunikáció teremtette „felülnézetben” átértékelődnek a szövegalapú társadalmakban kikristályosodott, hagyományos társadalmi kategóriák. A globális nézőpont révén egyre tudatosabban közelítjük meg ezeket a kategóriákat, és emiatt egyre kevésbé tudjuk reflexió nélkül elfogadni a háttérükben boltosuló konvenciókat. Másrészt az új médiatér kínálta kommunikációs közeg teljes mértékig átjárhatóvá tette a közösségi, társadalmi kommunikációt meghatározó szituációs határokat. Az elektronikus médiumok révén megnyíló szituációs határok és a saját társadalmi, közösségi gyakorlatát a médianarratívák kínálta globális nézőpontból szemlélő és ezáltal a konvenciókkal kapcsolatban mindinkább kritikussá váló személyiség attitűdjei miatt egyre kevésbé lehetséges több, a hagyományos, szövegalapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani.

Mark Poster *What's the Matter with the Internet?* című könyvében a virtuális-fizikai megkülönböztetés helyett ezért egy egységes közösségfogalom bevezetését javasolja, amely révén az új kommunikációs technológiák használata során mediatizálódó közösségeket valós közösségeként közelíthetjük meg (Poster 2001). És ugyanebből a megfontolásból hangsúlyozza Manuel Castells is a virtuális és fizikai közösségek fogalmi szintézisének szükségességét a *The Information Age* című, nagyhatású munkájában (Castells 2000). E nélkül ugyanis képtelenek lennénk értelmezni a társadalmi hálózattal kapcsolatos mindennapi tapasztalatainkat. Más szóval, a társadalmi hálózat működésének megértéséhez szükség van a fizikai és virtuális világban szerzett tapasztalataink egységesítésére, ami viszont elképzelhetetlen a fizikai és virtuális közösségekről alkotott fogalmainak szintézise nélkül. A valóságossá vált virtualitás kultúrájába léptünk, véli Castells, amelyben az tömegkommunikációs eszközök fejlődésével a tömegkommunikáció egyirányú kommunikációs gyakorlatát az

új, interaktív, személyre szabott információ- és kultúráközvetítés veszi át. Az egyre jobb minőségű és egyre gyorsabb internetkapcsolatot biztosító új technológiák, az egyénre szabott műsorszórási formák mindennapi élménnyé teszik a fizikai és virtuális közösségekről kialakult képzeleteink szintézisét.

Az elektronikusan mediatizált kommunikáció, mindenekelőtt az internethasználat eredményeként megszülető és az én- és identitásformáló narratívák közvetítésére hatékony közeget kínáló, virtuális-fizikai hibrid közösségek a társadalmi tőke valamennyi típusával rendelkező, valós közösségi formák. S mint ilyenek, nyilvánvalóan hozzájárulnak a folyamatként megélt társadalmi hálózat működéséhez és megerősödéséhez. Az új társadalmi viszonyrendszer keretein belül a virtuális közösségek valós közösségekké válnak, a valós közösségi viszonyok ugyanakkor virtualizálódnak. Mediatizálódnak a közösségi formák és velük együtt a közösségről alkotott fogalmunk is, ami viszont egy minden eddiginél erősebb közösségiség kialakulásával jár együtt az elektronikusan kommunikáló emberek körében. Más szóval, a mediatizált vagy hibrid közösségek olyan erős közösségi kötelekeket feltételező, valós közösségi formák, amelyek egyetlen dinamikus, állandóan változó társadalmi hálózat keretében egyesítik a korábban virtuális és fizikai közösségekként működő csoportokat.

Ezekben a közösségekben a társadalmi tőke éppúgy jelen van, mint volt a hagyományos közösségi formákban, csak hogy ez a társadalmi tőke a közös érdeklődési körre visszavezethető erőteljes motiváción alapul. Ahogy arra Katz és Rice felhívja a figyelmet, a mediatizált közösségek tagjai éppúgy képesek fogalmat alkotni az önzetlenségen, szolidaritáson alapuló közösségiségről, mint a hagyományos, fizikai közösségek tagjai tudtak a modernitás korában (Katz–Rice 2002, 199). Nancy K. Baym nem véletlenül tekinti az elektronikusan közvetített kommunikáció általánosan elfogadott normarendszerét olyan „menedéknek”, amely összehozza a hálózati társadalom közösségépítő tagjait (Baym 1995). S Etzioni is ebből a megfontolásból jut arra a megállapításra, hogy valós közösségek ma már nem elsősorban az adott helyen élő emberek mindennapi kommunikációs kölcsönhatásainak során, hanem más emberek értékorientált elérésének folyamatában az erkölcsiség és a megbízható kommunikációra való képesség jegyében születnek (Etzioni 2001).

A fentiek mellett egyébként már csak azért is indokolt a mediatizált közösségek esetében társadalmi tőkéről beszélni, mert, ahogy arra Rheingold is rávilágít, a mediatizált közösségek szerveződésének lényegi mozzanatát jelentő tudásmegosztás és bizalom a társadalmi tőke egyik lényeges formája és erőforrása (Rheingold 2002). Sőt mi több ezek a közösségek bizonyos értelemben olyan ideális közösségeknek is tekinthetők, amelyekben a kommunikációs viszonyokból fakadó közösségérzést felerősíti a tekintélyelvűség egyöntetű elutasítása, az egyenlőségen alapuló belső rend

iránti nyitottság és a saját szabályok megalkotására való hajlam. Ennek az érzésnek az ereje abból fakad, véli Rheingold, hogy az elektronikusan kommunikáló ember esetében közösséghez való tartozás élménye együtt jár a közösségen belüli életmód és értékrend szabad megválasztásának tapasztalatával.

Az egyéni szabadság érzése által felerősített közösségi kötődések teszik tehát a mediatizált, hibrid közösségeket olyan ideális közösségi formákká, amelyek a Castells, Etzioni, Rheingold, Katz, Rice, Poster, Haythornthwaite vagy Kendall által sugallt módon teremtik meg a virtuális és fizikai közösségek szintézisét. Ezért akkor járunk el helyesen, sugallja Karen A. Cerulo, ha az információ korában a társadalmi interakciókat és a társadalmi kötődést a közösségi viszonyukat szabadon szövögető egyének társadalmi együttműködéseként és az elektronikus diszkussziót folytató csoportokon belüli, sajátos érzelmi támogatásként fogjuk fel (Cerulo 1997). Ez felel meg ugyanis leginkább a virtuális és fizikai közösségek határait az én- és identitásformáló narratívák mediatizációjának következtében egyre kevésbé észlelő ember mindennapi tapasztalatainak, életvezetésének. Erre a megállapításra jutnak Katz és munkatársai is a közvetített kommunikáció és a közösségfogalom kapcsolatáról írt, átfogó munkájukban, azt hangsúlyozva, hogy ezt a szintézist napjainkban leginkább a mobilkommunikáció testesíti meg (Katz et al. 2004).

A mediatizált közösségek korában tehát a hatékony és gyors információáramlás, közös érdeklődés, nyitottság és bizalmon alapuló közösségválasztás lehetőségének egyöntetű elfogadása válik közösségformáló tényezővé. A mediatizált, hibrid közösségek a közvetített kommunikáció régi és új eszközeit használó emberek egyfajta bizalmi folyamatként megélt társadalmi hálózata. Az internetező, mobiltelefonáló ember a virtuális és fizikai kommunikációs szituációk és az ezekből táplálkozó közösségek határait újra és újra átlépve teszi a kommunikációs folyamatok által közvetítetté egyúttal saját közösségi viszonyait is. Ezek a közösségi viszonyok nem egy egymástól élesen elkülönülő virtuális és fizikai szférába tagolódva rendeződnek el, hanem egy, a virtuális és fizikai kapcsolatokat egyaránt felölelő társadalmi hálózat részeként formálják a közösségek tagjainak identitását. Az önmagát a különböző, egymásra ható közösségi szerepei által megérteni akaró egyén számára már ez a közösséggént működő társadalmi hálózat jelenti az önértelmezés keretét. Mások vele és kommunikációs szerepeivel kapcsolatos és különböző narratívák formájában megjelenített reakcióit már ebben a virtuális-fizikai, hibrid értelmezési keretben dolgozza fel és teszi énképe elemévé. Közösségi szerepeinek megítélése a vele kapcsolatos narratíváknak ebben az összetett viszonyrendszerében történik; csoporthoz való tartozásának élménye ebben a kapcsolati hálózatban válik cselekvési erőforrássá, a környezeti problémák iránti fogékonyságot erősítő univerzalista

szemléletmód alapjává és az ennek jegyében megvalósuló közös fellépések egyetemes és helyi közösségi kötődéseket egyaránt feltételező kiindulópontjává.

Amikor tehát arra a kérdésre keressük a választ, hogy az innovációs tevékenység társadalmi, természeti következményei iránti felelősség univerzalista szempontú megközelítése hogyan válhat egyre általánosabb és megkerülhetetlenebb jelenséggé az új médiát használó, annak történeteit fogyasztó generációk körében, akkor a digitális kultúra emberének mindennapi döntéseit meghatározó közösségi viszonyok két sajátos vonására kell rávilágítanunk. Az egyik az új kommunikációs technológiák alkalmazásához köthető, hibrid (virtuális-fizikai) közösségekben rejlő társadalmi tőke, a másik a globális és lokális közösségi kötődések eddig ismeretlen mértékű interferenciája. Az előbbi fejlemény arra utal, hogy a kölcsönös érdeklődésen és érdekeltségen alapuló, új típusú közösségekhez való tartozás eddig ismeretlen mértékű, globális és lokális szinten egyaránt megmutatkozó mozgósítóerővel bír. Ezeknek a közösségeknek a tagjai az új média által közvetített és napirenden tartott témák mentén -ilyen például a globális klímaváltozás problémája is - viszonylag gyorsan és eredményesen aktivizálhatók és vonhatók be különböző szintű akciókba, mozgalmakba. A globális és lokális szempontok egyidejű érvényesítéséből fakadó, „glokális” szemléletmód pedig tökéletesen alkalmassá teszi az új média közegében kommunikáló embert arra, hogy a közvetlenül, lokálisan észlelt problémákat globális vetületekben értelmezzék, majd tegyék cselekvési forrássá; és *vice versa*, hatékonyan legyenek képesek felismerni és helyi akciók kiindulópontjává tenni a globális folyamatok lokális következményeivel kapcsolatos tanulságokat. Mindez a felelősség fogalmának új dimenzióit nyitja meg a tettek következményeit a globalitások mátrixában mérlegelő individuum előtt. révén A cselekvések következményeit etikai értékítéletek tárgyává tevő egyén az új média használatához köthető közösségi és társadalmi formák, valamint a globalitások kínálta értelmezési keretek révén egy, az eddigieknél komplexebb felelősség-képzet jegyében minősíti etikusnak vagy etikátlannak az általa megismert aktusokat. Az új média expanzióját kísérő értékpreferenciák- és konfliktusok így helyezik merőben új megvilágításba az etikus, felelősségteljes innováció kritériumait is. Emiatt vált az információ korában megkerülhetetlen feladattá egy, a felelősségetikai megfontolások jegyében megalapozott új alkalmazott etikai diszciplína, az innovációetika alapelveinek, érték- és normarendszerének meghatározása.

4. Felelősség és innováció a digitális kultúrában

A digitális média expanzióját kísérő társadalmi, kulturális változások eredményeként a felelősség és az innováció fogalma mind komplexebbé válik. Ma már egy társadalmi célokat szolgáló ötlet megvalósítása aligha lehet

sikeres az olyan követelmények figyelembevétele nélkül, mint a hálózatokban való gondolkodás, a megoldandó problémák univerzalista szemléletű megközelítése, a globális és lokális együttműködések új formáinak kialakítása, a fenntarthatóság, társadalmi felelősség és nyitottság elvén nyugvó tervezési folyamat. Így ezekre a követelményekre tekintettel kell megalkotni azt az általános etikai keretet is, amelynek jegyében az innovációs tevékenységek globálisan és lokálisan is megítélhetők lehetnek a digitális kultúra változó társadalmi és kulturális viszonyai közepette. Ennek az etikai keretnek a fentiek jegyében négy olyan pillére lehet, amely fundamentumául szolgálhat az információ korában megvalósuló tudományos kutatások etikai megítélésének is.

(1) Az innovációs tevékenységnek széleskörű társadalmi együttműködésen kell alapulnia, azaz a tervezési folyamat során figyelembe kell venni az innovációban érintett csoportok tagjainak véleményét, javaslatait, elvárásait.

(2) Az innováció demokratikus, nem hierarchikus tevékenység, azaz az ötletek, tervek megvalósításához és teszteléséhez egyenlő feltételeket kell biztosítani minden innovációs tevékenységet végző egyénnek és csoportnak.

(3) Az innovációs tevékenységnek fenntarthatónak kell lennie, vagyis közép- és hosszútávú társadalmi, gazdasági célokat kell szolgálnia.

(4) Az innovációs tevékenység humanisztikus aktus, amelynek a nagy problémák megoldását az emberi kreativitás, alkotóerő, vállalkozói kedv kiteljesítése jegyében kell szolgálnia.

Ezek az általános etikai fundamentumok egyúttal új értelmezési keretet kínálnak a felelősségteljes innováció fogalmának is megalapozva egyúttal egy, a technológiai, társadalmi, kulturális változásokra hangolt, új innovációs gondolkodásmódot. Egy ilyen etikailag szilárd alapokon nyugvó innovációs gondolkodásmód jegyében tehető megragadhatóvá a szereplők számára a tevékenységük globális és lokális, rövid- és hosszútávú következményeivel kapcsolatos morális felelősség, és válhat általánossá az a felismerés, hogy az innovációnak és a tudományos kutatásnak felelősségvezérelt módon kell megvalósulnia, azaz rá kell hangolódnia az innovátorok tevékenységének egyéni, társadalmi, környezeti hatásaira, következményeire, és az ebből fakadó felismeréseket be kell csatornázni az innovációs és tudományos projektek tervezési folyamataiba.

Nem véletlenül sürgeti új alkalmazott etikai elvek megfogalmazását Hans Jonas is a természeti környezetért érzett felelősségtől áthatva (Jonas 1998). Jonas a hagyományos etikai felfogásoknak azt az alaptételét kívánja ezzel a megoldással felülírni, miszerint az emberi felelősség hatókörét pontosan kijelöli a természeti és technikai világtól világosan elkülönülő emberi állapot és az annak alapjain meghatározott erkölcsi jó. Csakhogy a glokális korában ez az erkölcsi elveket meghatározó dichotómia már nem áll fenn. Az új technológiák, a hálózati kommunikáció teremtette együttműködési formák

az információ korára kiterjesztették az emberi felelősség fogalmát, ami értelemszerűen eddig ismeretlen etikai dimenziókat tár fel az ember és a természet viszonyában is. A tét nem kevesebb, véli, Jonas, mint az emberi élet földi megmaradásának biztosítása. Ennek feltétele pedig a technikai innováció általános etikai alapjainak megteremtése. A technikai tevékenység nem maradhat többé erkölcsileg semleges terület (Jonas 1984). A technikai fejlődés negatív következményei új megvilágításba helyezték az egyéni és kollektív erkölcsi felelősség fogalmát mintegy egyértelművé téve azt is, hogy a technikai innováció etikai kereteinek kialakítása az új problémákra hangolt konzekvencialista, felelősségetikai elvek jegyében lehet sikeres vállalkozás. Így ma már egyre kevesebben vitatják, hogy szükség van egy, az innovátorokat tetteik morális következményeivel szembesítő általános innovációetikai érték- és normarendszerre, amely úgy segíti elő az emberi faj fennmaradását, hogy egyfajta morális fékezőerőként hat az innováció és a globális gazdaság terén érzékelhetővé vált trendekre (Habisch 2007, Martin 2008). A kooperáció, fenntarthatóság, humanizmus, esélyegyenlőség, az emberi méltóság, az igazság és az érintettség tiszteletben tartása, a társadalmi bizalom több más etikai fogalommal egyetemben így válhatnak az újíto szellemű ember társadalmi következményekkel bíró cselekedeteinek erkölcsi megítélésekor megkerülhetetlen kategóriákká, a gyakorlati jó konceptuális pilléreivé. Ez a megfontolás pedig tökéletes összhangban van Brentano erkölcsi tudásunk alapjaira vonatkozó okfejtésével, aminek egyik fontos megállapítása, hogy „a gyakorlati jó területe ésszerű cselekvésünk egészének alávetett szféra, amennyiben e szférában valami jó megvalósítható”, és ennek megítélésekor nem csupán „saját lényünket kell figyelembe venni, hanem a családét, a városét, az államét, a Földön jelenleg élők egész világát, de még a távolabbi jövőt is” (Brentano 1994, 72).

Irodalom

- Baym, Nancy K. (1995): Emergence of Community in Computer Mediated Communication. In S.G. Jones (szerk.): *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Thousand Oaks, CA, Sage, 138-163.
- Brentano, Franz (1994): *Az erkölcsi ismeret eredete*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Blanchard, Anita – Horan, Tom (2000): Virtual Community and Social Capital. In G.D. Garson (szerk.): *Social Dimensions of Information Technologies*. Hershey, Idea Group, 6-22.

- Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. In J.G. Richardson (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood, 241-258.
- Calhoun, Craig J. (2002): Virtual Community. In C.J. Calhoun (szerk.): *Dictionary of the Social Sciences*. Oxford, Oxford University Press.
- Castells, Manuel (2000): *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Blackwell, Malden, MA.
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Cooley, Charles H. (1964): *Human Nature and the Social Order*. New York, Schocken.
- Etzioni, Amitai (2001): *The Monochrome Society*. Princeton, NJ. Princeton University Press.
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázolata*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Habisch, André (2007): Christliche Ethik der Innovation – Die Rolle unternehmerischen Engagements in der Gesellschaftspolitik des 21. Jahrhunderts. In Zehetmair, Hans - Hildmann, Philipp W. (szerk.): *Politik aus christlicher Verantwortung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 207-218.
- Haythornthwaite, Caroline - Kendall, Lori (2010): Internet and Community. *American Behavioral Scientist*, 8, 1083-1094.
- Jonas, Hans (1984): The Imperative of Responsibility. In *Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago, London, University of Chicago Press.
- Jonas, Hans (1998): *Das Prinzip Verantwortung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Katz, James E. - Rice, Ronald E. (2002): *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Cambridge, MIT Press.
- Katz, James E. – Rice, Ronald E. – Acord, Sophia - Dasgupta, Kiku - David, Kalpana A. (2004): Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice. In P. Kalbfleisch (szerk.): *Communication and Community, Communication Yearbook 28*. Mahwah, NJ, Erlbaum 315-371.
- Lindlof, Thomas R. - Shatzer, Milton (1998): Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 2, 170-189.

- Martin, Kirsten E. (2008): Innovation, Ethics and Business. Business Roundtable. Institute for Corporate Ethics.
http://www.darden.virginia.edu/corporate-ethics/pdf/innovation_ethics.pdf[2011.09.01.]
- Mead, George H. (1934) : *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago, University of Chicago Press.
- Meyrowitz, Joshua (2005): „The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village”. In Nyíri K. (szerk.): *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Vienna, Passagen Verlag, 21-30.
- Poster, Mark (2001): *What's the Matter with Internet?* Minneapolis, MN, University of Minnesota Press.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American*. New York, Simon and Schuster.
- Relph, Edward (1976): *Place and Placelessness*. London, Pion Ltd.
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts: Addison-Wesley, Reading.
- Rheingold, Howard (2002): *Smarts Mobs*. Cambridge, Perseus.
- Schwartz, Shalom H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values.
 Online Readings in *Psychology and Culture*, 2/1.
<http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Szécsi, Gábor (2013): Social and Linguistic Convergences in the Information Age. *Canadian Journal of Communication*. (38) 4, 639-648.
- Szécsi, Gábor – Koller, Inez (2015): Community and Morality in the Information Age. In Hörcher, F- Mester, B. – Turgonyi, Z. (Eds.): *Is a Universal Morality Possible?*. Budapest, L'Harmattan Publishing House, 246-256.
- Szécsi Gábor (2016): *Média és társadalom az információ korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Weber, Max (1989): A politika mint hivatás. Budapest, ELTE – Medvetánc Füzetek.
- Wellman, Barry – Gulia, Milena (1999): Net surfers don't Ride Alone: Virtual Community as Community. In B. Wellman (szerk.): *Networks in the Global Village*. Boulder, CO, Westview Press, 331-367.

A közösségi energiatermelés szerepe a jövő energiarendszereiben

1. Bevezető gondolatok: az állam és a közösségek, centralizáció és decentralizáció

A 20. század a nagy és központosított villamosenergia-hálózatok egyeduralmának a százada, egyaránt a fejlett és az ún. fejlődő világban is. Az ilyen típusú óriási infrastruktúrát csak központilag, állami felügyelet mellett, valamint államok közötti együttműködésben lehet biztonságosan működtetni. Az utóbbi két évtizedben egyre inkább elkezdett fejlődni és új igényné válni egyrészt a megújuló energiák hasznosítása, másrészt a hálózatok és az infokommunikációs technológiák fejlődésének a segítségével a decentralizált, modern villamosenergia-rendszerek kialakulása. Ennek egyik következménye, hogy a közösségek döntési kompetenciája, szerepe, önállósága és kapcsolata az állammal egyre fontosabbá válik.

Könyvtárnyi irodalom érhető el az állam fogalmáról, kialakulásáról, jellemzőiről, változásáról és még annál is több az államigazgatás elméletéről és gyakorlatáról. Fukuyama (2000, 315) említi, hogy az emberek minden más élőlénynél sokkal messzebbre mennek a második és harmadik szintű hierarchiák létrehozásában, amelyek a családokat törzsekké és nemzetségekké egyesítik, a törzseket koalíciókká, és végül minden alsóbb társadalmi egységet egyetlen politikai közösséggé vagy állammá. Ugyanitt olvashatjuk, hogy lehet, hogy az állam – ahogy Roger Masters politológus állítja – biológiai eredetű, és idézi Arisztotelész állítását: „Arisztotelész nem azt mondja, hogy az ember természeténél fogva társadalmi lény, hanem azt, hogy állami életre hivatott.”

A különböző történeti korokban, az állam eltérő és különböző mértékű sajátosságait tekintve „az állam teljes kibontakozása mindenképpen a modern időkre jellemző” (Weber 1987, 79). Az állam politikai rendje három módon is támogatja a társadalmat: (1) normák kialakításán (jogszabályalkotás), (2) a piaci csere feltételeinek a megteremtésén, valamint (3) a vezetésén, a „karizmán” keresztül (Fukuyama 2000, 276).

Ahogy a magyar származású filozófus John Lukacs állítja (Lukacs 1994, 364–365), a modern állam kialakulása elválaszthatatlan volt az első államrendszertől – vagyis más hasonló államok kialakulásától és az azoktól való viszonytól. Erre hozza példaként a 15. századi itáliai városállamok kapcsolatrendszerét, majd az erre a formulára építő, a harmincéves háborút követően Európa nagy részén elterjedő államok közötti kapcsolati hálót.

Először a modern nyugati világban szekularizálódott az állam, és vette teljes egészében át a hierarchizált struktúrák kiépítését és működtetését.

Az államokat közösségek (kulturális, területi, vallási stb.) alkotják. A nemzetközi óriások mellett (Burke, Geertz, Lévi-Strauss, stb.) hazai kutatók (Bodrogi, Boglár, Dömötör, Roheim, Voigt és sokan mások, ld. Kézdi Nagy 2008, 11–49) könyvtárnyi elemzései mutatják be a közösség, közösségek, népek és államok bonyolult, színes és izgalmas kapcsolatrendszerét.

Nézetünk szerint a közösségi kollektív tudás, akciók, emlékek, normák szellemi hálója teszi alkalmassá az embert arra, hogy „kertet építsen”, sőt ahogy Jung (1998, 55) jegyzi meg: „csak az ember épít kertet, sohasem a természet. Látjuk tehát, hogy fejlődésünk mennyire függ a tudat intervenciójától.” Rowan Williams anglikán teológus (Rowan 2014, 285–293) a „fenntartható közösségek” négy diszjunkt, ugyanakkor mégis összefüggő, egymásra ható szempontját tartja fontosnak, azaz a hely, a szolgáltatások, a közösségi terek és a vallás fontosságát a közösségi tervezésben.

Az „állam”, a „civilizáció” és a „kultúra” összefüggő fogalmak, de nem azonosak egymással, szigorúan véve nem is rokon értelmű fogalmak. Érdekes és hasznos megközelítés lehetne a civilizációk (jelen korunk és a múlt civilizációi) összefüggésében vizsgálni a közösségeket. Akár tizenhat (ld. Quigley) civilizációt is lehetne azonosítani, Spengler nyolcat, Rostoványi hét fő kortárs civilizációt azonosít (Huntington 2001, 56–62). A közösségekkel és a centrummal való kapcsolatuk, viszonyrendszerük eltérő lehetett, és még napjainkban is eltérő lehet.

Egy friss kutatás (Szarvas 2019, 68) a „homo diktioszról” a következőt írja:

„...a hálózat, hálózati működés, s az abban résztvevő (hálózati ember), amely koncepció a hálózatkutatás eredményei alapján meghaladja a múlt pusztá önérdekérvényesítő, profitmaximalizáló, önző érdekektől vezérelt racionális utilitarista emberképet, s helyett egy közösségi beágyazottságban, mások érdekeit és vágyait is figyelembe vevő társas működés veszi át a szerepét a kortárs emberkép alakulásában, s mindez az együttműködés a hálózatot, összehangoltan működő csoportot olyasmire teszi képessé, amely exponenciálisan haladja meg az abban részt vevő egyének egyénileg elérhető lehetőségeit.”

Értelmezésünk szerint a fentiek arra engednek következtetni, hogy közösségek nem létezhetnek (néhány kirívó kivételtől eltekintve) nagyobb közösségek nélkül, azaz azokban, vagy azokkal való kapcsolat nélkül. Szellemi, fizikai, biológiai, gazdasági, kulturális hálózatok egymásra épült, néhol már-már organikusnak tűnő szövevénye köti össze a közösségeket egymással horizontálisan és hierarchikusan egyaránt. Autonóm, azaz a „másiktól”, „másoktól” teljesen független közösségeknek ma már nem

életszerű az életképességük, talán még az Amazonas menti esőerdők kis és rejtőzködő indián törzseinek sem.

A közösségek működésének, viszonylagos önállóságának egyik fő pillére az ún. szubszidiaritás elve. A szubszidiaritás fogalma a 20. században vált újra használatossá, és gyökereit a római katolikus egyház társadalmi tanításában találhatjuk. A tanításnak öt alappillére van: az emberi méltóság, a szegények különleges szeretete, a szubszidiaritás elve, a közjó és az igazságosság. II. János Pál pápa Centesimus annus kezdetű enciklikája a következően fogalmazta meg a szubszidiaritás megközelítését:

„Egy magasabb szintű közösségnek nem szabad beavatkoznia egy alacsonyabb szintű közösség belső életébe, és nem szabad megfosztania illetékességétől, épp ellenkezőleg, szükségleteiben támogatnia és segítenie kell, hogy annak tevékenységét összehangolja a társadalmat alkotó más tényezőkkel, tudniillik a közjó érdekében.”

Történelmünknek és a jövőnknek is meghatározó eleme a közösségek egymáshoz és az általuk közös akarattal létrehozott államhoz való viszonya. A közösségek együtt vagy külön-külön, önállóan a szubszidiaritás elvének megfelelően hozzák az alapvető döntéseket, és ahol ez szükséges, ott az állam minden lehetséges eszközével biztosítja a harmonikus együttélés feltételeit.

Az állításunk az, hogy ugyan vannak autonóm kis közösségi törekvések a világban, de még ezen közösségek esetleg sikeres leválása esetén is nehéz lenne elképzelni a modern világ kellékei mellett teljesen autonóm, decentralizált energetikai rendszerek egymástól független, kapcsolatok nélküli fejlődését. Az energiahasználatok fejlődése végigkíséri történelmünket, az organikus decentralizált felhasználástól az egyre központosított rendszereken keresztül, egészen a közeljövő hibrid, azaz központosított és decentralizált rendszerek együttműködéséig. Ezen a ponton válik láthatóvá és döntő fontosságúvá a szubszidiaritás helyes értelmezése, azaz a decentralizált és központosított energetikai rendszereket működtető felhasználók közös érdekeinek az egyeztetése a közjó, a méltányosság és az igazságosság szerint abban az értelemben is, hogy itt már a jövő nemzedékek érdekeinek az egyezését is biztosítani kell.

Tudvalevő, hogy az energiaellátás kezdetben decentralizált volt, hiszen egy ház fűtésére használt fa vagy szén lokálisan, a kályhában égett el, illetve az energiát felhasználó üzemek sem voltak egymással kapcsolatban. A kőolaj, földgáz, illetve a villamos energia mint másodlagos energiahordozó elterjedésével azonban a 20. században elindultunk a centralizált energiarendszerek irányába: egyfelől koncentráldott az energiahordozók kitermelése, másfelől a villamosenergia-termelés is, amelyet nagy átviteli hálózatokon keresztül szállítottak a fogyasztókhoz (Szuppinger 2000). A

tulajdonosi struktúra egyre inkább koncentráldott, így túlsúlyba kerültek a nagy energetikai cégek, melyek nem engedtek teret az egyéni, közösségi kezdeményezéseknek. Az 1960-as, '70-es évek olajválságai, majd a csernobili atomkatasztrófa azonban rávilágított a túlzott centralizáció, illetve az importfüggőség veszélyeire is, így a környezettudatosági szemléletmód, valamint az energiaellátási autonómiára való törekvések egyfajta decentralizációs, illetve ún. rekommunalizációs folyamatot indítottak el az energiarendszerekben. Gomba módra szaporodtak Nyugat-Európában az energiaszövetkezetek, a saját fogyasztásra is termelő ún. prosumerek, illetve egyéb közösségi energiatermelési formák. Tanulmányunk e decentralizációs, rekommunalizációs folyamatot kívánja körbejárni, illetve a közösségi energiatermelés szerepét kívánja bemutatni a jövő energiarendszereiben.

2. A decentralizáció dimenziói és a közösségek szerepe

Az energiarendszerek decentralizációja Bauknecht–Funcke (2013) szerint több dimenzióban képzelhető el. Az első vizsgálandó dimenzió az adott erőmű hálózati csatlakozásának szintje: Ackermann (2001) szerint akkor decentralizált/elosztott egy termelőegység, ha az elosztóhálózatra csatlakozik vagy önfogyasztásra termel. Ehhez az elosztóhálózatnak át kell alakulnia, hiszen már nem csak áramfogyasztókat kell ellátnia, hanem termelést kell felvennie és továbbítani a fogyasztók felé. A decentralitás következő dimenziója az erőművek földrajzi elhelyezkedése: ez akkor decentralizált, amennyiben az áramtermelést a fogyasztói központokhoz közel telepítik, alkalmazkodva a helyi igényekhez.¹

A harmadik dimenzió, mely a jövőben részben decentralizálódni fog, a villamosenergia-termelés és -fogyasztás kiegyenlítése, valamint a rugalmassági kapacitások használata. A hagyományos energiarendszerekben a kiegyenlítés centralizáltan történik, nagyobb erőművek és fogyasztók termelésének, illetve fogyasztásának szabályozásával. A kiegyenlítést az átviteli rendszerirányító végzi az átviteli hálózat szintjén, centrális kiegyenlítőenergia-piacokon. A rugalmassági kapacitások decentralizálódása azt jelenti, hogy egyre több olyan kisebb piaci szereplő (pl. prosumerek aggregátorok révén, virtuális erőművek, decentralis tárolók stb.) fog majd tudni belépni ezekre a piacokra, melyek javadalmazásért cserébe felajánlják rugalmassági kapacitásukat a rendszerirányító számára. Sőt, a jövőben elképzelhető regionális kiegyenlítőenergia-piacok létrejötte is, ahol az elosztó vállalatnak aktívabb szerepet az ún. termelő-fogyasztók („prosumerek”) és a megújuló termelők mellett.

¹ Megjegyzendő, hogy a decentralizált erőmű német jogi definíciója mind az elosztóhálózatra való csatlakozást, mind a fogyasztókhoz való közelséget tartalmazza, mint kritérium. (ld. Energiewirtschaftsgesetz, EnWG 3. § 11.)

A decentralizáció negyedik dimenziója a tulajdonosi struktúra, amely szorosan kapcsolódik e tanulmány témájához, a közösségi energiatermeléshez is. A hagyományos energiarendszerekben ugyanis alapvetően centralizált tulajdonú nagyvállalatok energiatermeléséről beszélünk, míg a jövő energiarendszereiben egyfajta „rekommunalizációs” folyamat figyelhető meg: egyre nagyobb szerepet kap ugyanis egyfelől a közösség (pl. szövetkezet, lakóközösség, de akár települési önkormányzat is), másfelől pedig maga a termelő-fogyasztó („prosumer”) az energiatermelésben, -tárolásban, sőt akár az energiakereskedelemben is (ld. az ún. „energy sharing” fogalmát). Ezen felül a közösségek és a prosumerek is részt vehetnek a villamosenergia-termelés és -fogyasztás kiegyenlítésében, amennyiben rugalmassági kapacitásaikat felajánlják a kiegyenlítőenergia-piacokon, ún. aggregátorok révén (bővebben ld. IRENA 2019).

3. A közösségi energiatermelés fogalma

A közösségi energiatermelés alapjai az 1930-as évekre nyúlnak vissza, amikor is az USA-ban létrejöttek az első energiaszövetkezetek, melyek a fogyasztói központoktól távol eső vidékekre próbálták meg eljuttatni a villamos energiát. Európában csak később, az 1970-es években indultak el az első közösségi megújuló energia kezdeményezések Dániában és Németországban, főként a szárazföldi szélerőművek esetében, majd az 1990-es években jelentek meg az első energiaszövetkezetek (ld. 1991: Belgium, Ecopower szövetkezet). Mára főként Nyugat- és Észak-Európában terjedt el ez a fajta közösségi megújuló alapú energiatermelés (Harmat 2016, Verde–Rossetto 2020).

A közösségi energiatermelésnek egészen addig nem volt egységes, jogilag is elfogadott uniós definíciója, amíg meg nem jelent az EU Tiszta Energia Csomagja (Clean Energy Package, CEP). Ennek alapján a karbonsemlegességet kitűző energiaátmenetben a polgároknak aktívabb szerepet szánnak, és ehhez bevezetik az ún. *energiaközösség* fogalmát. Ennek két formája egyfelől a belső villamosenergia-piacra vonatkozó irányelv (2019/944 irányelv, IEMD)² alapján definiált ún. *helyi energiaközösség* (Citizen Energy Community, CEC), másfelől az új megújuló energia irányelv (2018/2001, RED II)³ szerinti *megújulóenergia-közösség* (Renewable Energy Community, REC) lehet.

Az energiaközösségekben való részvétel mindenképpen önkéntes és nyitott, tagjai vagy részvényesei lehetnek természetes személyek, KKV-k vagy helyi hatóságok (ideértve az önkormányzatokat is). Az energiaközösségek elsődleges célja nem a pénzügyi haszonszerzés, hanem hogy

² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/944 irányelve (2019. június 5.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2012/27/EU irányelv módosításáról

³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/2001 irányelve (2018. december 11.) a megújuló energiaforrásokból előállított energia használatának előmozdításáról

tagjai/résztvevői vagy a helyi közösség számára környezeti, gazdasági és szociális előnyöket biztosítson. Mindkét forma esetén bizonyos jogokat és kötelezettségeket határoztak meg, illetve a tagállamok számára előírják ezen energiaközösségek támogatását, valamint hogy az energiaközösségek megkülönböztetésmentes és arányos bánásmódban kell, hogy részesüljenek.

A *helyi energiaközösség* olyan jogalany, amely termelhet és fogyaszthat energiát (de nem csak megújuló alapú energiát, azaz tágabb fogalom, mint a megújulóenergia-közösség), lehet energiaszolgáltató (elosztó, illetve ellátó), részt vehet az aggregálásban, energiatárolásban, de olyan energetikai szolgáltatásokat is nyújthat, mint az energiahatékonysági felújítások vagy az elektromos járművek feltöltése (IEMD 2. cikk 11. pont).

A *megújulóenergia-közösség* olyan jogi személy, melynek tagjai vagy résztvevői a szóban forgó jogi személy tulajdonában álló és általa fejlesztett megújulóenergia-projektek közelében található (RED II 2. cikk, 16. pont). E forma esetében tehát kiemelt szerepet kap a lokalitás, azaz a helyi közösség számára történő értékteremtés jelenik meg hangsúlyosan.

Hazánk a villamosenergia-törvény (VET)⁴ módosításával szintén bevezette az energiaközösség fogalmát a hazai jogrendbe (ld. VET 66/B. § 1. pontja). A magyar energiaközösségek szövetkezet vagy nonprofit gazdasági társaság formájában működő jogalanyok lehetnek, egyébiránt átvettük a helyi energiaközösségekre vonatkozó uniós definíciót.⁵ A Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (a továbbiakban: MEKH) figyelemmel kíséri az energiaközösség által termelt és elfogyasztott villamos energia mennyiségének alakulását, illetve az energiaközösségek alapítását, továbbá azonosítja az ezeket akadályozó tényezőket és a felszámolásuk érdekében javaslatokat fogalmaz meg a miniszter számára (ld. VET 158. § 16. pont). Az energiaközösségek elterjedésével tehát várható, hogy a közeljövőben további jogosultságokat kapnak, illetve tevékenységükhöz részletesebb jogszabályi feltételek kerülnek kidolgozásra, összhangban az uniós elvárásokkal és az új megújuló energia irányelv átültetésével.

A gyakorlatban azonban elmondható, hogy a közösségi energiatermelés Közép- és Kelet-Európában, köztük hazánkban is még nem egy elterjedt fogalom – ez az alábbi térkép (1. ábra) alapján is jól látszik. Az energiaszövetkezetek például inkább az észak- és nyugat-európai országokban terjedtek el. Egyes tanulmányok szerint (pl. Caramizaru–Uihlein 2020) ez egyfelől annak tudható be, hogy a gazdag nyugati országokban nagyobb a fogyasztók vásárlóereje, azaz képesek anyagilag is részt venni a megújuló vagy energiahatékonysági közösségi kezdeményezésekben. Másfelől a kelet-

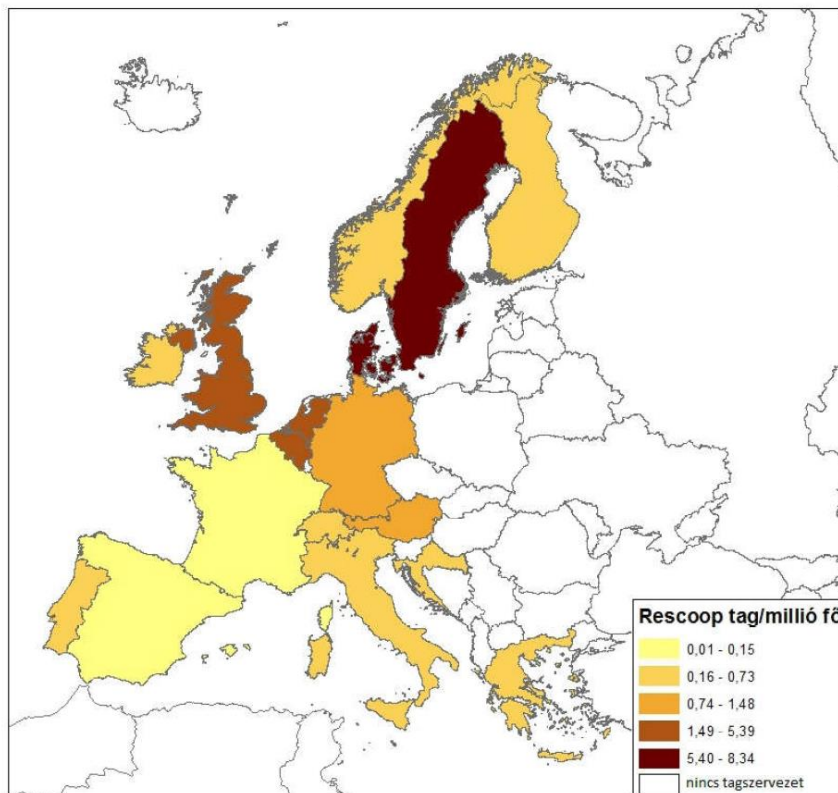
⁴ 2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról (VET)

⁵ Ehhez képest kicsit bővebb lehet a magyar energiaközösségek explicit feladatköre, hiszen elosztói rugalmassági szolgáltatást is nyújthatnak.

európai országok történelmi múltja miatt a szövetkezethez mint fogalomhoz negatív jelentés társul. Ezzel szemben például Dániában, Belgiumban és Németországban történelmi hagyománya van a közösségi tulajdonlásnak, illetve társadalmi vállalkozásoknak.

1. ábra

Az európai megújuló energia szövetkezetek taglétszáma, millió fő

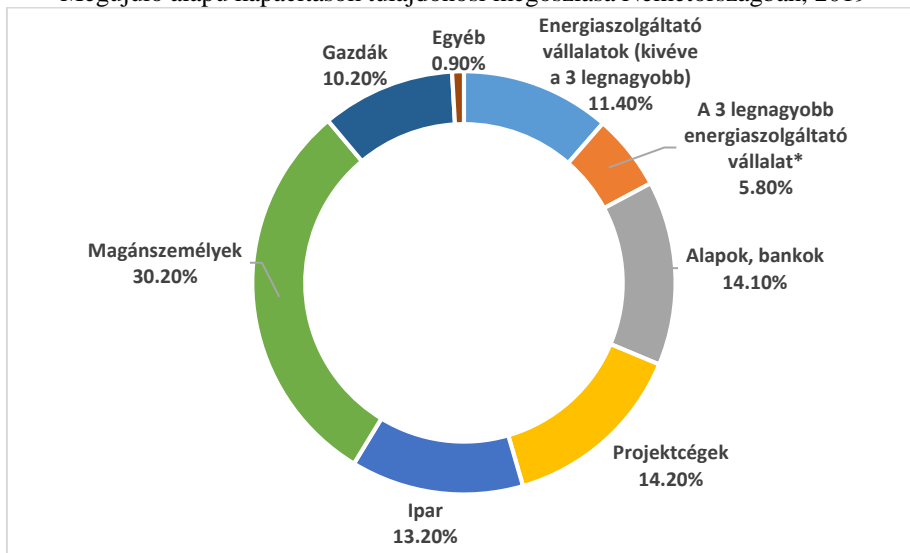
Forrás: Harmat 2016, 4

Németországban a közösségi energiatermelésnek nagy hagyománya van, hiszen az első német szélenergiaátmenet megépítése az 1970-es években polgári kezdeményezések alapján indult. A német energiaátmenetben a polgárok kulcsszerepet játszanak, hiszen a megújuló alapon termelő kapacitások több mint 40%-át magánszemélyek, illetve gazdák birtokolják (ld. 2. ábra). Ezt a németek úgy nevezik, hogy „Bürgerenergie” vagy „Bürgerwindenergie” (utóbbi elnevezés a polgárok vagy szövetkezetek által tulajdonolt szélenergiaátmenetek esetében használatos). Megjegyzendő, hogy a polgári tulajdon aránya tíz évvel ezelőtt még 50% felett volt, azonban többek között a nagy tengeri szélenergiaátmeneti, illetve napelemez projektek elterjedésével, valamint a szárazföldi szélenergiaátmenetek iránti lakossági ellenérzés felerősödésével csökkent

a magánszemélyek beruházási kedve, és az új megújuló alapú kapacitásokat egyre inkább nagy, akár nemzetközi háttérű energiaszolgáltató cégek, illetve pénzügyi alapok és bankok építik meg (Agentur für Erneuerbare Energien 2021). Emellett a tenderrendszer bevezetése is jelentős akadályokat gördít a polgári kezdeményezések pályázatokon való részvétele elé, hiszen a szabályok a tőkeerősebb cégeknek kedveznek. Németországban ráadásul meglepő módon még nem került átültetésre a német jogrendbe az uniós megújulóenergia-közösség terminológiája (Di Nucci 2021).

2. ábra

Megújuló alapú kapacitások tulajdonosi megoszlása Németországban, 2019

Forrás: Agentur für Erneuerbare Energien 2021

*Vattenfall, EnBW, RWE, beleértve a leányvállalatokat is

A közösségi energiatermelésnek társadalmi szempontból számos motivációja lehet, többek között a környezettudatos szemlélet terjedése a lakosságban, az önellátásra (autarkióra), avagy az olcsóbb energiaárakra való törekvés, az ember életét befolyásoló döntésekben való részvétel óhaja, szociális kohézió, a civil kurázsiz (kiállás az egyén érdekeiért) stb. (ld. Bauwens 2016, Caramizaru–Uihlein 2020, Soeiro–Dias 2020).

Energiapolitikai szemszögből nézve a közösségi energiatermelés gyökerei már az 1970-es évek atomellenes mozgalmaiban, illetve az 1960-as és '70-es évek olajválságaiban keresendők, habár igazán támogató politikai környezet csak az 1990-es években jelent meg. Ennek háttérében áll többek között az a felismerés is, hogy maga a megújuló alapú energiatermelés, valamint az abból fakadó addicionális fogyasztói költségek jobb társadalmi elfogadottságához vezet, amennyiben az embereket érdekeltté tesszük (pénzügyi, illetve szociális értelemben is) a megújuló energia projekteiben. Ily

módon ugyanis azok hasznaiból nem csak közvetetten (pl. jobb levegőminőség), hanem közvetlenül is részesülnek. Ez tehát egyfajta demokratikus energiaátmenethez vezet, amelyet a résztvevő polgárok magukénak érezhetnek, és ily módon jobban is támogatnak (ld. például Caramizaru–Uihlein 2020, Soeiro–Dias 2020).

A közösségi energiatermelésnek számos előnye nevesíthető: növelhető a megújuló energia projektek társadalmi elfogadottsága, hozzáadott értéket teremt a helyi közösség számára (profit visszaforgatása a közösségbe), növeli az energiapiaci szereplők számát, illetve diverzitását, elősegíti a demokratikus energiaátmenetet, csökkenti az energiaszegénységet, erősíti a közösségi összetartozást stb. (ld. például IRENA 2018, Soeiro–Dias 2020, REScoop 2020).

Brummer (2018) az alábbi hét kategóriába sorolta az általa vizsgált nemzetközi szakirodalomban leírt előnyöket:

- *gazdasági előnyök*: pénzügyi bevétel a közösség számára, munkahelyteremtés;
- *oktatás és elfogadás*: megújuló projektek iránti pozitív lakossági hozzáállás, más közösségek számára példamutató szerep, lakosság tudatformálása;
- *részvétel*: pénzügyi részvétel megújuló projektekben, politikai részvétel növelése;
- *klímavédelem és fenntarthatóság*: befolyásolja a lakosság életvitelét, klímatudatosság növelése;
- *közösségteremtés és önmegvalósítás*: erősíti a közösségi összetartozás érzését, egyéni büszkeségérzet növelése, önálló döntések meghozatala;
- *megújuló célok elérése*: az energiaátmenetben való részvétel mint generátor a megújuló célok elérésében;
- *innováció*: technológiai, társadalmi értelemben.

A közösségi energiatermelés esetleges hátrányairól (pl. résztvevők közötti konfliktusok, emiatt nehezkesebb projektmegvalósítás) kevésbé szól a szakirodalom (ld. például Rogers 2008, Aitken 2010, Baxter 2013), inkább az azt akadályozó tényezőket vizsgálják. Soeiro és Dias (2020) a lehetséges akadályokat az alábbi kategóriákba sorolta:

- *intézményi, jogi feltételek, tervezési nehézségek*: energiaközösségek hiányzó jogi keretei, létrehozás nehézségei, magas tranzakciós költségek;
- *diszkrimináció*: piacra lépési akadályok, támogatási rendszerek feltételei inkább a nagyobb piaci szereplőknek kedveznek; aránytalanul magas hálózati csatlakozási költségek; nagyobb, inkumbens piaci szereplők próbálkozásai a közösségi energiatermelés meghiúsítására;

- *NIMBY (Not In My BackYard) hatás:* a közösségi projektekben sokan azért nem vesznek részt, mert ellenzik a megújuló projekteket (különösen a szélerőművek telepítését) a lakóhelyük közelében (pl. vizuális vagy zajhatások miatt);
- *erőforrások hiánya:* információ, tudás, tapasztalat vagy finanszírozási források hiánya;
- *szaturációs hatás:* ez főként Németországban jellemző – a megújuló energiatermelésre leginkább alkalmas területek beépülésével figyelhető meg egyfajta szaturáció (főként a napelemek esetében), illetve a közösségi energiatermelés elterjedésével már nehezebb új aktivistákat toborozni.

4. A közösségi energiatermelés szerepe a jövő energiarendszereiben

4.1. Uniós szintű jövőkép

A már említett, közösségi energiatermelésre vonatkozó uniós szabályozást minden tagállamnak át kell ültetnie a hazai jogrendbe,⁶ ezért a jogi keretek és a támogató politikai környezet kialakításával a közeljövőben várható a helyi, illetve megújulóenergia-közösségek nagyobb arányú elterjedése az EU-ban. Természetesen nem várható, hogy minden tagállamban ez azonos módon, illetve ütemben történjen meg, hiszen az adott országon múlik, hogy miként és milyen mértékben támogatja, illetve segíti elő ezeket a kezdeményezéseket.

A holland CE Delft nevű tanácsadó cég által 2016-ban végzett, a témában úttörő jellegű kutatás alapján 2050-ben arra számíthatunk, hogy az uniós állampolgároknak (ide értve a helyi közösségeket, iskolákat és kórházakat is) már kb. a fele tudja majd megtermelni a saját, megújuló alapú villamosenergia-fogyasztását, és ily módon energiaszükségletük 45%-át tudnák fedezni. Az ily módon megtermelt villamos energia 37%-át az energiaszövetkezetek, 39%-át a KKV-k, illetve mintegy negyedét a háztartások adnák.

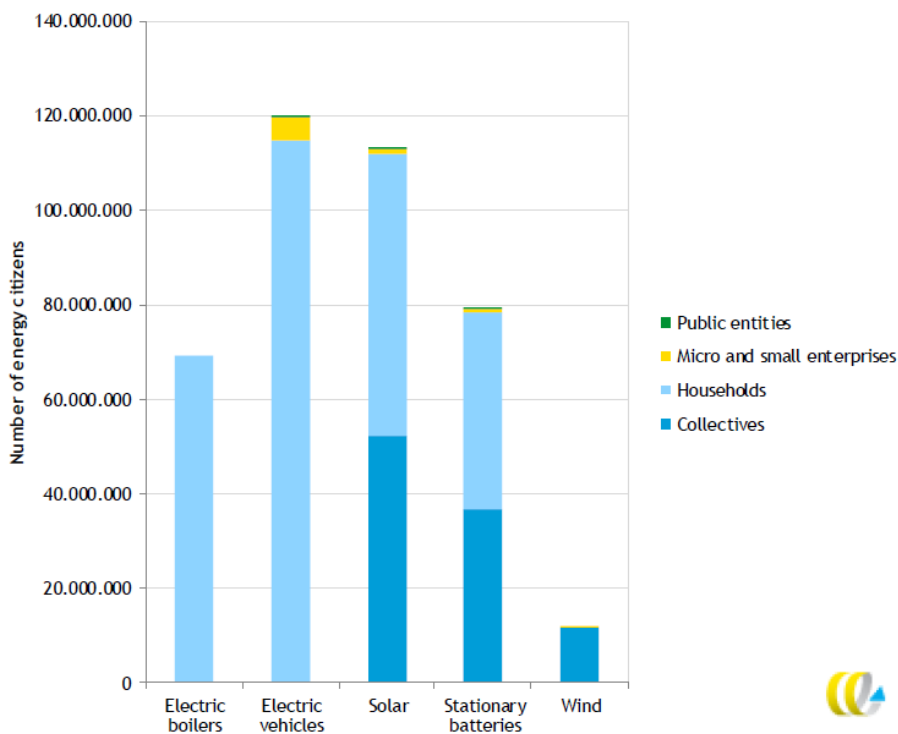
Kb. 187 millió uniós háztartás járulhat majd hozzá 2050-re a megújuló alapú energiatermeléshez, vehet részt keresletoldali válaszingtézkedésekben, és/vagy energiátárolási megoldásokban, amely az összes uniós háztartásnak mintegy 83%-a.

Az energiaszövetkezetek szerepe főként a napelemek, szélerőművek telepítése, illetve az akkumulátorok telepítése kapcsán jelentős. A háztartások pedig inkább az elektromos járművek, valamint az elektromos bojlerok használata révén járulhatnak hozzá a fenntartható energiagazdálkodáshoz, bár a tetőre szerelt napelemek, illetve háztartási energiátároló megoldások szerepe sem elhanyagolható (ld. 3. ábra).

⁶ Az új megújuló irányelvet (RED II) legkésőbb 2021. június végéig szükséges átültetniük a tagállamoknak.

3. ábra

A különböző technológiákban való uniós állampolgári részvétel becsült aránya 2050-ben

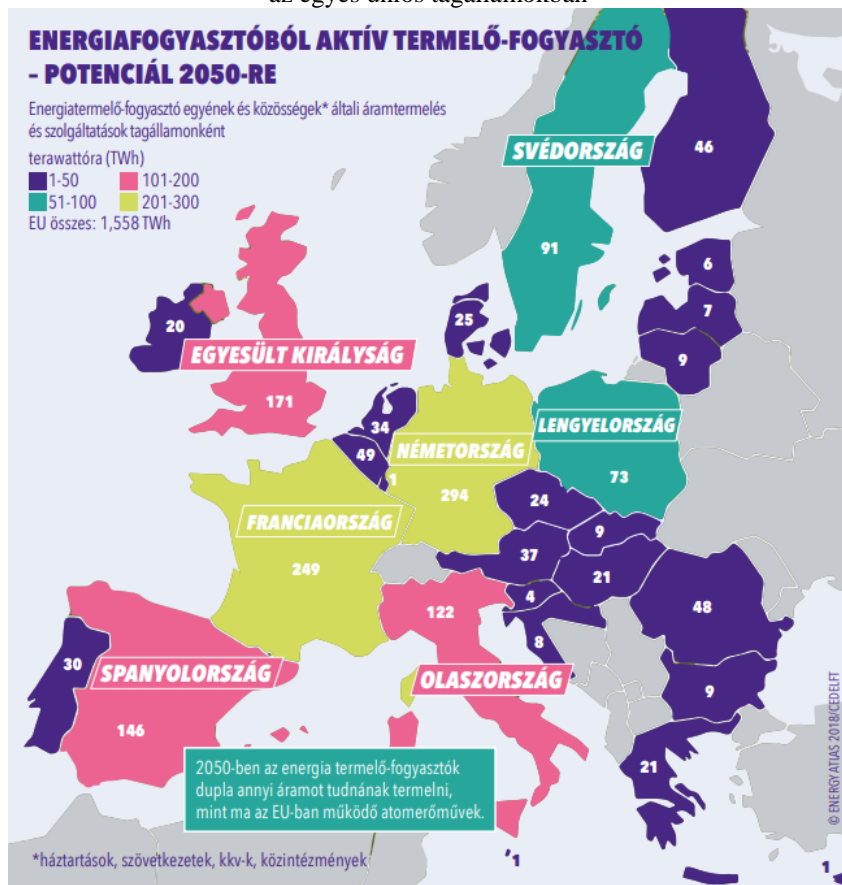

Forrás: CE Delft 2016, 21

Az alábbi 4. ábra a termelő-fogyasztók CE Delft által 2050-re becsült villamosenergia-termelési potenciáljait mutatja be az egyes uniós tagállamokban. Jól látszik, hogy Németország és Franciaország lesz várhatóan az éllovas, őket követi az Egyesült Királyság (aki egyébként a CE Delft tanulmány megírásakor még uniós tagállam volt), Spanyolország és Olaszország. Ebbe a folyamatba várhatóan a közép-kelet-európai országok is becsatlakoznak majd, bár a nyugati országokhoz képest kisebb mértékben (Magyar Természetvédők Szövetsége 2019).

4. ábra

A termelő-fogyasztók 2050-re becsült villamosenergia-termelési potenciálja az egyes uniós tagállamokban

Forrás: Magyar Természetvédők Szövetsége 2019, 22

4.2. Hazai jövőkép

Amint az a 3. fejezetben bemutatásra került, az energiaközösségekre vonatkozó uniós definíciót hazánk már átültette a magyar jogrendbe, bár a konkrét jogok és kötelezettségek, valamint a működésüket támogató keretrendszer még nem került kialakításra. A közeljövőben azonban a RED II teljes mértékű átültetésével várható, hogy a közösségi energiatermelést támogató jogszabályi feltételek adottak lesznek, így 2030-ra, illetve 2050-re a gyakorlatban is elterjedhetnek az energiaközösségek Magyarországon.

A 2040-ig tartó időszakot felölelő Nemzeti Energia-és Klímaterv (NEKT 2020) is kiemelten kezeli az energiaközösségek jövőbeli támogatását. Fontos szabályozási feladat, hogy elszámolási pontként a termelés-fogyasztás helyén túlmenően egy közösségi elszámolási pont is értelmezhetővé váljon: pl. egy társasházban legyen lehetőség arra, hogy a lakók megosszák egymással a megtermelt (megújuló alapú) villamos energiát. A NEKT további célja a

trafóközveteken belüli közösségek megteremtésének megalapozása, valamint a „falufűtőművek” energiaközösségeként való kezelésének lehetősége, illetve ún. mini távhő körzetek kialakítása is.

Hazánkban a közösségi megújuló energia kezdeményezések jelenleg főként az önkormányzatokhoz köthetőek (pl. önkormányzati tulajdonú megújuló energia létesítmények), azonban a németekhez hasonló ún. „Bürgerenergie” (azaz mikor az állampolgárok részesedést szereznek a megújuló erőművekből) nem jellemző, és minden valószínűséggel nem is várható, hogy a jövőben el fog terjedni. A saját fogyasztásra, illetve hálózati betáplálásra is termelő magyar „prosumerek” (aktív felhasználók, termelő-fogyasztók), vagyis ún. háztartási méretű kiserőművek (HMKE-k) száma és beépített kapacitása az elmúlt évtizedben ugrásszerűen megnőtt, és a jövőben a számukra kedvező szaldó elszámolás 2024-től való megszüntetése ellenére továbbra is várható ezek terjedése (különösképpen akkor, ha a társasházakban is lehetővé válik a megújuló alapú villamos energia megosztása, illetve elterjednek az energiaközösségek).

Megjegyzendő, hogy a közösségi energiatermelés hazai potenciáljára, jövőjére vonatkozóan még nem készült átfogó elemzés. 2020-ban egyébiránt megjelent egy pályázati felhívás a Zöldgazdasági Finanszírozási Rendszer (ZFR) keretén belül az energiaközösségek kialakítását és működését támogató mintaprojekt megvalósítására.⁷ Ennek keretében 7 pályázatot támogatott az ITM, összesen 2 milliárd Ft-tal.

A MEKH koncepciók, jogszabály-módosító javaslatok megfogalmazásával segítette az illetékes minisztériumot (ITM) az energiaközösségekre vonatkozó irányelvi előírások átültetésében, a támogató jogszabályi környezet létrehozásában.

A MEKH szerint a hazai fogyasztók többsége ugyan a jövőben is passzív szereplője lesz a villamosenergia-rendszernek, azonban a HMKE-k terjedése, valamint az energiaközösségekre vonatkozó uniós kívánalmak átültetése új szabályozási kihívások elé állítja a hazai döntéshozókat. A MEKH véleménye szerint fontos, hogy az olyan új piaci szereplők, mint az aktív felhasználók vagy azok egy csoportja (az együttesen tevékenykedő aktív felhasználók), az energiaközösségek, valamint az aggregátorok⁸ egyenlő és megkülönböztetésmentes hozzáférést kapjanak a jövőben a villamosenergia-, ezen belül a kiegyenlítő energia és a rugalmassági piacokhoz. A MEKH értelmezésében – összhangban a 2019/944 irányelv rendelkezéseivel – az energiaközösség felelősséggel tartozik a villamosenergia-rendszerben általa

⁷ <https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/egyeb-tamogatas/energiakozossegek-kialakitast-mukodeset-tamogato-mintaprojekt-megvalositasa-2020-314-zfr-ekm/palyazati-felhivas>

⁸ Ezen új energiapiaci szereplők az elosztó-, átviteli hálózatra vagy magánvezetékre csatlakozó erőművek, felhasználói berendezések, villamosenergia-tárolók kombinálását végzik valamely villamosenergia-piacon való értékesítés, vásárlás vagy aukció céljából.

okozott kiegyenlítetlenségekért (azaz önálló mérlegkört kell, hogy alakítson vagy csatlakoznia kell egy már meglévő mérlegkörhöz). Az energiaközösség aggregátor szerepet is vállalhat. Fontos, hogy a MEKH felügyeleti szerepkört gyakorolhasson az energiaközösségek működése felett, ennek érdekében a MEKH veszi nyilvántartásba az energiaközösségeket.⁹ A kapcsolódó részletszabályok kidolgozása folyamatban van.

Az energiamegosztás (ún. *Peer-to-Peer /P2P/ trading* vagy *energy sharing*) még csak kísérleti projektek szintjén létezik a világon,¹⁰ ezért erre vonatkozóan külön szabályok még nem épülhettek be a hazai jogrendbe.

A megosztás szabályai nagy jelentőséggel bírnak majd az energiaközösségek működésében. A piac potenciális szereplői is dolgoznak különféle megosztási koncepciók kidolgozásán, ugyanakkor a MEKH is elkészített több, alternatív megosztási előkonceptiót a társasházi megosztás kapcsán.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy hazánkban ugyan jelenleg még csak gyerekcipőben jár a közösségi energiatermelés, azonban a megfelelő jogszabályi környezet megteremtésével, valamint a környezettudatos szemlélet erősödésével várható, hogy a jövőben Magyarországon is terjedni fognak az ilyen jellegű kezdeményezések, valamint tovább fog nőni a saját fogyasztásra is termelő prosumerek száma.

Irodalom

2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról (VET)

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0700086.tv>

Letöltés ideje: 2021. június 17.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/2001 irányelve (2018. december 11.) a megújuló energiaforrásokból előállított energia használatának előmozdításáról

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&from=HU>

Letöltés ideje: 2021. június 16.

⁹ A MEKH a VET 66/E. § alapján nyilvántartást köteles vezetni az aggregátorokról. 2021. április végén nyilvántartásba vételre került az első két aggregátor, jelenleg összesen 7 ilyen szereplőt tart nyilván a MEKH, és a jövőben várható, hogy újabb szereplők jelennek majd meg ezen a piacon. Bővebben ld. http://www.mekh.hu/uj-szereplok-az-energiapiacon-a-mekh-nyilvانتartasba-vette-az-első-aggregatorokat_

¹⁰ További információ: <https://www.infiniteenergy.com.au/peer-to-peer-energy-trading/>

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/944 irányelve (2019. június 5.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2012/27/EU irányelv módosításáról

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0944&from=hu>

Letöltés ideje: 2021. június 16.

Energiewirtschaftsgesetz (EnWG): Gesetz über die Elektrizitäts- und Gasversorgung, 2005

<https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Gesetze/Energie/EnWG.html>

Letöltés ideje: 2021. június 24.

Ackermann, Thomas – Andersson, Göran – Söder, Lennart (2001). Distributed generation: a definition. *Electric Power Systems Research*, Volume 57, Issue 3, 195–204.

[https://doi.org/10.1016/S0378-7796\(01\)00101-8](https://doi.org/10.1016/S0378-7796(01)00101-8).

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378779601001018>

Letöltés ideje: 2021. június 16.

Agentur für Erneuerbare Energien (2021). Neue Studie zeigt: Bürgerenergie bleibt zentrale Säule der Energiewende. 15 Januar 2021

<https://www.unendlich-viel-energie.de/studie-buergerenergie-bleibt-zentrale-saeule-der-energiewende>

Letöltés ideje: 2021. június 24.

Aitken, Mhairi (2010). Wind power and community benefits: Challenges and opportunities. *Energy Policy*, Volume 38, Issue 10, 6066–6075.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.05.062>.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421510004337>

Letöltés ideje: 2021. június 22.

Bauknecht, Dierk – Funcke, Simon (2013). Dezentralisierung oder Zentralisierung der Stromversorgung: Was ist darunter zu verstehen? *Energiewirtschaftliche Tagesfragen* 63. Jg. Heft 8, 14–17.

https://www.researchgate.net/publication/268520358_Dezentralisierung_oder_Zentralisierung_der_Stromversorgung_Was_ist_darunter_zu_verstehe

n

Letöltés ideje: 2021. június 16.

Bauwens, Thomas – Gotchev, Boris – Holstenkamp, Lars (2016). What drives the development of community energy in Europe? The case of wind power cooperatives. *Energy Research & Social Science*, Volume 13, 136–147.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.12.016>.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629615300943>

Letöltés ideje: 2021. június 17.

Baxter, Jamie – Morzaria, Rakhee – Hirsch, Rachel (2013). A case-control study of support/opposition to wind turbines: Perceptions of health risk, economic benefits, and community conflict. *Energy Policy*, Volume 61, 931–943.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.06.050>.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421513005351>

Letöltés ideje: 2021. június 22.

Brummer, Vasco (2018). Community energy – benefits and barriers: A comparative literature review of Community Energy in the UK, Germany and the USA, the benefits it provides for society and the barriers it faces. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 94, 187–196.

<https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.06.013>.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032118304507>

Letöltés ideje: 2021. június 22.

Caramizaru, Aura – Uihlein, Andreas (2020). Energy communities: an overview of energy and social innovation. Joint Research Center (JRC) Science for Policy Report, 2020

https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC119433/energy_communities_report_final.pdf

Letöltés ideje: 2021. június 17.

CE Delft (2016). The potential of energy citizens in the European Union. December 2016

<https://friendsoftheearth.eu/wp-content/uploads/2016/09/ce-delft-the-potential-of-energy-citizens-eu.pdf>

Letöltés ideje: 2021. június 22.

Di Nucci, Maria R. – Krug, Michael – Gatta, Vincenzo – Michalke, Helena (2021). Zukunft der Bürgerwindkraft – Warum ist ein Regulierungsrahmen für Erneuerbare-Energie-Gemeinschaften notwendig? *Energiewirtschaftliche Tagesfragen*, 71, Heft 6, 26–31.

Fukuyama, Francis (2000). *A Nagy Szétbomlás*. Európa Kiadó, Budapest.

Harmat, Ádám – Munkácsy, Béla - Szalkai Lőrincz, Ágnes – Ballabás, Gábor – Csüllög, Gábor – Horváth, Gergely – Szabó, Mária (2016). A közösségek által generált energetikai megoldások, mint a területfejlesztés eszközei. *Területfejlesztés és Innováció*, 10. évfolyam 3. szám, 3–15.

http://epa.oszk.hu/01900/01951/00026/pdf/EPA01951_teruletfejlesztes_es_innovacio_2016_3_003-013.pdf

Letöltés ideje: 2021. június 16.

Huntington, Samuel P. (2001). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest.

IRENA (2018). Community energy. Broadening the ownership of renewables. IRENA Coalition for Action, 2018

https://coalition.irena.org/-/media/Files/IRENA/Coalition-for-Action/Publication/Coalition-for-Action_Community-Energy_2018.pdf

Letöltés ideje: 2021. június 22.

IRENA (2019). Innovation landscape brief: Market integration of distributed energy resources.

International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi.

https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2019/Feb/IRENA_Market_integration_distributed_system_2019.pdf?la=en&hash=2A67D3A224F1443D529935DF471D5EA1E23C774A

Letöltés ideje: 2021. június 16.

János Pál pápa II. (1991). Centesimus annus. II. János Pál pápa enciklikája a RERUM NOVARUM enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából

https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html

Letöltés ideje: 2021. november 21.

Jung, C.G. (1998). *Gondolatok a természetről*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Kézdi Nagy Géza (2008). *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely. Budapest.

Lukacs, John (1994). *A XX. század és az újkor vége*. Európa Kiadó, Budapest.

Magyar Természetvédők Szövetsége (2019). *A közösségi megújuló energia mindenkinek jár. Szabadítsuk fel!* Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest.

https://friendsoftheearth.eu/wp-content/uploads/2019/01/magyar_kozossegi_energia_mindenkinek_jar.pdf

Letöltés ideje: 2021. június 22.

NEKT (2020). Nemzeti Energia-és Klímaterv. Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM)

https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/hu_final_necp_main_hu.pdf

Letöltés ideje: 2021. június 22.

REScoop (2020). Community energy. A practical guide to reclaiming power, 2020

<https://www.rescoop.eu/uploads/rescoop/downloads/Community-Energy-Guide.pdf>

Letöltés ideje: 2021. június 22.

- Rogers, Jenny C. – Simmons, E. A. – Convery, I. – Weatherall, A. (2018). Public perceptions of opportunities for community-based renewable energy projects. *Energy Policy*, Volume 36, Issue 11, 4217–4226.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.07.028>.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421508003662>
Letöltés ideje: 2021. június 22.
- Soeiro, Susana – Dias, Marta F. (2020). Community renewable energy: Benefits and drivers. *Energy Reports*, Volume 6, Supplement 8, 134–140.
<https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.11.087>.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484720315122>
Letöltés ideje: 2021. június 17.
- Szarvas Hajnalka (2020). *A helyi demokrácia fejlesztés Magyarországon. Doktori dolgozat.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE)
- Szuppinger Péter (2000). Decentralizáció a világ energiarendszereiben. *Tér és Társadalom*, 14. évf. 2000/2–3., 173–182.
http://epa.niif.hu/02200/02251/00002/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom116_6.pdf
Letöltés ideje: 2021. június 23.
- Verde, Stefano F. – Rossetto, Nicolo (2020). The Future of Renewable Energy Communities in the EU. An investigation at the time of the Clean Energy Package. Florence School of Regulation, Research Report, August 2020
<https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/68383/QM-04-20-447-EN-N.pdf?sequence=1>
Letöltés ideje: 2021. június 16.
- Weber, Max (1987). *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. köt. Szociológiai kategóriáiban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Williams, Rowen (2014). *A hit szerepe a mai világban.* Bencés Kiadó, Pannonhalma.

Üzleti és PR etika

Az üzleti, a kommunikációs szakmai és a PR etika aktuális kérdései

Bevezetés

Hazai és világviszonylatban is végbemenő társadalmi, gazdasági, politikai, környezeti, technológiai átalakulások, illetve napjainkat jellemző kulturális értékviszályok és értékváltások fókuszba helyezik az etika szerepét, intézményeit és normáit. Az etika, üzleti és PR etika terén tapasztalható tendenciáira, ezek okaira, aktuális jelenségeire kíván rámutatni az írás, miközben tisztázza az etikai alapértékeket, az etika intézményesítésének folyamatát, az etika gyakorlati jelenségeit és kihívásait.

1. Az üzleti etika alapjai

1.1 Etika alapvetései

Az etika az emberi magatartás legősibb szabályozójának, az erkölcsnek a tudománya, mellyel a *filozófia* tudományága foglalkozik, mint az egyik legrégebbi filozófiai diszciplína. Az etika norma-együttese, - mely minden társadalom *kultúrájának* részét képezi, - számtalan változáson ment keresztül a történelem során. A változások alakítják a *társadalmi azonosságot, az identitást*, mely a *filozófia régóta használt fogalma az etika terén* is. (Boros 2019 4). Az etikához szorosan kapcsolódik erkölcs és a jog, melyek, mint önálló társadalmi alrendszerek egymással jelentős kapcsolatban, kölcsönhatásban állnak, alakítva az adott társadalom, szervezet értékrendszerét.

Napjainkban az etikának több területe létezik. Megkülönböztethetjük például szakmai, üzleti etikát, médiaetikát. A *szakmai etika* valamely foglalkozás képviselőinek feladatgyakorlás során tanúsítandó magatartására irányul. Míg az üzleti etikát, az üzleti tevékenység során a gazdasági életben alkalmazandó értékek és normák összessége alkotja. Ezek további részekre is tagolhatók. Az *üzleti etika* esetében ilyen részterületek lehetnek például a gazdaságetika, vállalati-szervezeti etika, menedzsment etika. Az üzleti etikának azonban vannak általános alapelvei,¹ amelyek közt az emberi

¹a) Hitelesség, b) Megbízhatóság, c) Hosszú távú kapcsolatok, d) Minőség, e) Kölcsönösség, f) Szolgálat-, és segítőkészség, g) Jó szándék, h) Hagyomány- és értékmegőrzés, i) Esztétikum, j) Egészség-, és környezetvédelem, k) Személyiség tisztelete, l) Emberi méltóság, m) Tisztességes verseny, n) Megújulás, o)

alapértékek is megjelennek. A vállalatok piaci működése során az etikai alapelvek és a jogi normakövetés hiánya komoly üzleti és hírnév kockázatot jelent. Jogellenes vagy etikátlan, a win - win működési elvet nélkülöző piaci működés, csak rövidtávon lehet életképes (Buday-Sántha 2016, 31).

Az üzleti etika *alapelveinek*, az Etikai kódexekben leggyakrabban megjelenő értékeknek² és a PR tevékenység alapértékeinek együttes vizsgálata azt jelzi, hogy komoly átfedést mutatnak, egymással korrelálnak. Ha léteznek is közöttük eltérések, azok inkább az értékek sorrendiségében jelölhetők meg. A közös kulcsfogalmakat az etika szómozaik ábrában összegzem.

1. ábra
Üzleti etika kulcsfogalmai

(Forrás: Buday-Sántha 2016, 31)

Az üzleti etika szerepének növekedésére utal a *marketingmix* tudományos meghatározásának átalakulási folyamata is, amely ma már az embert helyezi középpontba. Az érzelmi tényezőnél megjelenik az etikus magatartás, etikus gyártás követelménye.³ A kommunikációnak és a hírnévmenedzsmentnek is

Pozitív gondolkodás, - további részletek In: Üzleti kommunikáció és etika, www.zskf.hu, Letöltés: 2016.06.28.

²Gyakran megjelentető vállalati értékek (az etikai kódexek bevezetőjében található): a felelősség, a tisztesség, a becsületesség, a tisztelet, a bizalom, a nyitottság, az igazságosság és az átláthatóság. A szervezetek számos üzleti értéket is megfogalmazznak, mint a minőség, jövődolgozhatóság, a hatékonyság, a megbízhatóság és az ügyfélközpontúság. In: uo.

³Üzleti etikai kérdése pl. az etikus gyártási folyamatban a gyermekmunka tilalma. A vállalat nem alkalmaz gyermekmunkát, és ezt, beszállítóitól is elvárja. ENSZ jelentése szerint, 168M gyermeket dolgoztatnak világban, ebből 24M kényszermunka. De az emberi méltóság sérelmével jár pl. a karaktergyilkosság, vagy az internetes kiközösítés is.

alapkövetelménye az *etikus vállalati magatartás* a társadalmi felelősségvállalással karöltve, amelyeknek ugyancsak központi témája az etikus külső - belső vállalati működés (Buday-Sántha 2016, 32).

1.2 Jogi normák az etika tárgykörében

Jogi normák is érintik az etika tárgykörét, melyek közül kiemelendő a hazai Panasztörvény vagy pl. az EU társadalmi felelősségvállalást érintő szabályai. Hazánkban a panaszok, a közérdekű bejelentések, illetve a visszaélések bejelentéséről a *2013. évi CLXV. törvény* rendelkezik, az állami és a közszféra jogalanyaira, de törvényi cél folytán, alanyai a magánszféra szereplői (munkáltatók) is lehetnek. A törvény deklarált célja: „[...] az állami szervek működésébe vetett közbizalom növelése iránt, elismerve a panasz és a közérdekű bejelentés jelentőségét az állam működésének jobbra tételében, tekintettel Magyarország korrupció elleni fellépéssel összefüggésben vállalt nemzetközi kötelezettségeire és a nemzetközi szervezetek által megfogalmazott ajánlásokra, [...]” Az EU 2019-ben fogadta el a bejelentő személyek védelméről szóló *2019/1937. sz. EU irányelvet*, mely egy modern jogi környezetet biztosít a tagállamoknak a 2021.12.17-ig megvalósuló implementálással.

1.3 Az etika szerepe a médiában

Napjainkban *„a mindent átható mediatizáció lényegét tekintve olyan metafoyamat, amely a média által közvetített történetek interiorizálása révén átalakítja a szocializáció, a társadalmi élet teljes feltételrendszerét, új társadalmi formákat is teremt, és eddig ismeretlen árnyalatokkal gazdagítja a kommunikáció közösségformáló szerepéről alkotott képünket is.”* (Szécsi 2019, 14) Ez az átalakulás új feladatot és felelősséget állít a média szereplői elé. A médiaetikai szabályrendszerüket az új társadalmi feltételekhez kell igazítani, pl. az Etikai Szabályzatuk formálása útján. De e téren a nagy tech cégek is nagy hatással vannak a médiaetika formálódására az internetes platformokon fennálló monopol helyzetüknél fogva. Mindezek determinálják a társadalmi, vállalati, üzleti és egyéni moralitást.

1.4 Az etika gazdasági szerepe

A Csalásvizsgálók Nemzetközi Szövetsége (ACFE) empirikus kutatáson alapuló nemzetközi vizsgálata (Report to the nations 2020) bizonyítja, hogy nyomós gazdasági érdek fűződik az üzleti etika intézményesítéséhez, a gazdasági károk megelőzése, felderítése, és ezzel a károk mértékének csökkentése okán.

A nemzetközi tanulmányok szerint, „A vállalkozások éves árbevételük mintegy 5%-át veszítik el évente különböző, foglalkozás körében elkövetett csalások következtében, és mára a visszaélés bejelentési rendszer vált a szervezetek által feltárt csalások leghatékonyabb eszközévé. A felmérések alapján, azok mindegy 43%-a forródróton bejelentett, un. tippeken válik ismertté, és az alkalmazottak alkotják a bejelentések mintegy felét.

Az ACFE 2020-ban, 125 országban elvégzett vizsgálata 2504 esetet vizsgált, amelynek összes kárértéke 3,6 milliárd dollár volt. Ez a kárérték kivetítve, évente világszerte mintegy 4,5 ezer milliárd dollár, a csalások okozta kár. Egy tipikus csalás feltárása és elkövetése között átlagosan 18 hónap telik el a bejelentési rendszert nem alkalmazó szervezeteknél, míg az etikai forródrót alkalmazásával ez az időszak jelentősen, 12 hónapra rövidül.

Az etikai forródrót alkalmazása során az ACFE tanulmány szerint a csalásokkal okozott átlagos károk is mindegy lefeleződnek az etikai forródrótot működtető cégeknél. A vizsgált esetekben, 2020-ban átlagosan mintegy 100 ezer dollár volt a kárérték, míg a bejelentő rendszer hiányában 198 ezer dollár. Az etikai forródrót hasznosságának vizsgálata rámutat arra is, hogy alkalmazása esetén 8200 dollár megtakarítást hozhat havonta egy szervezetnek, mivel a rendszer megléte a csalókat is óvatosságra inti, másrészt a felderítést is eredményesebbé teszi.” (Bölcskei – Hajdu -Jasku 2021. 28).

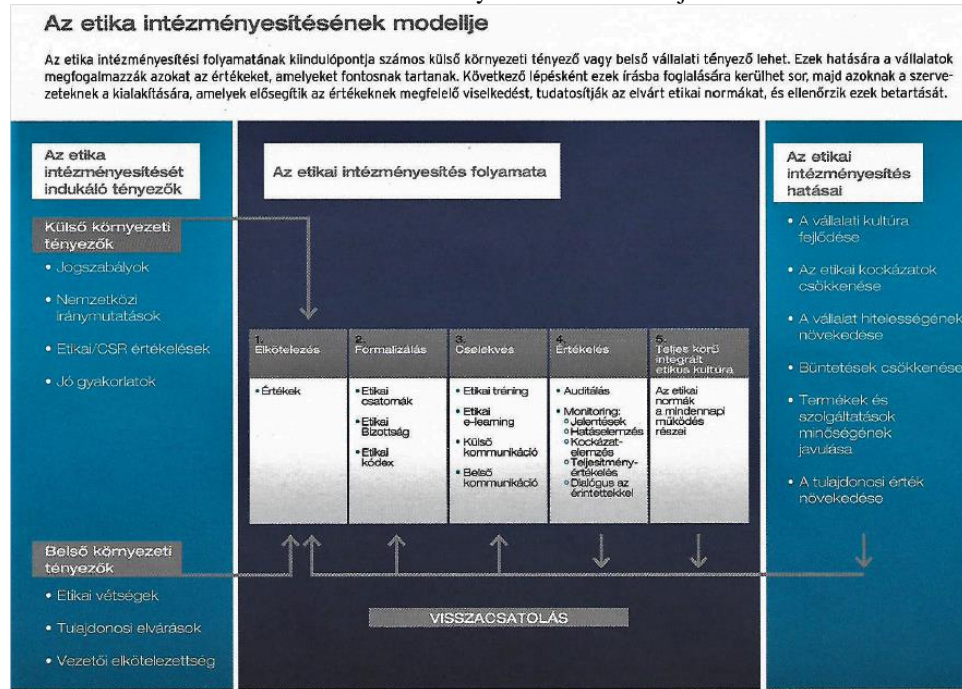
2. Az üzleti etika intézményesítése

2.1. Az etika intézményesítési modellje

Az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődés figyelhető meg az üzleti etika intézményesítése terén világszerte, mely több okra is visszavezethető. A vállalatok alapvető stratégiai célkitűzései közt szerepel az etikus magatartás, és ez pozitív változásokat eredményezhet. Az adott vállalat etikus működésének alapját a szervezet alapvető értékeinek, alapelveinek meghatározása és ennek a vállalati élet mindennapjaiba történő integrálása képezi. A megvalósítása folyamatjellegűt ölt. Az etika intézményesítésének fókuszpontjai: az elhatározás, a megfogalmazás és írásba foglalás, a szervezet működési folyamataiba történő integrálás, a személyi és szervezeti háttér megteremtése, a tudatosítás és az ellenőrzés. Ennek kialakítása, végrehajtása és működtetése azonban jelentős szervezeti, személyi és anyagi feltételek biztosítását igényli. Ma már az etika intézményesítésének kidolgozott modellje van, amelyet Szegedi Krisztina alábbi folyamatábrája mutat be (Buday-Sántha 2016, 32).

2. ábra

Az etika intézményesítésének modellje

(Forrás: Szegedi 2001, 85)

2.2. Az intézményesítés szakaszai

A vállalat etikai intézményeinek összessége alkotja a vállalat etikai programját, amely illeszkedik az adott vállalat elköteleződéséhez és erőforrásainak mértékéhez. A program megvalósítása, az etika vállalati intézményesítése öt fő szakaszra osztható.

2.2.1. Környezeti tényezők feltárása – Kiinduló-helyzet meghatározásának szakasza

- a) Az általános *külső* tényezők, mint a jogi feltételek, a hazai, a nemzetközi etikai iránymutatások és a „jó gyakorlat” feltárása, valamint az etikai előírások és információk megismerése ösztönzőleg hatnak a szervezetekre.
- b) Általános *belső* tényezőként, a tulajdonosi és vezetői elképzelések, értékprioritások, valamint szakmai és piaci elvárások, a szakmai és szervezeti etikai problémák megismerése, továbbá a vezetői és munkavállalói elkötelezettség jelölhető meg.

Kutatási eredmények arra mutattak rá, hogy az etikai intézmények bevezetését az általános tényezők mellett, szervezetenként eltérő mértékben, más-más *konkrét* tényezők is befolyásolják (így pl. visszaélések, csalás, korrupció, vagy vevői, illetve szállítói panaszok; vállalaton belüli kommunikációs problémák; állandó jogszabályváltozások; tulajdonos-, illetve vezetőváltás; elégedetlenség jelei a vállalatnál; környezeti károsodás;

munkavédelmi probléma, illetve baleset; elbocsátással kapcsolatos problémák; környezetvédelmi csoportok nyomása; megvesztegetés; tevékenységgel kapcsolatos morális fenntartások; projekt megghiúsulása az ellenállás miatt; jogi perek; diszkrimináció) (Szegeci 2001, 157).

A fenti tényezők önálló mérlegelése és kezelése szükséges. Az etikus és sikeres vállalat létrejöttét segítő tényezők: a kedvező kép kialakulása a vállalatról a médiában; a vállalatok erkölcsi felelőssége; az erkölcsös menedzsment, illetve befektetői, vállalati stratégia; és a támogató vállalati kultúra.

2.2.2. Az érték meghatározás – Az elköteleződés szakasza

a) A vállalat céljainak, saját *értékrendjének* és etikai alapelveinek konkrét megfogalmazása jelenti az érték meghatározást, amely alapvető lépés a folyamatban.

b) Az etikai normarend *beépítése* a szervezeti stratégia, a cégkultúra, a vállalati credo, azaz hitvallás, a küldetésnyilatkozat és felelősségvállalás (CR - corporate responsibility) elemeibe.

2.2.3. A szervezeti integrálás – A formalizálás szakasza

a) Az *intézményi elemek* meghatározása, a cselekvési program elfogadása a második lépés. Ennek során figyelemmel kell lenni, a külső és belső szervezeti irányultságra, célcsoportokra.

b) A *szervezeti és személyi háttér* kialakítása, működési feltételeinek biztosítása.

c) A konkrét intézményi *eszközök és csatornák* meghatározása (Buday-Sántha 2016, 43–35).

2.2.4. Intézményrendszer működtetés – Az eszköz és cselekvés szakasza

Az etikai intézmények, olyan vállalati szintű formalizált képződmények, amelyek a vállalat társadalmi felelősségvállalásának is megnyilvánulásai.

Az etikai intézmények formáit, eszközrendszerét a folyamatos gazdagodás jellemzi. A 2013. évi kutatási eredmények szerint, a nagyvállalatok felismerték, hogy etikus magatartás nélkül nem érhetnek el tartós piaci sikereket.

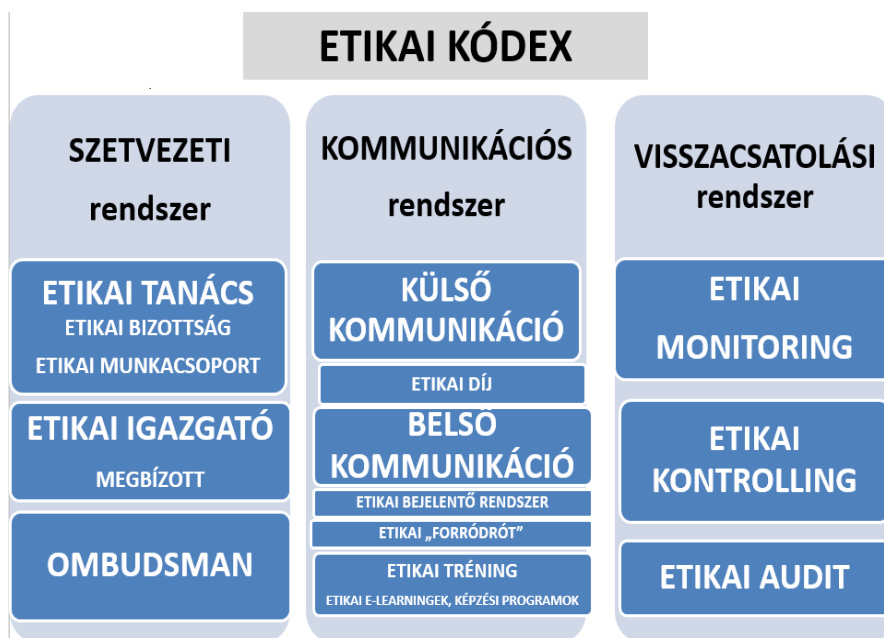
„A hazai nagyvállalatok körében az utóbbi 5-9 évben volt jelentős fejlődés az etika intézményesítésében. A legelterjedtebb etikai intézmény az etikai kódex. A kódexszel rendelkező vállalat rendszeresen kommunikálja etikai normáit a vállalaton belül. Emellett bevezettek más etikai intézményeket is, mint például a tréning, a bejelentőrendszer, a bizottság. Kevéssé elterjedt a vállalattól független ombudsman és a külső audit. Az etikai kódexet bevezető nagyvállalatok

95%-a szerint, pozitív hatása van az etika vállalati intézményesítésének.” (Szegeci K. – Szilágyi R. 2016, 1)

A konkrét etikai intézmények több szempont szerint csoportosíthatók. Eszerint léteznek külső és belső irányultságú intézmények, de elkülöníthetők a formális és informális, a hagyományos és egyedi, valamint a direkt és indirekt eszközök is. Az etikai intézmények fókuszában az Etikai Kódex áll. Az intézmények a szervezeti oldalról, a kommunikációs csatornába történő beágyazódás és a visszacsatolási rendszer oldaláról megközelítve három főbb csoportba rendezhetők. A legismertebb és leggyakoribb formalizált etikai intézményeket az alábbi ábra prezentálja.

3. ábra

Etikai intézmények

(Forrás: Buday-Sántha 2016, 37)

Az ábrán megjelenő etikai intézmények főbb jellemzői és tartalma a következő.

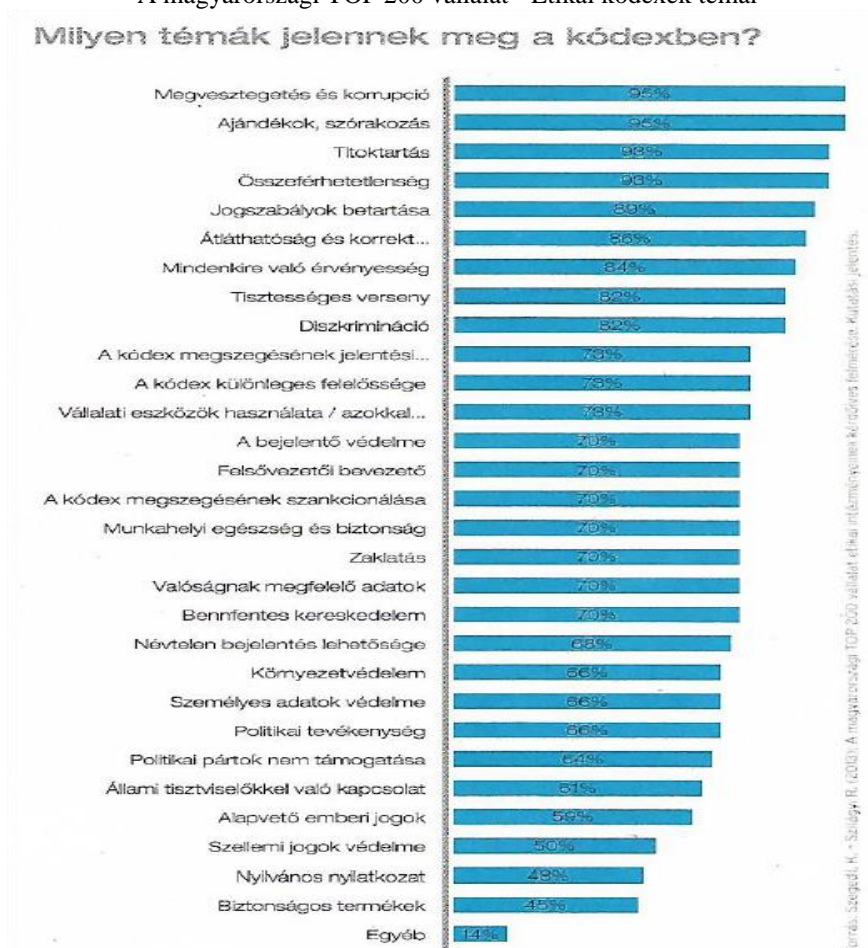
A) Etikai kódex

Az intézményrendszer fókuszában elhelyezkedő alapeszköz zsinórmértékül szolgál a teljes vállalati működés számára. Deklarálja a vállalat által elvárt, elfogadott vagy elutasított magatartás-, viselkedésmintákat, és ezzel kijelöli a

határokat. Az alapértékek kódexbe rögzítése elősegíti az értékkövetést, az etikai szabályok tudatosítását, és az ezzel autentikus magatartásformák tanúsítását. A vállalati etikai kódexekben leggyakrabban szereplő témák illetve értékek hasonló irányba mozognak. Ezek rangsorát az alábbi kutatási jelentés mutatja be.

4. ábra

A magyarországi TOP 200 vállalat - Etikai kódexek témái

(Forrás: Szegedi K. – Szilágyi R. 2016, 2)

A KPMG 2008-ban végzett kutatási eredményei (KPMG, 2016. 2) szerint, „a világ 200 legnagyobb vállalata közül 1990-ben még csak 14% rendelkezett etikai kódexszel, 2007-ben ez az arány már 86% volt. Az Amerikai Egyesült Államokban a legnagyobb vállalatok körében az etikai kódexszel rendelkezők aránya 100%, EU-ban 80%, Ázsiában 50%.” (Szegedi K. – Szilágyi R. 2016, 1)

B) Szervezeti rendszer

A szervezeti és személyi háttér többféle formában kialakítható ki, mely alkalmazkodik az adott vállalat nagyságához, az etika vállalati intézményesítésének szintjéhez. Alternatív vagy együttes megoldási lehetőségek a következők:

a) *Etikai Bizottság*, Tanács vagy Munkacsoport megjelölésű vállalati szerv feladata a kódexben rögzített szabályok megsértése esetén az etikai lefolytatása, és a normasértő elmarasztalása. E szerv lát rá a szervezeten belüli etikai problémákra, amelyek felszámolására, eseti illetve éves jelentésében javaslatokat terjeszt elő a menedzsment részére.

b) *Etikai igazgató* vagy a megbízott referens felelős az etikai problémák napi szintű kezeléséért. Feladata kiterjed a bejelentett etikai problémák megoldására, a munkavállalók etikai képzésére, de az etikus vállalati légkör kialakítására is. Munkáját a vállalat humánpolitikai és kommunikációs szervezeti egységeivel szorosan együttműködve végzi.

c) *Ombudsman* olyan külső, vállalattól független intézmény, mely elsősorban a munkavállalóknak biztosít lehetőséget etikai panaszaik jelzésére, állásfoglalás, szakmai vélemény kérésére és képviselőre. A bejelentés alapján vizsgálatot indíthat, és az etikátlannak talált ügyről, gyakorlatról értesíti a vállalatvezetést, valamint szükség esetén eljár a sértett képviselőjében.

C) Kommunikációs rendszer

A vállalatok az etikus működés melletti elköteleződést a kommunikációs rendszerük – a külső és belső, a hagyományos és digitális csatornái, valamint egyedi kommunikációs eszközök és platformok használata - útján is támogatják. Az etikai intézményeknek számos önálló eszköze (pl. etikai hírlevél) és megnyilvánulása (pl. TC kampány) lehet.

a) *Etikai bejelentő rendszer* bevezetésére több megoldás lehetséges, de az eredményesség végett kívánatos a diszkréció biztosítása. Etikai „forródrót” megvalósulhat telefonon, intranet vagy internetes online platform útján, de akár etikai gyűjtőládák kihelyezésével is. „Az utóbbi időben a web-alapú, online visszaélési platformok jelentősége világszerte nőtt. 2020-ban a panaszbejelentők mintegy egyharmada valamilyen online platformon tudta bejelenteni panaszát.” (Bölcskei–Hajdu–Jasku 2021, 29). A cél, hogy a munkavállalók az általuk észlelt etikátlan történéseket jelezzék. A bejelentések várható számának növekedését fogja elősegíteni az EU irányelv alkalmazása is, ami az anonim bejelentések kezelését megengedi.

b) *Etikai képzések* ütemezett, programszerű megvalósítása a leghatékonyabb, amelyek közt az etikai tréning, az e-learning mellett más fejlesztő, képző, akár játékos programok is helyet kapnak. Alkalmazásukkal lehetőséget kínálnak a

vállalati értékek és az etikai problémák megismertetésére, ily módon segítséget nyújtva a munkavállalóknak az etikátlan szituációk felismerésében, elemzésében és megoldásában, valamint a követendő magatartásminták gyakorlásában, és az etikai intézmények használatának módjában.

c) *Etikai díjak, pályázatok* lehetőséget biztosítanak a vállalat etikus működése melletti elkötelezettségének a külső és belső nyilvánosság felé történő képviselésére. Hatékonyságát elősegíti, ha nemcsak külső, hanem belső etikai pályázatokat hirdet, illetve díjakat alapít a szervezet, ezzel növelve a hitelességét, a dolgozói elköteleződést és a pozitív piaci megítélést.

D) Visszacsatolási rendszer

Az etikai intézmények működésének hatékonyságát, optimalizálását szolgálják a visszacsatolási rendszer elemei.

a) *Az etikai monitoring, mint vizsgálat*, visszacsatolási, ellenőrzési pontként az etikai intézmények működését, eljárását figyeli és követi nyomon, feltárva annak esetleges hiányosságait. Ennek elsődleges eszközei: a felmérés, a hatás-, és kockázatelemzés, az egyeztetés és a jelentések. Ezek az eszközök, mintegy tükröt tartanak az intézményesítés folyamatának és eredményeinek, rámutatnak a rendszerhibákra, és javaslatot tesznek módosítások szükségességére, aminek folytán a vállalat új értékartikulációkra válhat képessé.

b) *Az etikai kontrolling, mint tervezés*, felöleli az adott vállalat belső, etikai szempontú célmeghatározását, irányítási és szabályozási értelmében vett tervezési, szervezési és ellenőrzési folyamatait. A menedzsment által meghatározott, célok és eredmények ellenőrzését szolgálja komplex módszerek alkalmazásával.

c) *Az etikai audit, mint hitelesítés*, a külső, független hitelesítő, az auditor a vállalat már működő etikai intézményeinek tanúsítását, hitelesítését végzi. A hitelesítés folyamata során a minősítési rendszer vizsgálata kiterjed többek között, a jogi normáknak, a szervezet etikai céljainak, elveinek, eljárási szabályainak való megfelelésre, az önkéntes és társadalmi felelősségvállalásként végzett, illetve az etikailag érzékeny vállalati tevékenységek dokumentált, auditkritériumok által meghatározott értékelésére (Buday-Sántha 2016, 36–41).

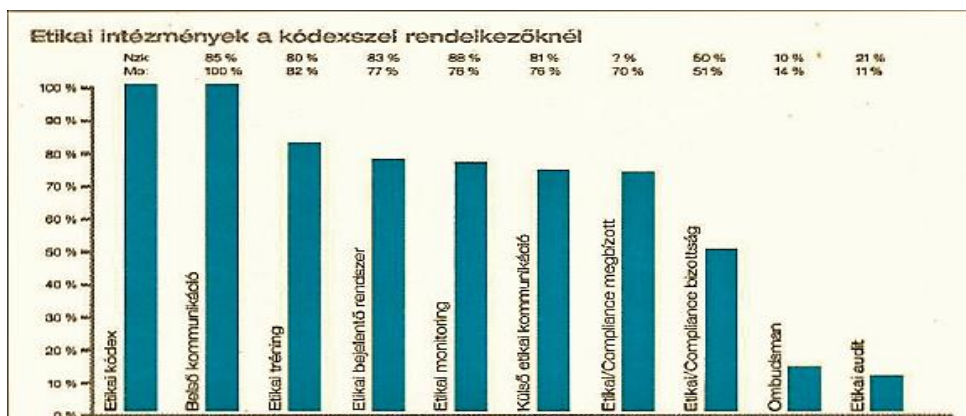
2.2.5. Eredmények szakasza

A vállalat az etika intézményesítésével közvetlen és közvetett pozitív eredményeket tud elérni a vállalaton kívül és belül egyaránt. Ezek közül kiemelendő: a csalások, korrupció megelőzése; a szervezet átláthatóságának és hatékonyságának növekedése; a szervezeti kultúra fejlődése, ezen belül is az integrált etikus kultúra kialakulása, a jogi és etikai kockázatok csökkenése, a szervezeti kommunikáció és kapcsolatrendszer minőségi bővülése, a szervezet

hitelességének, hírnevének (goodwill) pozitív alakulása, a vállalat piaci értékének növekedése, a termék (szolgáltatás) minőségi javulása, gazdasági megtakarítás; a társadalmi és piaci környezet etikai fejlődése.

A leggyakrabban használt etikai intézményekre mutatnak rá Szegedi Krisztina által végzett nemzetközi és hazai kutatások eredményei. Eszerint az etikai kódexszel rendelkező hazai nagyvállalatoknál a belső kommunikáció maradéktalanul megvalósul. Az intézmények második leggyakrabban alkalmazott csoportjába tartozik: az etikai tréning, a bejelentő rendszer, a monitoring és a külső kommunikáció. Az etikai bizottság felállítását a hazai vállalatok felénél, míg az etikai ombudsman és etikai audit intézményét ritkán alkalmazzák. Ezt mutatja be nemzetközi és hazai összevetésben az alábbi ábra (Szegedi 2016, 1).

5. ábra
Etikai Intézmények a kódexszel rendelkezőknél

(Forrás: HBLF 2016, 2)

Hungarian Business Leaders Forum az üzleti etika legnagyobb kihívásának azt tekinti, hogy hogyan lehet az etika filozófiai elméletét a gyakorlatban konvertálni, az etikai alapelveket az üzleti, vállalati élet mindennapjaiba integrálni, azaz az etikai szempontokat közvetlenül vagy közvetett módon a döntéshozatali folyamataiba beépíteni, és ezzel valódi pozitív hatást elérni. A Fórum szerint szükséges, hogy ne látszatintézkedésekről, hanem valódi vállalati szándékról legyen szó, és a környezet is értékelje, elvárja az etikus viselkedést. Problémának tekintik, hogy az etikai normákról, az etikus viselkedés fontosságáról elégtelen a kommunikáció. A Fórum meggyőződése, hogy az etika vállalati intézményesítésével nő a munkatársak etikai tudatossága, fejlődik a vállalati kultúra, csökken a vállalati kár, a jogi kockázat, növekszik a vállalat hitelessége, és pozitív hatást vált ki a piaci kapcsolatokban és a tulajdonosi értékekben is (HBLF 2016, Bevezető).

Az etika intézményesítésének gyakorlati megvalósítást nagyban segíthetik olyan online alkalmazások, szoftverek, amelyek meghatározott díj ellenében bárki által elérhető, és garantálják az online bejelentők védelmét, az általuk nyújtott tájékoztatással, a naprakész panasz-bejelentési nyilvántartással együtt (www.etikaiforrodrot.hu).

3. A kommunikációs szakma etikai problémái

3.1. A kommunikációs szakma etikai kódexei

Minden szakmának vannak írott és íratlan etikai normái. Hazánkban a kommunikációs iparág szakterületeit több tucat szakmai szervezet képviseli (pl. Magyar Public Relations Szövetség, Magyar Reklámszövetség, Kommunikációs Ügynökségek Szövetsége, stb.). Ezek az önszerveződő szakmai szövetségek, egyesületek az általuk képviselt kommunikációs szakterület etika alapértékeiről, elveiről, önként vállalt normáiról, speciális kötelezettségekről és felelőségekről, valamint az etikai vizsgálat eljárási szabályairól szabályzattal rendelkeznek. A kódex célja egyrészt, hogy elvi kereteket adjon az etikus szakmai munkához, másrészt segítse az etikai problémák eldöntését, harmadrészt erősítse a szakmai megbecsülést, a szakmai hitvallást.

Az etikai kódexek mindegyike tartalmazza az alapvető emberi jogok védelmét és más jogainak tisztelete iránti kötelezettséget. Felépítésükben és terjedelmükben azonban két jelentős irányvonal figyelhető meg: a rövid és minimalizáló, vagy a hosszú és részletező normarendszer (Buday-Sántha 2016, 43).

3.2. Kommunikációs visszaélések

A kommunikációs iparág működése során nap, mint nap találkozhatunk etikai problémákkal, kommunikációs visszaélésekkel. A kommunikációs sérelmek tárgyában, 2014-ben végzett kutatási eredményem szerint, a leggyakoribb normasértések területei: a kéretlen levelek, spamek, promóciós termékek, a jogtalan adatkezelés és felhasználás; a személyhez fűződő-, szerzői jogok és a jó hírnév sérelme. Nemzeti és világgazdasági szinten egyaránt mérhető kárt jelent, hasonlóan a kiber támadásokhoz.

Szakértők szerint, a katonai (politikai) és üzleti (stb.) kiber támadások (adatlopás, kémkedés) mindennaposak. A legnagyobb katonai kiber-hadsereggel Kína, Észak-Korea és Amerika rendelkezik a világon. Kína 30.000 - 40.000 hackert foglalkoztat folyamatosan. Amerika is több ezer embert alkalmaz, és folyamatosan toborozza a hackereket a kiber (katonai) védelmi hadseregébe. Mindez, éves szinten 300Mrd dollár kárt okoz a szakértők szerint (Szakértői interjú 2015).

A kommunikációs visszaélések jellegének részletes bemutatását az alábbi ábra példázza, amely kiegészítendő a válaszadók „egyéb” említésnél

megjelölt, sérelmezett területeivel, mint az állami, tájékoztatósi, tömegkommunikációs, politikai tevékenység; telekommunikációs zaklatás; tele-marketing; szervezeti belső kommunikációs sérelem; diszkrimináció.

6. ábra
Kommunikációs visszaélések

(Forrás: Buday-Sántha 2018, 232)

A felmérés eredménye rámutatott arra is, hogy normasértés esetén a sértettek 87,4%-a nem fordult semmilyen jogorvoslati fórumhoz, etikai szervhez, hatósághoz, esetleg bírósághoz, ezt mindösszesen 12,6% gyakorolta. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jogérvényesítés hiánya miatt nagy a látencia, mivel a sérelmek döntő többségükben nem kerülnek sem nyilvánosságra, sem orvoslásra (Buday-Sántha 2018, 230–233).

3.3. Etikai sérelmek fő területei

Az etikai normasértéseket három fő csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba az általános, mindenki által elfogadott emberi alapértékek sérelmei, a másodikba a szervezet által deklarált etikai értékek sérelmei, a harmadikba a kommunikációs tevékenységgel okozott sérelmek tartoznak.

Az üzleti etika oxfordi kutatói már a kilencvenes években osztályozták a vállalatok működése során leggyakrabban fellépő etikai problémákat. A legsúlyosabb sérelmeket hat területre osztották: kapcsolattartás a fogyasztókkal, a fogyasztókról szóló információk, reklámozás, termékfelelősség, garanciavállalás és megvesztegetés (Sorrel, T. – Hendry, J. 1994).

A hazai nagyvállalatok körében végzett kutatás szerint, „az etikai bejelentések és vétségek leggyakoribb esetei: az összeférhetetlenség (36%); a vállalati eszközökkel való visszaélés (29%); az ajándékokkal, szórakozással

való visszaélés (19%); a diszkrimináció (18%); a megvesztegetés és korrupció (16%); a zaklatás (14%).” (HBL Forum 2016, 2) Az etikai bejelentések, vétségek kutatási adatai rámutatnak arra, hogy a sérelmek jellege koronként, országonként, de még vállalatonként és üzleti területenként is eltérő.

3.4. PR szakmai etikai

A PR szakma hazai képviselőjét a Magyar Public Relations Szövetség (MPRSZ) látja el. A Szövetség egyesületi formában működő, autonóm, demokratikus szakmai szervezet, amely a PR szakemberek országos szakmai és etikai érdekvédelmét, érdekvédelmét ellátó, a PR szakma hazai és nemzetközi elismertségének növelésén és tagjainak képzésén munkálkodó szervezet (MPRSZ Alapszabály 2019).

A Szövetség Etikai Bizottsága a PR szakma felé etika ajánlásokat fogalmaz meg, állásfoglalást tesz, (MPRSZ Szakmai Állásfoglalások, 1992-2020), hatósági megkeresésre szakmai állásfoglalást nyújt (pl. Gazdasági Versenyhivatal), képviseli a PR szakma érdekeit a szakmát érintő jogalkotási kérdésekben (pl. médiatörvény esetén a társadalmi célú kommunikáció/TCR törvényhely beterjesztése), szakmai konferencián (PR Akadémia) az etika témáját napirendre tűzi; gondozza a PR szakma etikai kódexét, és ennek keretei közt eljár a bejelentett etikai ügyekben, valamint etikai témájú szakcikket készít szakértő bevonásával a PR szakmai tagságnak (pl. munkajogi témában, lásd: Buday-Sántha – MPRSZ EB (2021): Felértékelődik az alkalmassági teszt. Az alkalmassági teszt és a próbamunka etikai kérdései).

3.4.1. Leggyakoribb etikai ügycsoportok

A Szövetség Etikai Kódexe deklarálja a PR szakma etikai értékeit, kötelességeit, és megadja az etikai eljárások jogi kereteit. A Szövetség Jogi és Etikai Bizottságának egy évtizedes elnöklése alatt a Bizottsághoz bejelentett sérelmeket és tapasztalatokat összegezve az etikai sérelmek főbb ügycsoportjai határozhatók meg:

- a) a személyiségi jogok, a jó hírnév sérelme, rágalmozó, nyilvános becsületsértő kijelentések;
 - b) a PR Ügynökségi szolgáltatással szembeni minőségi, szakmai és anyagi kifogások;
 - c) a médiakapcsolatok során felmerülő visszaélések;
 - d) a kreatív-, rendezvény ötlet copyright;
 - e) PR ügyfélkapcsolatok, üzleti titkok sérelme;
 - f) PR pályázati eljárás és eredmény kiszivárogtatása.
- (Buday-Sántha, 2006–2016.)

Sárosi Péterrel (MPRSZ örökös tag) készült szakmai interjúban leszögezi, hogy romlott az etikus kommunikáció helyzete, mert egy

„eldurvuló” világban élünk. Álláspontja, hogy az etikus viselkedés a PR-ben tisztességes. A PR etika alapvetése, hogy nem hazudunk. Etikátlanak tartja konkurens cégeknek dolgozni. Etikátlan a kommunikáció, ha valós tényeket nagyít fel, vagy valótlan valós színben állít be, vagy ha valamiről nem beszél, mert ezzel erősen torzíthatja a valóságot. Az etikátlanság pedig árt a megbízónak és szakmának egyaránt. De ami etikátlan, az nem feltétlenül jogsértő. Új etikai kihívásként fogalmazza meg az új social média eszközök megjelenését, amelyekkel könnyebb az etikai határokat átlépni az etikátlanság felé. Kiemeli, hogy a jelen járványhelyzetben a nagy PR irodák is a talpon maradásért küzdenek, ugyanúgy, mint megbízóik, akik most nem PR-rel akarnak foglalkozni. Kívánatosnak tartja a nagyobb szakmai összetartást, az MPRSZ fokozott szakmafejlesztését, az edukációt, és az új technológiához való alkalmazkodást (Sárosi 2021).

3.4.2. Az etikai eljárások korlátai

Az Etikai Bizottság működése, döntési kompetenciája korlátozott a vonatkozó törvények, az Alapszabály, de a szervezet jellege, illetve az Etikai Kódex okán is (MPRSZ Etikai Kódex 2019).

a) A Bizottság nem jogalkalmazó vagy jogalkotó szerv, hanem az adott társadalmi szervezetnek támogató, etikai *véleményező, állásfoglalást nyújtó testülete*, amely jogi kötelező erővel bíró döntést nem hozhat, mint a bírói döntések, valamint nem végezhet olyan munkát, mint pl. bíróságok előtti jogi képviselet, mert erre, sem törvényi, sem az alapszabályban, sem az Etikai Kódexben rögzített felhatalmazáson alapuló jogosítványa nincs. Ugyanakkor jogosult a szakmát érintő hivatalos kodifikációs megkeresések érdemi véleményezésére, jogalkotó szervekkel való kapcsolattartásra és az etikai ügyek kivizsgálására, valamint végzés formájában megfogalmazott állásfoglalás kialakítására.

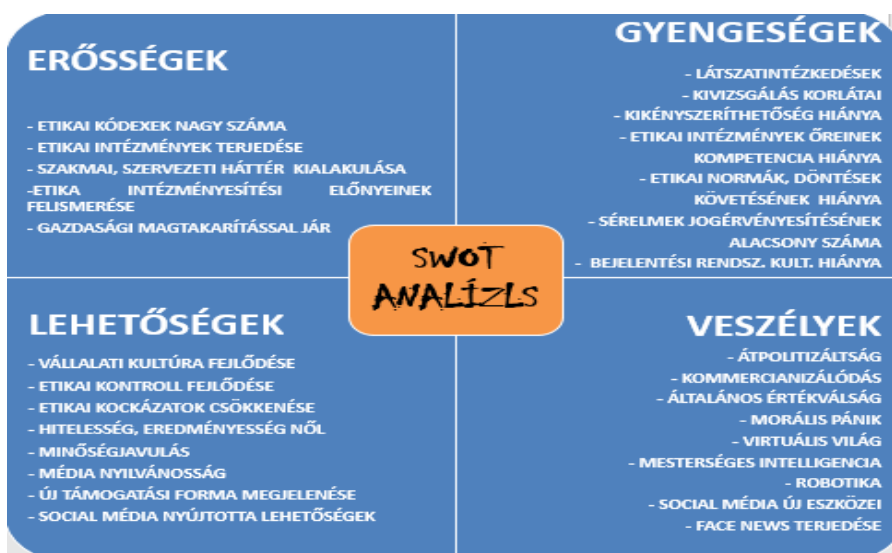
b) Az etikai sérelem bejelentése esetén az Etikai Bizottság eljárási rendjét és döntési kereteit az Etikai Kódex adja meg. A gyakorlatban, a Bizottság eredményes és hatékony tevékenységének gátját képezi az érintett felek, különösen a sérelmet okozó fél együttműködésének hiánya, a rendelkezésre álló *információk, dokumentumok hiányossága*, hozzáféréseinek korlátai, az eljáró Bizottság tagjainak ingyenes, társadalmi szerepe, de közvetve a sérelem jogi szankcionáltsága vagy politikai relevanciája.

Mindezek eredményezik azt a tendenciát, hogy bár egyre gyakrabban szembesülünk etikátlan helyzetekkel, az Etikai Bizottsághoz névvel fordulók száma és a sérelmezett magatartás igazolását alátámasztó dokumentáltság csökken. Gyakran előfordul, hogy az etikai vizsgálati igény olyan egyértelmű jogsértésre irányul, amelyben csak jogi relevanciával bíró testületek járhatnak el (Buday-Sántha 2016, 48–49).

4. Etikai kihívások

Az etikai alapértékek képvisellete és intézményesítése rendelkezik közös erősségekkel és lehetőségekkel, valamint gyengeségekkel és veszélyekkel, amelyeket az alábbi SWOT analízis foglalja össze.

7. ábra
Etikai kihívások SWOT analízis

(Forrás: Buday-Sántha 2016, 49)

Az analízist bármelyik oldalról közelítjük meg, etikai kihívást jelent képviselőik számára.

a) Az *erősségek* közé sorolható az etikai kódexek tendenciózusan növekvő száma, az etikai intézmények terjedése, valamint az etika szakmai és szervezeti háttérének fejlődése, az intézményesítés előnyeinek felismerése, mely egyben gazdasági előnnyel is jár.

b) *Lehetőséget* biztosít az etika térnyeréséhez a vállalati kultúra fejlődése, és pozitív hozadék az etikai kockázatok csökkenése, a hitelesség növekedése, a minőségjavulás, új támogatási formák megjelenése, a tulajdonosi értékek, a munkatársak etikai tudatosságának, és a média nyilvánosság növekedése is az új social média platformokon, ami újabb lehetőségek forrásává is válhat.

c) *Gyengeségként* lehet megfogalmazni az etikai ügyek kivizsgálási lehetőségének korlátait, az etikai normák, döntések, állásfoglalások kikényszeríthetőségének és az etikai intézmények öreinek kompetenciahiányát, valamint az etikai normakövetés, a jogérvényesítés, és a jogorvoslat alacsony szintjét. Kihívást jelentenek továbbá az etikai intézmények képviselőinek látszatintézkedései is, és az etikus magatartást előmozdító eszközök alacsony száma, és a szükséges edukáció hiánya.

d) *Komoly veszélyként* jelentkeznek a társadalmi rendszer átpolitizáltsága, a populizmus, a kommercializálódás, az egészségügyi világjárvány, az általános értékválság, valamint olyan új jelenségek, mint az önkontrollt nélkülöző internetes közösségi terek, új social média eszközök, „face news” terjedése, a morális pánik, a virtuális világ, a valóság 2.0, az információ-gyarmatosítás vagy a mesterséges intelligencia és a robotika. A visszaélések megelőzése igényli a kodifikációt, a normatív és non ius szabályozást (Buday-Sántha 2016, 50–51).

Összességében megállapíthatjuk, hogy az etikai intézmények fejlődését épp az emberi, etikai alapértékek elértéktelenedése és változó világunk új jelenségei táplálják. A szakmák, a piacok, a szervezetek az etikai intézmények bevezetésével, - ily módon az alapértékek demonstratív képviselésével és publikálásával - igyekeznek ellensúlyozni, egyben erősíteni a gyengülő egyéni, szervezeti, piaci és társadalmi moralitást.

Irodalom

Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) Report to the nations (2020): Global study on occupational fraud and abuse.

<https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2020/>

Letöltés: 2021.02.25.

Az uniós jog megsértését bejelentő személyek védelméről szóló 2019/1937. sz. EU irányelv (2019)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32019L1937>

Letöltés: 2021.02.26.

BKIK (2021): A visszaélés-bejelentési rendszer alkalmazásáról

<https://bkik.hu/hu/hirek/a-visszaeles-bejelentesi-rendszer-alkalmazasarol>

Letöltés: 2021.02.26.

Bölcskei Krisztián – Hajdu Krisztina - Jasku Zsolt (2021). A visszaélés-bejelentési rendszer alkalmazásáról. *Ügyvédek Lapja*, LX évfolyam 1. szám

Boros János (2019). Identitás és igazságosság. *KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE (Cultural Science Review)* 2019/2–3. (1. évfolyam), 4–14.

Buday-Sántha Andrea – MPRSZ EB (2021). Felértékelődik az alkalmassági teszt. Az alkalmassági teszt és a próbamunka etikai kérdései.

<https://www.mprsz.hu/hirek-2/> (megjelenés alatt)

Buday-Sántha Andrea (2006–2016). *MPRSZ JEB éves jelentések*.

<https://www.mprsz.hu/kozgyules/>

Letöltés: 2016.05.30.

Buday-Sántha Andrea (2016). A kommunikációs jog és rendszere. PhD értekezés

<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/buday-santha-andrea/buday-santha-andrea-vedes-ertekezes.pdf>,

Letöltés: 2016.01.29.

Buday-Sántha Andrea (2016). Az etika íratlan szabályainak világa. In: Sós Péter János – Szécsi Gábor (szerk.) *Etika a PR-ban, PR a városban: A Public Relations elmélete és gyakorlata*. B. SWAN Partners Kft., Budapest.

Buday-Sántha Andrea (2018). *Kommunikációs jog. Kommunikációs jog és „hálómodellje”*. Fakultás Kiadó, Budapest.

Csapóné Riskó Tünde (2008). *Üzleti Etika*. Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, Budapest.

Etikai Forródrót (2021). *Etikai szoftver*.

<https://www.etikaiforrodrot.hu/>

Letöltés: 2021.02.26.

Hungarian Business Leaders Forum (2016). *Az etika vállalati intézményesítése*. Budapest.

Kiber - szakértői interjúk (2015), Hír24 Híradó esti kiadás, Budapest, 2015.09.18.

KPMG: Business Code of the Global 200 (2008): Their Prevalence, Content and Embedding kutatás In: Hungarian Business Leaders Forum (BLF): *Az etika vállalati intézményesítése*, Budapest

Magyar Public Relations Szövetség (MPRSZ) (2019): Alapszabály, In: <https://www.mprsz.hu/alapszabaly/>, Budapest, Letöltés: 2019.11.19.

Magyar Public Relations Szövetség (MPRSZ) (2019): Etikai Kódex, In: <https://www.mprsz.hu/etikai-kodex/>, Budapest, Letöltés: 2019.05.22.

Magyar Public Relations Szövetség (MPRSZ) (1992-2020): Szakmai Állásfoglalások, In <https://www.mprsz.hu/szakmai-allasfoglalasok/>, Budapest, Letöltés: 2021.02.22.

Panasztörvény - 2013. évi CLXV. törvény a panaszokról és a közérdekű bejelentésekről (2013), In: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300165.tv>, Letöltés: 2021.02.26.

- Sárosi Péter (2021): Romlott a kommunikáció etikája az elmúlt évtizedekben - interjú Sárosi Péterrel, az MPRSZ örökös tagjával, In: <https://www.mprsz.hu/romlott-a-kommunikacio-etikaja-az-elmult-evtizedekben-interju-sarosi-peterrel-az-mprsz-orokos-tagjaval/>, Letöltés: 2021.01.04.
- Sorrel, T. – Hendry, J. (1994): Business Ethics. Butterworth-Heinemann, AwesomeBooks, Wallingford, United Kingdom
- Szegedi K.-Szilágyi R (2013): A magyarországi TOP 200 vállalat etikai intézményeinek felmérésének kutatási jelentése, In: Hungarian Business Leaders Forum (BLF): Az etika vállalati intézményesítése c. kiadvány, Budapest
- Szegedi Krisztina (2001): A magyar vállalatok etikai érzékenysége. PhD értekezés, In: [http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX Portlets/documents/document_5526_section_1005.pdf](http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5526_section_1005.pdf), Letöltés: 2016.06.04.
- Szegedi Krisztina (2006): Üzleti etika. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató, Kiadó Zrt., Budapest
- Szegedi Krisztina (2016): Az etika vállalati intézményesítése. In: Hungarian Business Leaders Forum (HBLF) kiadvány, Budapest
- Szeles P.- Szűcs P. - Varga Zs. (2014): Hírnévmenedzsment, Révai Digitális Kiadó Kft., Budapest
- Szécsi Gábor (2019): Énteremtő narratívák az új média korában. In: KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE (Cultural Science Review) 2019/2-3. (1. évfolyam) 14-22.
- Tesco Üzleti Etikai Kódex (2016), In: <http://tesco.hu/art/pdf/uzleti-etikai-kodex-2015.pdf>, Letöltés: 2016.10.22.
- Üzleti kommunikáció és etika (2016): In: www.zskf.hu, http://zskflnk.uw.hu/nk/uzleti_komm_vazlat.htm, Letöltés:2016.06.28.

MŰHELY

Apokalipszis most?

Előszó

„Muzsika, vers üdítse lelkedet,
Matematikát, metafizikát
Csak annyit, hogy gyomrodnak meg ne ártson.
Nincs hasznod abból, melyben nem gyönyörködsz...”
W. Shakespeare: *A makrancos hölgy*¹

A Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájában az *Apokalipszis* fogalmáról, időszerűségéről rendeztünk villámkonferenciát, 2020. december 4. napján. A doktori hallgatók és tanáraink azt a lehetőséget kapták, hogy a Covid-19 vírus időszakában mondják el azt, ami közvetlenül eszükbe jut. A váratlan kérdésre a tudat villám-szerűen hozott felszínre meglepő összefüggéseket, melyeket megpróbáltunk a filozófia eszközeivel értelmezni. A résztvevők néhány oldalban leírták előadásukat, melyeket ebben az apokaliptikus villámírásban, pontosabban sorozat-villám írásfüzérben teszünk hozzáférhetővé.

A villámkonferencia kifejezés megalkotásához az úgynevezett *flash mob* akciók mintája vezetett és angolul akár *flash meet*-nek is nevezhetnénk. Ahogy megfelelő mediális jelenlét esetén a villámtüntetések egyetlen fontos összefüggésre tudják szélesebb közönség figyelmét felhívni, úgy egy villámtalálkozó is alkalmas lehet arra, hogy a felgyorsult világban egy pillanat alatt nagyobb összefüggéseket láttasson és közvetítsen. A filozófia és története által pallérozott elme képes sajátos módon eddig nem várt kapcsolatokat, összefüggésrendszereket felismerni. Mivel sokféle gondolati rendszert ismer, váratlan fogalmi mintákat tud strukturálatlan érzetekben és észleletekben alkotni vagy felismerni – ami új látásmódhoz, gondolkodásmódhoz és akár cselekvésekhez vezethet, legyenek azok egyéniék vagy politikaiak.

Kísérleti konferencia volt tehát műfaji vonatkozásban is, ahol a szervezők és a résztvevők maguk is feltették a kérdést, hogy lehet-e ilyen gyorsan, váratlanul, mélyebb összefüggéseket felismerni és közvetíteni. Ám

¹Shakespeare, W., *A makrancos hölgy*, I. felv. 1. szín. fordította Jékely Zoltán.
A mottót javasolta Marczy Gábor, PTE Filozófia Doktori Iskola hallgatója.

ahogy a klasszikus zenében sem csak szimfóniák és versenyművek, de impromptu-k, táncok és etűdök is hordozhatnak és közvetíthetnek érvényes tartalmakat – miért ne lehetne ugyanígy a filozófiával? Akkor is, ha a konferencia nem kifejezetten filozófiai volt, hanem inkább proto-filozófiai. Filozófiával foglalkozók nem dolgozták föl módszeresen gondolataikat, pusztán elmondták, ami filozófia által művelődő eszükbe *jutott*. A morális imperatívuszt, a klasszikus zene és művészetek által közvetített esztétikai imperatívuszt bátran kiegészíthetjük a filozófiai imperatívusszal, mely a tagolt és történettudatos, kreatív gondolkodásra és világmegértésre szólít föl bennünket. Ha van olyan, hogy filozófiai imperatívusz, akkor ezek a rövid írások azok ebben a keretben, amik a maximák az etikai imperatívusz vonatkozásában. Már megfogalmazzuk, de még nem vittük végig a filozófia elméletalkotó procedúráján. Ha volt, van és lesz ilyen.

Az írások szerzői a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola hallgatói és tanárai.

Próbálkoztunk (*essay*), és ennek eredményét, rövid esszéinket (*essay*) jó szívvel és nagy várakozással ajánljuk a szélesebb közönség figyelmébe.

Boros János

Boros János

A Most az Apokalipszis?

Apokalipszis Most (Apocalypse Now) a címe Francis Ford Coppola filmjének a vietnami háborúról (1979). A rendező példaképe Werner Herzog, *Aguirre, Isten haragja (Aguirre, der Zorn Gottes)* című, Klaus Kinski különleges alakításával rendezett filmje volt (1972). E filmekben szemmel láthatóan Isten haragja az apokalipszis. A német film egy örült dél-amerikai hódító hadjárat művészi dokumentálása, melyben a legnagyobb erőfeszítések, a legkegyetlenebb önlemondások eredményeként is egyre kilátástalanabb körülmények közé jutó főhősök életüket vesztik. A Marlon Brando főszereplésével készített amerikai alkotás a dzsungelháború borzalmait ábrázolja, és egyértelműen a katasztrófa, a káosz, a pusztulás, a kegyetlenség, a kiúttalanság és kietlenség jellemzőket kapcsolja a kifejezéshez, kétségtelenül azt a tézist bemutatva és bizonyítva, hogy a fennhéjázó nagypolitika emberi pokolszenvedések bugyrain táncol. A film megkérdőjelez minden politika által előidézett halált és háborút, hiszen a fizikai kínokat olyan emberekre ruházzák át, akinek fogalmuk sincs a háborúkhöz vezető elvekről, jelen esetben a szabadság értelméről és értékéről, vele szemben pedig a kommunista diktatúra és a marxizmus világhódító szándékáról. Német földön ebben az időben, és az atomháború fenyegetésében terjedt el a mondás, „inkább vörös, mint döglött” (*lieber rot als tot*). Ezt az akár kispolgárinak is tűnő kijelentés valójában az élet igenlése, az életé, mely minden jövőbeli jónak a forrása lehet: inkább éljünk vörös diktatúrában, mint meghaljunk a szabadságért.

Az amerikai harcosok mélyen repülő helikopterekből ugranak le a dzsungel közepén, hogy megküzdjenek a vietkong erőivel, miközben Wagner zenéje szól. Az *isten haragjára*, majd az *apokalipszisre* utaló címek megerősítették az apokalipszis katasztrófaként és szörnyű végként történő értelmezését, holott lehetségesek, léteznek más értelmezések és megvalósulások is.

A *Zeit* folyóiratban jelent meg Malte Henk írása, *Az idő közel!* (*Die Zeit is nah!*) címmel (Henk 2020). Ebben azt a tételt képviseli, hogy az apokalipszis víziója volt az elmúlt kétezer év páratlan európai fejlődésének motorja, „a nyugati civilizáció egyik legnagyobb találmánya” (Henk 2020.).² Herzog és Coppola felfogásának ellentételezése.

Háború, vulkánkitörés, aszteroida, mesterséges intelligencia, klímaváltozás, génkutatás– túl sok pusztulási lehetőség, véli Malte Henk. Ehhez képest elhanyagolhatók azok a veszélyek, amelyek abban az időben

² Uo. „Apokalypse ... ist eine der großartigsten Erfindungen der westlichen Zivilisation”.

leselkedtek, amikor a pathmoszi látnok, János megírta a *Jelenések könyvét*. A könyv eredeti görög címe *Apokalipszis*, a francia és az olasz nyelvben megtartották az elnevezést (Apocalypse, Apocalisse), míg a német és az angol fordítása *Kinyilatkoztatás* (Offenbarung, Revelation). *Jelenés, végítélet, kinyilatkoztatás* – más-más jelentésárnyalatot hordozó kifejezések arra, ami az emberre a jövőben vár(hat).

A jövendölés műfaja elterjedt volt a régi vallásokban, a próféták, jövendőmondók legtöbb esetben kiemelkedő műveltséggel rendelkeztek, és koruk összefüggéseiből, történeleiből következtettek arra, hogy várhatóan mi fog történni a jövőben. Azt újszövetségi Szentírás lezárásaként, a kereszténység szent iratai közé is bevettek még egy látnoki művet, hogy aztán néhány évszázaddal később Szent Ágoston kimutassa, az idő nem létezik, a múlt és a jövő elménk szintetikus tevékenységének eredménye, és csak ott van (Szent Ágoston, *Vallomások*, 11. könyv). Ettől fogva tudták a keresztények műveltebbjei, hogy a *Jelenések* könyvétől nem kell megijedni, egy nagyképzeletű elme állapotának leírása és projekciója. Ha az olvasottak talán nem is ijedtek meg, a közösségeket továbbra is rettegésben tartotta a szörnyű vég katasztrófákkal teli leírása.

A *Jelenések* könyve költője képek, szimbólumok, jelképek kaotikus és burjánzó tömegével egy megfontolás nélkül őrzöngő, ösztönei szerint tobzódó világ anarchikus képét vázolja. Nyugtalanlás, pusztítás, zűrzavar mindenütt, amíg a világ meg nem nyugszik Isten üdvösségében. Ám a mennyei Jeruzsálemben eljutni csak saját erőfeszítéssel lehet, az Istenben hívők ugyan jeleket kapnak, de nekik kell tetteiket és életüket átalakítaniuk. „Az idő közel van” (Jel. 1.3, 22.10), figyelmeztet többször is a szerző. A képzelet szülte világvég, az apokalipszis túlélhető, Istennek tetsző cselekvő étellel – vagyis etika által strukturált, tevékeny, jó étellel. Az ember felszólítást kap, hogy folytassa társként ugyanazt a munkát, amit Isten végzett a teremtéssel és a teremtésben. „A föld pusztta volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött. Isten szólt: »legyen világosság«, és világos lett.” (Ter. 1.3.) A *Jelenések könyve* így felszólító módban olvasható, és Malte Henk szerint a nyugati kultúra hihetetlen dinamizmusát és előrehaladását ennek a teremtésben való apokaliptikus, megrázó részvételre való felszólításnak köszönheti. Az újszövetségi szentírás utolsó könyvének üzenete, hogy a jót keresni és cselekedni kell, vagyis jól kell élni, jól kell dolgozni a jó életben, és akkor eljön a Mennyei Jeruzsálem – már itt, ebben a világban. Lesz világosság, az ember által is.

Mindez felszólítás a filozófia művelésére is, hiszen a cselekvéseket értelmezett fogalmakkal, jól strukturáltan el kell gondolni és világos, megkülönböztetett koncepcióval kell saját cselekedeteinket meghatározni – csak így lehetnek jók.

A világvég minden egyes emberrel megtörténik halálával, ez az egyéni élet apokalipszise. Az apokalipszis annyiszor történik meg egy nap, ahány ember meghal. Wittgenstein szerint „nyelvem határai világom határai”, ám a nyelv szimbiózisban él a gondolkodással, tehát ez a gondolkodásra is érvényes. A gondolkodás képességének végével van vége a világnak. A jó addig lehetséges a világban, amíg gondolkodva jót tudunk belé hozni.

A nyelv, a fogalmak, a gondolkodás, a cselekvés, a vég, a jó elválaszthatatlanul összefüggenek, és az apokalipszis nem csak veszélyek esetén került a figyelem középpontjába, de nagy gondolkodók, nagy írók számára mindig is kérdés volt. A modern fizika és természettudomány megalapítója, Newton például könyvet írt az *Apokalipsziszről* (Newton, I. 1733.). A világvégét 2060-ra jósolta, bár számítását nem könnyű követni.

Az idő közel van, ez az a sokk, megrázkódtatás, amely előre hajtotta a keresztényeket. Malte Henk így foglalja össze az *Apokalipszis* hatását a nyugati gondolkodásmódra: „A kereszténység győzelme óta keresték annak jeleit, hogy elkezdődött a végső harc és a végítélet. Valahol földrengés van, katasztrófális időjárás, egy bálna partra sodródott? Talán most. Valahol (sivatagi porral kevert) »véreső« hullott? Na, most. A hal csillagképben együtt állás van? Most. *A kereső ember számára a Föld lett a megfigyelés tárgya.* [Kiemelés B.J.] Számológépek, a kalendáriumok szakértői, egyre jobb módszereket fejlesztettek, hogy az apokalipszis pontos időpontját kiszámítsák. Az égitestek útvonalának jobb megértéséért a tudósok kvadránsokat, asztrolábákat, órákat konstruáltak, és az égi eseményekre gyakorolt hatásuk megértésére meteorológiai feljegyzéseket készítettek.” (Henk 2020. 16)

A világ megfigyeléséből, méréséből egyszer csak tudomány lett. Az apokaliptikus gondolkodás mindig jelen volt, az idők mindig elég rosszak voltak ahhoz, hogy jobb jövőt lehetett várni, ennek létrehozásában Isten segít, de csak ha mindent megteszünk, a jelen időben – hiszen az idő közel van. Henk találóan jegyzi meg, „a határidők kényszerében éltek. Egyetemeket, kórházakat, szegényházakat alapítottak.” Miközben a világvégét várták, sikeresen átalakították a világot. Mindent lehetett apokaliptikusként értelmezni vagy annak érezni, a római keresztényüldöző császárok uralmát, a birodalom összeomlását, a barbárok betörését. Egy szerzetes a magyarok kilencedik századi rabló hadjárataiban vélte az apokalipszist felfedezni, később az Oszmán Birodalom európai terjeszkedését tartották annak, a harmincéves háborút, a katolikusok Luther fellépését, Luther pedig a római pápa szerepét, a francia forradalmat, egészen napjainkig, a világháborúig, a kommunizmusig, a klímaváltozásig, a vírusig.

Henk szerint „egyesekeket nagyon érdekel, hogy mi az előnye a nyugati kultúrának a többihez képest. Demokráciáról, toleranciáról, szabadságról beszélnek, mint a Nyugat jegyeiről. Pedig ezeket az értékeket távolkeleti filozófusok, perzsa tudósok és a természeti népek bölcsei is tanították. [...] A

Nyugatot az abszolút, közvetlenül előttünk álló Vég fogalma teszi.” (Henk 2020. 17) A vég, melyet a nyugati ember folyton maga előtt tol a világ megfigyelésével, átalakításával, tudományával. A Google anyavállalata az Alphabet bejelentette, hogy célja a vég megszüntetése: az ember örök életének technológiával és matematikával való elérése. Az egyéni ember folyamatosan arra gondolhat, hogy minden idő, amit megél, az egyetlen lehetőség, amivel rendelkezik, ez van közel hozzá, ezt kell értékesé és jóvá tenni. Szent Ágoston óta érthető, hogy a jelen pillanat maga az örökkévalóság, minden borzalom felszámolásának és a világ jobbá tételének egyetlen lehetősége.

Irodalom

Henk, M., (2020): Die Zeit is nah!. Klima-Krise, Demokratie-Krise, Corona-Krise: Ständig wird der Weltuntergang ausgerufen. *Die Zeit*, 24. September 2020. No. 40, 15-17.

Newton, I. (1733): *Observations upon the Prophecies of Daniel and the Apocalypse of Saint John*, London, Darby and Browne. (halála után hozták nyilvánosságra)

<https://ia802503.us.archive.org/12/items/observationsupon16878gut/16878-h/16878-h.htm#JohI>

Diszharmonia, apokalipszis és hatalom

Élj összhangban a természettel, és annak irányító elvével, a logosszal! – Tanították az antik sztoikus filozófusok hasonlóan a keleti bölcsülethez. De ha a logosszal kell összhangban élnem, akkor az csak úgy lehetséges, ha ismerem azt. Tehát csak a magasan képzett ember képes a harmonikus életre. Ez azonban nincs így, mindenki képes összhangban élni a természettel, aki erkölcsi érzékére és/vagy józan eszére hallgat. Az erkölcsi érzék és a józan ész pedig mindnyájunkban megvan, egy-két szerencsétlen esettől eltekintve. Akkor mi a gond, miért nem érezzük ezt az összhangot mai világunkban? Miért esik oly sok szó természetrombolásról? Miért tartjuk oly fontosnak a természetvédelmet? Miért vonz többeket a szélsőséges természetkultusz, ami időnként embergyűlöletben csúcsosodik ki? A világvilágjártvány jelezte, hogy nem uralkodunk a természet fölött. Az ember a technikával Istent játszik, írta Oswald Spengler. A panteizmusban azonosítja Istent a természettel, és az azonosság (ebben az esetben képzel) logikai törvényének értelmében, ha legyőzi a természetet, legyőzi Istent is. Kikerülhetetlen azonban Isten vagy „a természet mély és csendes bosszúja.” (Spengler 2013, 135) Az általa létrehozott technika előbb „együtműködésre kényszeríti az embert” (Spengler 1994. II. 721), majd eléri, hogy „a fausti ember saját teremtményének rabszolgája” (Uo. 722) legyen. A ragadozó embert gazdaállatnak használta a természet a technika kicsíráztatásához, amikor az ember azt hitte, hogy szabad elhatározásából saját célját követi, csak sorsát teljesítette be. A természeti ész cselt vetett az embernek, mondhatnánk hegelianus stílusban, ha Spengler valaha is jelentőséget tulajdonított volna Hegel történelemfilozófiájának. Itt az apokalipszis?

A választ a sorjázó kérdésekre a közgazdászok úgy fogalmazzák meg, hogy a modern korban szuboptimális egyensúly alakult ki ember és természet között, mert valamilyen emberi szempontból tekintett egyensúlynak lennie kel, mivel különben már nem élnénk. Perverz egyensúly jön létre, ami az uralom eszméjének sajátos értelmezéséből fakad. Az „Uralkodni a természet fölött” jelszó eredetét a közgondolkodásban jobbra homály fedi, de többszörös félreértések eredményének kell tekintenünk. Megpróbálom most ezt a félreértés sorozatot néhány lépésben történetileg visszafelé haladva tetten érni. Az első félreértés, a hozzánk időben legközelebbi, a modern technika sikereiből arra következtet, hogy most már tényleg uralkodunk a természet fölött, életünk hosszú, kényelemes és boldog lehet. Ezt a technikai fejlődést a modern tudomány, elsősorban a modern a természettudomány sikerei tették lehetővé. A siker tagadhatatlan, de azzal a félreértéssel járt együtt, visszafelé

menve a másodikkal, hogy ez a tudás a természet teljes megismeréséhez vezet, ami alapot szolgáltat a természet fölött gyakorolt totális uralomnak. Szeretném nyomatékosítani, hogy nem a modern technika és tudomány ellen beszélek, pláne nem a civilizált élet kényelme ellen. De az ellen igen, hogy ettől és csak ettől reméljük a boldogságot. Hogy a félreértés sorozatot egy másik oldalról is megvilágítsam, tekintsük a modern technika egyik fontos összetevőjét, az autót. Az ember megismerte a természet működését, megtanulta a kőolaj felhasználását robbanómotorok hajtására, így meglehetősen kiszolgáltatottakká váltunk a kőolajkészleteknek. Akkor ki uralkodik kin? Mi a természet, vagy ő rajtunk? És a környezetszennyezés emberre káros hatásairól még nem is beszéltünk. De menjünk tovább visszafelé a történelemben! A modern technika visszavezethető a modern tudományra, az pedig jelentős mértékben a modern filozófiára, ami a világ megismerésének különböző empirista és racionalista programjait dolgozta ki már a 17. században. Ezekből következne a természet teljes megismerésének és a korlátlan uralomnak a modern gyakorlata. De ez félreértés, mert ezek a filozófiák eljutottak a megismerés korlátainak felismeréséig is. Ha még egy lépést hátrálunk, nem kis lépésről van szó történetileg sem, elérkezünk a félreértés gyökeréhez, ami teológia alapot kíván rakni a modern filozófia, tudomány és technika alá.

A *Teremtés könyvében* az Úr, miután férfinak és nőnek teremtette az embert, így szól hozzájuk: „Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.” (1.28); majd folytatja: „nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel” (1.29); – Isten rendelését teljesítenénk tehát a természet feletti uralmunkkal. A *Szentírásban* azonban az úr és a szolga viszony nem modern kicsavart értelemben szerepel. Nem a kizsákmányolás, a megalázás és a pusztítás értelmében, hanem a tisztelet, a felelősség és bizonyos értelemben a szeretet értelmében. Erről tanúskodik Assisi Szent Ferenc élete és tanítása, aki nemcsak az állatok és a természet védőszentje, hanem 1979, II. János Pál pápa rendelkezése óta az ökológiával foglalkozók pártfogója is, mert Ferenc a teremtés sértetlensége iránti mély és őszinte tisztelet példáját kínálja az emberek számára. A hagyomány szerint prédikált a madaraknak, s *Naphimnuszában* testvérének, vérrokonának nevezte az égitesteket, a természeti elemeket, a levegőt, a vizet, a tüzet, a földet, de még a természeti élet örök rendjébe tartozó testi halált is. Meggyőződése szerint az emberi lélek egyedül a természet dolgain át vezető alázatos úton, a szeretet és a béke egyetemes akaratának való odaadásban képes arra, hogy találkozzon Istennel.

Az apokalipszis, és ami utána következik kedvelt témája a modern művészetnek, George Orwell, Anthony Burgess vagy Philip K. Dick regényei és az általuk ihletett filmek a legértékesebb alkotások közé tartoznak. Ezekben az ember és a természet közötti összhang felbomlása együtt jelentkezik a

társadalmi-politikai torzulással. A disztópia mindig figyelmeztetni akar a mindenki számára legrosszabb kimenetre, bízunk benne, hogy nem eredménytelenül. Ugyanakkor a szünetmentes gyanakvás gépezete sem emberi élet. Nehéz megtalálni azt a bizonyos középértéket. Ezra Pound 1940-ben jegyzett le verses reflexiókat John Adamsnek, az USA első alelnökének és második elnökének életrajzát olvasván: „republikánus féltékenység mely minden hatalmat eltörölne / visszaélésektől tartva legalább / olyan káros mint a despotizmus” (Pound 1991, 122). Nem kell az anarchizmusig mennünk, hogy rossz példákat találjunk. Most csak kettőt említek. Már a járvány első szakaszában attól tartottak neves német alkotmányjogászok, hogy az orvostudomány által kínált gyógymód rosszabb, mint maga a betegség, mert a védekezéssel járó korlátozások létrehozzák a „fasisztoid-hisztérikus higiéné államot” (Gaschke 2020). A kitűnő német filozófus, Theodor Adorno az 1960-as évek végéhez közeledve úgy látta, hogy a művészet kapcsán vissza kell térnünk a természeti szép paradigmájához, de meg kell azt tisztítanunk az uralom minden megnyilvánulásától. Egy új természetfogalmat kell kialakítanunk, mert „ahogyan az a természeti szépben finoman megrezdül, még egyáltalán nem létezik” (Adorno 2003, 115). Ebből kiindulva az eddigi emberi történelem nem ér semmit, minden törekvés a harmóniára hiábavaló volt. Fontos az alkotmány és az esztétika, de sem az alkotmányjogi fundamentalizmus, sem a múlt művészeti megtagadása nem helyes.

Irodalom

- Adorno, Theodor W. (2003): *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Gaschke, Susanne (2020): Warnung vor einem „faschistoid-hysterischen Hygienestaat“. *Welt*
<https://www.welt.de/politik/deutschland/plus206862007/Coronakrise-Medizin-darf-nicht-gefaehrlicher-sein-als-die-Krankheit.html> (utolsó letöltés: 2020.12.17.)
- Pound, Ezra (1991): LXII Cantó. Ford. Novák György In: *Ezra Poud versei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 119–128.
- Spengler, Oswald (1994): *A Nyugat alkonya I-II*. Ford. Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Spengler, Oswald (2013): Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. In: Spengler, Oswald: *Válságok árnyékában*. Ford. Csejtei Dezső, Juhász Anikó, Budapest, Noran Libro, 107–153.
- Szent István Társulati Biblia. Teremtés könyve.*
<https://szentiras.hu/SZIT/Ter1,26-31> (utolsó letöltés: 2021.02.14.)

A közjó és az önérdék konfliktusa - avagy a pillanatnyi haszon mint társadalmi csapda

Garrett Hardin *A közlegelő tragédiája* című írásában egy játékelméleti példán keresztül mutatja be a közjó és az önérdék konfliktusát, valamint a pillanatnyi haszon túlértékelését a hosszútávú következmény figyelembevétele nélkül. Az emberi önzésből fakadó önérdék érvényesítése a legtöbb cselekedet mozgatórugója, ami végül egy társadalmi csapdát eredményez. Az alábbiakban Hardin elgondolásának rövid rekonstruálásával szeretnék következtetéseket tenni az emberi természet milyenségével kapcsolatban, majd választ találni a következő kérdésekre, miszerint: miért sodorjuk saját magunkat, más fajokat, valamint élőhelyünket a teljes pusztulás irányába? Miért időszerű az *apokalipszis* kérdéskörét tárgyalnunk ma?

Hardin gondolatmenetében egy fiktív angliai falu határában lévő, dús fűvű legelő szerepel, amely összesen tíz tehenet képes eltartani. Minden egyes tehen, a legelő optimális használata esetén, napi 10 liter tejet ad. Az egyik gazda azonban a több haszon érdekében kihajt még egy jószágot a legelőre. Így egy tehen már csak napi 9 liter tejet hoz, ellenben az a gazda, akinek két állata is van, napi 18 liter tejet számíthat. A többi állattartó, látván hogy két tehenel több hasznuk lehet, sorra követik az első gazda példáját. Amikor már a hatodik gazda is kihajtja a második jószágot, egy állat napi 4 liter tejet ad, így akinek két tehen van, az is csak napi 8 liter tejet visz haza a kezdeti 10 literhez képest. A legelő minőségének romlása azt eredményezi, hogy egy tehen rendkívül kevés tejet hoz, ennél fogva egy idő után az a pár állattartó, aki mindeddig csupán egy állat birtokosa volt, már nem a plusz haszon miatt hajt ki egy második tehenet, hanem egyfajta társadalmi csapdába kerülve, kényszerből, az alapvető megélhetés reményében (Hardin 1968).

Minden gazda jól tudja, hogy mit kellene tenni a javulás érdekében: a plusz második jószágát vissza kellene hívnia minden állattartónak. De senki sem lép, ugyanis

(1) abban az adott pillanatban, mindenkinek több haszna van két tehenel.

(2) senki nem áldozza fel saját magát a közösség érdekében, még annak ismeretében sem, hogy a pillanatnyi áldozathozatal a későbbiek során – magának az áldozathozónak is – egy sokkal jobb helyzetet eredményezne.

A történet vége az, hogy a legelő, mint erőforrás kimerül, nem bírja elegendő táplálékkal ellátni a húsz tehenet, így az állatok éhen halnak, a tíz gazda pedig

csődbe jut. A legelső gazda, majd az őt megfigyelő többi állattartó, aki kihajtotta a második jószágát a pillanatnyi haszon gyarapításának érdekében, egy csapdahelyzetet generált, és nem kizárólag a falu lakóit, de saját magát is pusztulásba sodorta (Hardin 1968).

Hardin játékelméleti modellje görbe tükröt állít az ember elé, mint egyén és mint társadalmi lény. Igazolja azt a hobbes-i elgondolást, miszerint az ember természetének meghatározó jellemzője az önzés. Más szóval, az ember önmagát, illetve saját jólétét és jóllétét állítja minden tevékenységének középpontjába, ami egy olyan állapotot eredményez, amelyben ember embernek farkasa (Hobbes 1999). Az egyén saját érdekei felülírják a másik személy érdekeit. A Hardin és Hobbes közötti párhuzam két helyen is megjelenik a modellben. Először akkor, mikor a plusz egy tehén kihajtásának már tisztán látható következményei vannak. Annak ellenére, hogy a gazdák jól tudják, ha kihajtanak egy második jószágot, a többi embernek kevesebb haszon jut, a saját nyereségük növekedésének érdekében mégis kivisznek egy második tehenet. A második párhuzam pedig abban áll, hogy a történet végén senki nem áldozza fel saját magát, senki nem csökkenti a saját hasznát a közösség érdekében, sőt mi több, még önmaga érdekében sem.

Joggal merül fel a kérdés, hogy az ember miért nem változtat a helyzetén – a változtatás átmeneti állapotromlást is eredményez ugyan –, ha tudja, hogy ez előmozdítja a későbbi saját jólétét is. A válasz a pillanatnyi haszon túlértékelésében rejlik. Az ember egyfajta hedonista természetéből fakadóan az éppen megélt pillanat gyönyörének él. Hiába tudja, hogy ha most el is esik némi haszontól, a későbbiekben jóval nagyobb profitra tehet szert, mi több, hiába látja a pillanatnyi jólét későbbi negatív következményeit, az itt és a most gyönyöre a legédesebb, ezért felülírja a jövőbeni nagyobb jobbat és a majdani biztos rosszat is.

Hogyan függ össze Hardin cikke és az imént elmondottak az apokalipszis problémájával? *A közlegelők tragédiájának* modellje jól reprezentálja annak folyamatát, mikor van egy természeti erőforrás, amihez mindenki szabadon hozzáférhet, és amit az önérdék érvényesítése miatt egyre jobban kimerítenek. Ennek következménye, hogy a természeti erőforrás minősége romlásnak indul, végül pedig annak teljes pusztulásához vezet. *A közlegelők tragédiájában* felvetett legelőt helyettesíthetjük ásványkinccsel, édesvízzel, tiszta levegővel, erdővel stb; a tehén helyett pedig beszélhetünk autóról, gyárákról, hajók által kibocsátott olajról, szemétről stb.

Összességében tehát az emberi önzőség, az önérdék központi státuszba állítása és a pillanatnyi haszon túlértékelése sodor minket a pusztulásba. Ezenfelül a környezetszennyezéssel kapcsolatos következmények annyira hosszútávúak, annyira távoliak, hogy beláthatatlanok, éppen ezért nem is igazán foglalkozunk velük. A legelső gazda, aki kihajtotta a második tehenet, még nem látta előre, hogy beindít egy folyamatot, amely végül a közlegelő és

az állatok pusztulásához vezet. Mindemellett az ember bizonyos helyzetekben apró porszemként tünteti fel magát a gépezetben, és úgy véli, hogy az ő tehene vagy az ő szemete nem számít. A probléma abban áll, hogy a legtöbben porszemként tekintenek magukra, így egyelőre úgy tűnik, hogy a megannyi tehén és a megannyi szemét összeadódva előidézzi, hogy az apokalipszis kérdésköre a modern társadalom és az önzés vezérelte ember örök-aktuális problémája legyen.

Irodalom

- Hardin, G. (1968): *The Tragedy of the Commons*. *Science*. American Association for the Advancement of Science Publisher, Washington.
- Hobbes, T. (1999): *Leviatán – Az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Budapest, Kossuth.

A tradíció új formái?

Vízünnep

Az archaikus szokások kutatója mindig szembesül kérdéssel: a néprajztudomány által gyűjtött és vizsgált szokásanyag, tradicionális kultúra, amely tízezer éveig fenntartható, az utódokra élhető világot hagyó életmóddal rendelkezett, gyakorlatilag nem létezik többé vagy átalakult, a világ globális kultúrával átítatott területein. Ez nem csupán az életmód materiális vonatkozású fenntarthatatlanságát jelenti. Eliade szavaival, a modern ember elvesztett egy olyan világmegismerési formát, amely emberi léptékű és az emberre méretezett: a vallásos gondolkodást.

„Az ember önmaga alkotója, s csak abban a mértékben lehet valóban az, amelyben deszakralizálja önmagát és a világot. A szakrális áll közte és szabadsága között. Nem képes önmagává válni, amíg teljesen meg nem fosztja magát a misztikumtól. Nem lehet valóban szabad, amíg meg nem ölte a legutolsó istent is. Nem feladatunk itt megtárgyalni ezt a filozófiai beállítottságot. Csak annyit szögezzünk le, hogy a modern, vallástalan ember tragikus létezését vállal magára, s egzisztenciális választása nincs híján a nagyságnak.” (Eliade 2014, 73)

Figyelemreméltó, hogy más tudományok kutatói is a „tragikus ember” fogalmát használják a modern emberrel kapcsolatban. (Kohut 2009, 238–239)

Ennek kapcsán egy olyan példát szeretnék mutatni, amellyel saját terepmunkám során találkoztam. Tíz évig végeztem terepkutatást Macedóniában. Ezen a terepen a vízkereszt az egyik legjelentősebb ünnep. A családok visszatérnek eredeti szülőfalujukba és ünnepelnek. Macedóniában még az egész ortodox világhoz képest is elképesztően széleskörűek ekkor a vizes tevékenységek. A fő esemény a kereszt vízbedobása, amit a pap dob be a hídról egy óvatlan pillanatban, és aki kifogja azé a dicsőség egy évre. Meg a fakereszt.

A szokáskör két tulajdonságát emelem ki:

1. a vízzel való széleskörű testi kontaktuskeresés (hógolyózás, ivás, fürdés stb.)
2. az időszak védelmező erejébe vetett hit. A terepmunkák helyszínein élők meg vannak győződve arról, hogy egy másik idő köszönt be, amely alatt semmi baj nem történhet. Az a határozott érzésem volt, hogy itt nem

csupán munkaszüneti napot jelent az ünneplés (Vö.: Bólya 2020, 2017a, 2016).

A vízkereszt ilyen jellegű ünneplése a római katolikus hagyományban is megvolt. A görög katolikus szertartások pedig tovább megtartották ezt és a rendszerváltás utáni Magyarország egyes helyein még a kereszt vízbedobását is visszahonosították. A Dunán ma már minden évben van görögkatolikus vízszentelés vízkeresztkor (Bólya 2020, 156–160, Telenkó 2010, 190–206, Bartha 1990, 430–431).¹ Ma elsősorban ortodox hitű területeken jellemző. Olyannyira, hogy még a föld leghidegebb pontjának tartott Ojmjakonban (Jakutföld, Kelet-Szibéria) is megmártóznak a lékben.² Ebből nyilvánvaló a vízkereszti időszak körül a vízzel való testi kontaktus igénye.

Macedóniában (az Észak-Macedon Köztársaság területén) az adatközlő szerint a vízkereszt a legfontosabb ünnep, „karácsony és a húsvét is fontos, de másképpen”. Vízkeresztkor minden lakos visszatér a szülőfalujába. A lakosság mintegy fele szkopjei fővárosi lakos, de általában megtartanak legalább egy ingatlant a szülőfalujukban (Bólya 2020, 166–170).

Az 1912-ig még Oszmán Birodalomhoz tartozó macedón terep alapvető archaizmusokkal rendelkezik. A szláv nagycsaládi családszerkezetet megőrző és fenntartó, rituális eredetű szokásokkal, a Szent János komaság intézménye is jelen van Nyugat-Macedóniában. A komaság templomban zajló átadása után az új komák a falu forráscsapjaihoz vonulnak és a bazenekben megmártóznak. Mindezt oróval vagyis lánctáncolással társítva. De a kereszt vízbedobása és utána úszás az egész országban fő eseménye a napnak, amely természetesen munkaszüneti nap.

A néprajzi kutatásokból tehát úgy tűnik, hogy a keresztény Európa évszázadain át, már az ókori egyiptomi januári ünnep, az idő születésének ünnepe óta, mindig is fontos volt ebben az időszakban a vízzel való testi érintkezés (Bólya 2016, 200–210).

A néphit lényege

A néphit lényegének keresésével, annak definiálásával foglalkozó szakirodalomból Bartha Elek meghatározása igen találó. Eszerint a néphit „lényege, hogy cselekvésre sarkall” (Bartha 1998, 470–473). Vagyis nem a hittartalmak és szokásmagyarázatok vagy bármi egyéb tényező a fontos,

1

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10211640321869854&set=pb.1420680980.-2207520000.&type=3>

² <https://dariknews.bg/novini/sviat/minus-55-gradusa-skovaha-dalechniq-iztok-465970>.

2017.05.12. <https://www.youtube.com/watch?v=yvU6qe10dE8>. 2017.05.12.

http://owwww.met.hu/omsz.php?almenu_id=misc&pid=met_rekordok&pri=1&mpx=1&stt=ho merseklet. 2017.05.12.

hanem maga a cselekvés, amit szokás jelleggel, évszázadok óta elvégez egy közösen tagja, nem kérdezve a miértjét.

Ehhez messzemenően csatlakozik saját tapasztalatom a macedón archaikus ünnepek kutatása kapcsán. Több különféle terepen vizsgálva egyféle szokást, az tapasztalható, hogy területenként különbözhet a szokás hittartalma (pogány istenség, keresztény szentek), előjele (ugyanannak a szokáselemnek pozitív vagy negatív hatása) vagy a szokásmagyarázata. Ami minden tényező közül konstans egy szokástípusban, az maga a mozgás vagy cselekvés, illetve a cselekvésre, mozgásra utaló szövegtartalom (Bólya 2020, 153–155).

Vagyis, ami a szokások konstans rétegét képezi, az a cselekvés, a maga jellegzetes mozdulataival, vagy a jellegzetes mozdulatra utaló szöveg. Alátámasztja ezt a kognitív vallástudomány kutatóinak konklúziója, mely szerint az élő személy tudatossága, és azoknak a gondolati kategóriáknak megformálása, amelyekről a vallási megnyilatkozások is függenek, alapjaiban testi tudatosság (Anttonen 2000, 279).

Mit tudhatunk meg a magyar néphitből az emberi testképzetről? A folklórányag szerint: „Az univerzum legkisebb része, tükörképe és középpontja az ember. Archaikus nézetek szerint a világ közepén helyezkedik el: „A világ közepe ott van, ahol én állok” (Bukovina; Bosnyák S.) (Dömötör 1990, 619).

A kognitív vallástudomány megállapításai szerint a vallás és más szociálisan átörökített elgondolás kategóriák, amelyek a tudás struktúrákat alkotják és rendezik, valamint az emberi viselkedést formálják, nemcsak elvont valóságokként lógnak a levegőben, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódnak az emberi lény testben-levéséhez és térben-levéséhez (Anttonen 2000, 278).

Ugyancsak itt idézhetjük Kékesi Balázs szavait, amelyekkel felvezeti a nyelvi képesség és testi cselekvés kapcsán megfogalmazandó tézist: *a nyelvhasználat olyan, mintha egyben testhasználat is lenne*. Disszertációjának egyik legérdekesebb tétele, hogy a *Cognitive Science* keretében kidolgozott *embodied mind* elmélet szerint elméletek szerint nem a *nyelv* a jelentés, a megértés és a gondolkodás egyetlen feltétele, hanem *pre-és non-lingvisztikus aktivitások kínálnak alapot a nyelvi performanciának*; a cognitive science ezen irányzata a testi interakciók struktúrája és a magasabb kognitív funkciók között közvetlen kapcsolatot lát (Kékesi 2019, 7–9).

Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a vázolt elméletekben nem statikus testi reprezentációról hanem egy mozgásban levő testképről van szó. Maxine Sheets-Johnstone filozófus a mozdulatot és a táncot vizsgálva, egész könyvet szentelt a mozdulatnak, *The Primacy of Movement* címmel. Úgy véli, hogy a mozdulat szerepe elsősorú az élő világ ismeretelméleti megközelítésében és tudományos megismerésében. A mozdulatoknak, mozgásnak e fontos szerepe a *testi létből* fakad, amely gyermekkortól kezdve meghatározza létünket. Megtanuljuk mozgatni önmagunkat. A mozdulat

hajtóerőnk érzékelésének gyökere, valamint térről és időről alkotott képzeink teremtő forrása. (Sheets-Johnstone 2011, 17–22) E néhány idézet szerint a cselekvés és mozdulat létünk legmélyebb rétegeivel van szoros relációban.

Vízünnepi szokások újjáéledése eltérő kulturális beágyazottságú kontextusban

A cselekvésnek e mélyrétegekhez való tartozásából következhet az a tény, hogy bármiféle hasonló szokásmagyarázat és kulturális vagy vallási kontextus nélkül, a fentebb bemutatott vízkereszti szokáskörhöz nagyon hasonló cselekvések kezdtek felbukkanni a rendszerváltás utáni Európa más pontjain is. Legismertebb példája ennek a már több éve megszervezett januári balatoni csobbanás, amelyen már tömegek vesznek részt. Ennek a programnak a vonzereje olyannyira erős, hogy a COVID-19 vészhelyzet idejére tervbe vett csobbanást 2020. december 12-ig még nem törölték.³

Vagyis úgy tűnik, hogy a téli napfordulót követő időben a vízzel való testi kontaktussal járó aktivitás olyan elemi cselekvési igény, amely az ember lényegéhez tartozik. Teljesen szekuláris környezetben, szinte ugyanolyan intenzitással van jelen, holott kulturális beágyazottságát tekintve szinte semmilyen kulturális környezeti elem nem hasonlít az ortodox Úr-jelenés-vízkereszt ünnepéhez.

Az ókori egyiptomi *idő születése* ünneptől a 21. századig látható elemi igény, úgy tűnik mindenféle kulturális köntösben utat tör magának, vagyis általános, az emberi mivolthoz tartozó mozgásos/cselekvési igény fejeződik ki benne (Bólya 2016, 208–210).

A tradíció újjászületésének kérdésfelvetése, funkcionális szempontok

Ehhez kapcsolódva teszem fel a kérdést, hogy újjászülehetnek-e tradicionális szokásformák, illetve, hogy hogyan szülehetnek újjá működő tradíciók.

A „tradicionális tudás” szándékolt újjáélesztésének támogatása, működő munkamódok, életformák visszahonosítására való törekvések nyomon követhetőek, fejlett gazdaságú országokban (pl. Tsui 2002, 327–360). Azonban egy szokás, egy néphittartalomhoz kapcsolódó cselekvéssor újjáéledése semmiképp nem egyenlő a formai megismétléssel, amely az állandóan változó, élő szokást mintegy „kimerevíti” (Liszka 2007, 263–271). Nahachevsky ciklikusság elmélete szerint régebbi szokásformák, cselekvésformák vagy táncformák egy közösség életben visszatérhetnek más formában, mégis: funkcionálisan hasonló kulturális beágyazottságban (Nahachewsky 2001, 17–28).

³ <https://csodalatosbalaton.hu/programok/sport/ujevi-csobbanas-2021-szigliget/>

Letöltés dátuma: 2020.12.12.

Az archaikus gyökerű szokások tekintetében figyelemreméltó az a tény, hogy a szakirodalom által gyakran idézett keresztény (katolikus) egyház általi tiltások ellenére valójában kétezer év távlatában elsősorban a keresztény kultúra éltette ezeket tovább (Bólya 2017b, 70–72). Eltűnésüket végül a felvilágosodás korához, az ipari forradalmak következményeihez, a gépesítéshez, a szocialista majd a globális kultúrkörnyezethez köthetjük.

Írásomat kérdéssel fejezem be. A már egyszer eltűnt vagy teljesen átalakult szokások, tradíció újjáéledésére milyen remény lehet? Vagy milyen esély van arra hogy ezek helyett más, funkcionálisan releváns, szociálisan beágyazott formák születnek? Létrehozhatják-e ezeket a általános emberi igényekből fakadó cselekvési struktúrák? Milyen szerepe lehet ebben a mozgásnak vagy akár a táncművészetnek? Az európai kultúra alapját adó kereszténység nevelésbe, oktatásba való (re-)integrációja (Dawson nyomán) hogyan képzelhető el? (Pető 2015) Összegezve: milyen lehetőségek vannak az európai kultúra revitalizációjára?

Irodalom

- Anttonen, Veikko, (2000): Sacred. In: Braun, W.; McCutcheon, R. T. (szerk.): *Guide to the Study of Religion*. London, New York. Cassell. 271-282.
- Bartha Elek (1998): Néphit, népi vallásosság. In: Voigt V. (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó, 470-504.
- Bartha Elek (1990): Vízkereszt. In: *Népszokás, néphit, népi vallásosság Magyar Néprajz III.* 430-431.
- Bartha Elek (2013): Víz a szakrális folklórban. *Magyar Tudomány*, 11, 1333-1340.
- Bálint Sándor (1998): *Ünnepi kalendárium. III.* Szeged, Mandala Kiadó.
- Bólya Anna Mária (2016): Vízünnep a macedón hagyományban. In Bihari, Nagy É.; Keményfi R.; Kavecsánszki M.; Marinka M. (szerk.): *Diptichon: Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 200-210.
- Bólya, Anna Mária (2017a): Two Ritual Dances in the Macedonian Folklore. In: *Proceedings of the Fifth symposium of the ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe*, 126–136.
- Bólya Anna Mária (2017b): Dionüszosz utazásai. Kereszténység előtti elemek a macedón és szlovák hagyomány téli alakoskodó ünnepeiben. In: Liszka, József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve 18-19*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55-72.
- Bólya Anna Mária (2020): *Tánc és szakralitás – A tánc szerepe a macedón szakrális hagyományban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport.

- Dömötör Tekla (szerk.) (1990): Népszokás, néphit, népi vallásosság. In: *Magyar néprajz VII.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Eliade, Mircea (2014): *A szent és a profán.* Budapest, Helikon, 2014.
- Kékesi Balázs (2019): *A mentalizmus új útjain – A megújuló kognitív tudomány és a mentalista nyelvfilozófia közelítési lehetőségei a jelentésalkotás problematikájának tükrében. Doktori disszertáció tézisei.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola.
- Kohut, Heinz (2009). *The restoration of the self.* Chicago, University of Chicago Press.
- Liszka József (2007): Kimerevített hagyomány Gondolatok a kisalföldi farsang némely megnyilvánulásáról. In: Pócs É. (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás.* Budapest, Balassi Kiadó, 263-271.
- Nahachewsky, Andriy (2001): Once Again: On the Concept of “Second Existence Folk Dance”. In: *Yearbook for traditional music 33.* 17-28.
- Pető Zoltán (2015): Vallás és kultúra kapcsolata T. S. Eliot, Christopher Dawson és Russell Kirk filozófiájában. In: Falusi M. szerk. (2016): *Túl posztokon és izmusokon: művészetelméleti tanulmányok.* Budapest, MMA MMKI, L’Harmattan.
- Sheets-Johnstone, Maxine (2011): *The Primacy of Movement.* Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing.
- Telenkó Bazil Mihály (2010): Szenteltvízhez kapcsolódó hagyományok a magyarországi görög katolikusság körében. In: Bartha Elek (szerk.): *A víz kultúrája.* Debrecen, Debreceni Egyetem, 190-206.
- Tsuji, Leonard J. S.; Ho, Elise (2002): Traditional environmental knowledge and western science: in search of common ground. *Canadian Journal of Native Studies*, 2, 327-360.

Akutyalipszis most: a Covid-19 és a *kutyizmus*

A kutyával kapcsolatos filozófiai példák egyidősek a filozófiával, azaz a filozófia történetének kezdetéig vezethetők vissza. Tekintsünk akár a latin közmondásokra¹ vagy a köznyelvben használatos beszédes szókapcsolatokra, kifejezésekre (*hű kutya, hűtlen kutya, egykutya, kutya-macska barátság, kutya hideg van, kivert kutya, kutyaszorító* stb.). A közmondások, szófordulatok tehát ugyancsak azt sejtetik, hogy a kutya és az avval kapcsolatos fogalmi társítások nemcsak a filozófiával, de az emberi kultúrával is egyidősek. Bárhova és bármilyen messze is tekintünk vissza az emberiség történetébe, a kutya ott volt.²

Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a kutya mindig az ember mellett volt, akkor feltehetjük a kérdést, hogy *most* miképp van jelen az ember életében, és amennyiben másként mint korábban, akkor ennek mik lehetnek szerteágazó okai.

Az elmúlt tíz évben egy, a felelősségteljes kutyatartás népszerűsítését célzó civil szervezet alapítójaként és vezetőjeként³ figyelhettem meg a kutyák, s legfőképpen gazdáik viselkedését. Világossá vált számomra, hogy a kutyatartás tiszta tükre emberi mivoltunknak, melynek beható vizsgálata útján általános trendeket fedhetünk fel az ember cselekvés mintázataival kapcsolatban.

*Kutyizmus*nak nevezem azon hitvilágokat és cselekvéseket, amelyeket kutyánk köré építünk, és valamilyen módon belevetítünk. A *kutyizmus* filozófiájának kidolgozása kettős célt szolgál: egyfelől a kutyatartói magatartás vizsgálatának a tudományos diskurzus témaköreibe emelése hozzájárulhat a tudatosabb cselekvésekhez, mely másodsorban hosszú távon akár elő is segítheti az emberi életminőség javulását.

Az elmúlt év során emberi együttlétünk módjainak merőben új aspektusait ismerhettük meg. A Covid-járvánnyal összefüggésben hozott intézkedésekre adott válaszok gondolkodásunk és cselekvésünk új összefüggéseire világíthatnak rá. A pandémia jelenség analízise így a kutyizmussal kapcsolatos hipotéziseim próbája is lett. A kutyatartási szokások változásai akár apokaliptikusnak is tekinthetők.

¹ Canes timidi vehementius latrant. / Amelyik kutya ugat, az nem harap. Cave canem! / Óvakodj a kutyától! / Qui me amat, amat et canem meum. / Aki engem szeret, a kutyámat is szereti.

² További példaként: Nagy Kutya Csillagkép, Kis Kutya Csillagkép, kínai horoszkóp Kutya csillagjegye stb.

³ EB OVO Egyesület, www.ebovo.hu

A pandémia miatt elrendelt biztonsági intézkedések jelentős hatással vannak a 21. századi ember életvitelére. A megszorítások főként az emberi érintkezések csökkentését célozták. Mivel a családtagként tartott kutyák száma az elmúlt tíz évben világszerte ugrásszerűen megnövekedett, így várható volt, hogy a megszorító intézkedések a kutyatartói szokások szabályozására is ki fognak térni. Így is történt: a gazdák kiváltságos engedményeket kaptak, mivel kutyasétáltatás céljából elhagyhatták otthonukat. Magyarországon a lakosok este 8 után kizárólag sürgős egészségügyi okok, munkavégzés és kutyasétáltatás céljából hagyhatják el otthonukat.

Hollandiában a menhelyek pár hónap alatt kiürültek, míg Spanyolországban a kutyatartók bérbe adták négylábú társaikat, hogy mások is szabadon sétálhassanak. Európa kihalt utcáin csak egy két ember kószál – kutyát sétáltatva.

A járványügyi korlátozások eredményeként az a megdöbbentő helyzet állt elő, hogy az ember-kutya kapcsolat törvényileg elfogadottabb, mint az interperszonális viszony. Mi lehet ennél apokaliptikusabb?

Byung-Chul Han dél-koreai származású filozófus *A kiegészítés társadalma* című könyvében a jelen emberét elmagányosodott, elgépiesedett személyként írja le, aki a Föld, az idegen kultúrák, a másik ember kizsákmányolása után most saját maga kizsákmányolását folytatja/kezdte meg. A Byung-Chul Han által leírt tendenciákat összevetve a ma megfigyelhető kutyatartás minőségi és mennyiségi változásával, az ember kutyához fűződő kapcsolatának átalakulásával pedig elvezet ahhoz a kérdésig, hogy vajon a ma embere nem a kutyákban/kutyatartásban keresi-e azon emberi értékek gyakorlását, amely a fent lefestett emberi világban már nem gyakorolható vagy értelmezhetetlen.

A Covid-19 korszakban az ember a társasléttől radikálisan megfosztott helyzetében próbál berendezkedni és választ találni kérdéseire. Értelmünkkel megértjük a helyzetet és mindennapjainkat igyekszünk a magunk egyéniségének megfelelően alakítani. Minden jel arra vall, hogy a kutyáknak jelentős szerep jut ebben az új helyzetben.

A ha nincs ló, jó a számár is közmondás módosításának eljöhét az ideje: *ha nincs ember, jó a kutya is...*

Irodalom

Byung-Chul Han (2019): *A kiegészítés társadalma*. Budapest. Typotex.

Nyolc halálos bűn

Legyünk! / legyünk-e? / lehetünk-e? büszkék és megelégedettek mi valamennyien, akik itt most ezen a virtuális összejövetelen részt veszünk? Mégpedig arra, hogy nem anyáink és apáink, hanem már ősanyáink és ősapáink fellendítettek bennünket az élővilág piramisának a csúcsára. Itt a piramis csúcsán nekünk, 7,77 milliárdunknak (2020 márciusi adat) nagyon kell vigyáznunk, hogy az az utolsó 3890 darab, nálunk fizikailag sokkal erősebb, szabadon élő tigris megmaradhasson. 7 milliárd 770 millióan lenni, ez egy igazi sikertörténet! Őseink azonban valahol belül érezhették, hogy a piramis csúcsán lenni nem egészen veszélytelen, mert naponta így fohászokdtak: „*panem nostrum quotidianum da nobis hodie*”, később ugyanezt magyarul is „*mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma*”. Nekünk – úgy tűnik –, nem kell efféle imákat mormolnunk, elég, ha kinyitjuk a hűtőszekrény ajtaját.

Fajunk legkiválóbb egyedeinek már évszázadok, sőt évezredek óta megadatott, hogy egész bölcsességüket a világ nagy kérdéseinek szentelhessék. A nagy kérdések egyike, hogy vajon egyedül vagyunk-e az univerzumban. Kant úgy vélte, hogy a Naprendszer valamennyi bolygója lakott, mégpedig minél távolabb van egy bolygó a Naptól, annál intelligensebb lények népesítik be. Kant számára még a Naprendszer volt a világegyetem, azóta tudjuk, hogy csak a Tejút néhány százmilliárd naprendszerből áll, és a megfigyelhető világegyetemben van néhány százmilliárd Tejúthoz hasonló galaxis.

Jogosan gondolhatjuk hát, hogy mi emberek ebben az elképzelhetetlen méretű univerzumban nem vagyunk egyedül. De nem csak gondolhatjuk, hanem tudományosan is vizsgálhatjuk, mégpedig Frank Drake formulájával, amellyel kiszámíthatjuk a benépesített bolygók számát. Elmélet és gyakorlat, mint mindig a tudomány története során, kéz a kézben jár: a benépesített bolygókat tudatosan keressük, rádióteleszkópjaink a világegyetemben rádiójelekre vadásznak, a Kepler űrszonda kifejezetten földszerű bolygókat keres, a seti.org szervezet pedig összefogja földönkívüli civilizáció keresésére tett erőfeszítéseket. Mégis, több évtizednyi keresés és kutatás után is még mindig aktuális Enrico Fermi 70 évvel ezelőtt megfogalmazott kérdése: „*Where are they?*”

Fermi kérdésére a legjobb választ egy alig száz oldalas könyvecskében találtam meg, ami 1973-ban jelent meg „*A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*” címmel, és ami majd 50 év után még mindig aktuális. Szerzője Konrad Lorenz, az 1973-ban Nobel-díjjal kitüntetett biológus, az etológia, vagy ahogy ő maga nevezte „állatpszichológia” megalapítója.

Konrad Lorenznek mind a nyolc halálos bűnről rendkívül mély, eredeti és megszívlelendő gondolatai vannak, amik között vannak igazi gyöngyszemek, vannak egy nagy humanista aggódó szavai és vannak filozófiai, tudományfilozófiai indíttatásúak. Zárszóként csak annyit, hogy itt a piramis csúcsán módunkban állt kiiktatni a természetes szelekciót, és most már Konrad Lorenzet idézem szó szerint: „[...] tisztában kell lennünk azzal, hogy a mai civilizációs életfeltételek között egyetlen olyan szelekciós tényező sem működik, amely a jóság, a tisztesség előtérbe kerülését segítené [...]”

Íme, a nyolc halálos bűn egy-egy idézettel:

1. Túlnépesedés:
„Azért az emberiség túlnépesedésére térünk ki elsőként, mivel több, a későbbiekben tárgyalt jelenség ennek következménye.”
2. Az életér pusztulása:
„[...] bolygónkon az élet erőforrásai nem kimeríthetetlenek.”
3. Versenyfutás önmagunkkal:
„Minden pozitív visszacsatolású szabályzókör [...] előbb utóbb katasztrófához vezet.”
4. Az érzelmek fagyhalála
„[...] egyre inkább eltűnőben van az öröm átélésének képessége.”
5. Genetikai összeomlás
„A mai eltorzult liberális demokrácia egy lengés holtpontjának felel meg.”
6. A tradíciók lerombolása.
„Rombolóan hat az a tévhit, hogy csak a racionálisan felfogható vagy a tudományosan bizonyítható tartozik az emberiség állandó ismeretanyagához.”
7. A dogmák ereje
„Valamennyi ismeretünk csak közelítés [...] Az 'igazság' tehát nem más, mint az a munkahipotézis, amely a legalkalmasabb arra, hogy egy jobban magyarázható másik hipotézis útját egyengesse.”
8. Atomfegyverek
„Bízom abban, hogy az atombombát nem vetik be, ebben a tekintetben sokkal derülátóbb vagyok, mint a másik hét halálos bűnt illetően.”

Apokalipszis most?

„...aki igaz, cselekedjék igazságot ezután is...” (Jel 22,11) avagy A filozófus egy puzzle bolygón

A népmesék, tündérmesék, bár viszonylag egyszerű szövegezésűek, mindig boncolgatnak valamilyen komoly problémát, és persze a mese szuperhőse előbb-utóbb megtalálja a megoldást. Az apokalipsziszről akár Csipkerózsika története is eszünkbe juthat. Abban a pillanatban, ahogy a királyi pár egyetlen gyermeke megszúrja magát a rokka tűjével, megáll az élet, mindenki tetszhalottá válik, és a kastélyra, az udvarra és az egész birodalomra egyre inkább az enyészet vár. De egyszer csak megérkezik a királyfi, aki észleli a rendellenességet, elméletet kreál, keresztülhatol az akadályokon, és megmenti a királykisasszonyt, az udvart, a birodalmat. Mint a filozófus, akinek minden korban, hiedelmeink bonyolult hálójába tekeredve is volta(ak), van(nak) gondolata(i), megoldása(i), hiszen a történelmünk örvényeiben Istent, a körülöttünk lévő világot, az embert értelmezi, és mindegy, hogy egyetlen fogaskerek hibájáról (lokális) vagy általános (világméretű) dilemmákról van szó, a rész és egész egymásra való hatását figyeli, analizálja, és próbálja a figyelmet, az érdeklődést felkelteni a múlt, a jelen, a jövő dimenzióiban, és ezek talaján újabb és újabb eredmények születnek ma is.

A filozófia válsága nem újkeletű probléma. A válság mint diszharmoniót jelző betegség, egyre inkább terjed, időről-időre megjelenik a gondolkodás, a világfelfogás dimenzióiban. Kutatók egy csoportja szerint a filozófiának is meg kell újulnia, hogy ne csupán a bizonyítékokon alapuló érvelés és a kritikai gondolkodás talaján haladjon tovább, hanem effektíven vegyen részt a cselekvésorientált és társadalmilag felelős állampolgárrá válás folyamatában (Enduran 2020). Ezen gondolatmenet nyomán fogalmazódott meg tézisémm: A filozófia, a filozófus egyre nagyobb teret kaphat a bolygónk jelenlegi helyzetében – különös tekintettel az oktatásra – a nehézségek megoldásában.

Munkám során pedig az alábbi kérdésekre kerestem válaszokat: Hogyan tud hozzájárulni ma a filozófia a kialakult globális helyzet vészjósló problematikájának megértéséhez? Milyen szerepe van/lehet ma a filozófusnak abban, hogy egyfajta kollektív bölcsesség, az emberiség hiedelemkomplexumának „egészséges szabályozó mechanizmusa” (Tóth–Csányi 2018) megszülessen?

2020-ban realizálódott annak a munkának az eredménye, amely neves környezettudósok kutatási eredményeit foglalja össze, és amely igyekszik megértetni a pandémia által okozott válsághelyzet kialakulásának hátterét,

illetve a globális fenntarthatóság és „az ellenálló társadalom” érdekében jelenleg is zajló tudományos kutatások eredményei mögött húzódo tartalmakat (Folke et al. 2020).

David Attenborough, aki egész életében a természeti környezet felfedezésén és megóvásán, valamint a tömegek szavahihető tájékoztatásán fáradozik, legújabb filmjében felhívja a figyelmünket arra, hogy bár az ember a legokosabb alkotó a földön, ehhez az alkotáshoz bölcsességre is szüksége van, hiszen ma már nem csupán romboljuk a bolygónkat, hanem a Föld pusztításán fáradozunk. Az apokaliptikus állapotokat tükröző Csernobili katasztrófától elindulva végigvezet bennünket a hibás tervezés és emberi mulasztások sorozatain, melyek a biodiverzitás elvesztését okozták. Láttatja, hogy a biológiai sokféleség, a különféle fajok létezése egybeolvadva biztosítja életben maradásunkat. Ez az „életet támogató gépezet, ez a finomhangolt rendszer, amitől függünk” katasztrófális állapotba került.¹

Az emberi populáció megkétszereződése az elmúlt 50 évben, ezzel együtt a természet életminőségünket támogató képességének² 78 %-os csökkenése, az ökoszisztéma-degradáció, növeli a betegségek megjelenésének és terjedésének valószínűségét, beleértve természetesen a vírusok szaporodása által okozott állapotokat (Folke et al. 2020). A Föld bioszférája mára homogenizált termelési ökoszisztéma (globálisan fajszegény), és a földhasználat intenzitása egyneműsíti a fajok közösségének biodiverzitását.³

A vírusok (SARS, MERS) elterjedését is a homogenizálásnak tulajdonítják egyes tudóscsoportok (Folke et al. 2020, Jordan–Dickerson 2020). A termelés tehát egyre homogénebb a fogyasztási elvárások miatt (leginkább csirkét, sertést és szarvasmarhát tenyésztenek), és a vírusok természetükből eredően, reprodukálni akarják magukat egy bizonyos

¹ Egyrészt amiatt, hogy az óceán már nem képes elnyelni a fölösleges hőt, a sarkvidéken 40 %-kal csökken a jégtakaró, a halállomány a kritikus szinten van, 15 milliárd fát vágnak ki évente, 80%-kal csökken az édesvízi populáció, a föld termékeny területének fele földművelés alatt van, a madár állomány 70 %-a haszonállat. A földi emlős állatok súlyának több mint a harmadát az ember alkotja, 60 % az ember által tenyésztett állatok súlya, és csupán 4 %-ot tesz ki a többi élőlény. Attenborough szerint a jelenlegi helyzet csak a tragédia kezdete. Ha nem állítjuk meg a pusztítást, az Amazonas őserdői száraz szavannává válnak, ami megváltoztatja a globális víz körforgást. A teljes jégtakaró elolvadását követően még fokozódik a globális felmelegedés, majd a fagyos talaj is olvadásnak indul, amely metánt bocsát ki, ami még erőteljesebb üvegházhatást eredményez, és ennek következtében az óceán tovább melegszik, savasodik, a korallzátonyok elpusztulnak, a halállomány összeomlik. A termőtalajok kimerülnek a túlhasználattól, ami az élelmiszertermelés válságát okozza. A folyamatos hőmérséklet emelkedés miatt a lakhatatlan területek nagysága egyre nő, tömegek válnak hajléktalanná. (A Life on Our Planet, 2020)

² Előre gyártott, csávázott vetőmagok és szaporítóanyagok, önporzó növények, talajképzők, levegő minőség és így tovább.

³ A helyi főbb növényfajok többnyire elvesztek, mert nagyhozamú fajtákkal helyettesítették őket.

gazdatestben. Evolúciósan úgy működnek, hogy azon a helyen teszik ezt meg, ahol a legkönnyebben képesek erre, és előbb-utóbb hozzászoknak ahhoz a környezethez. A legegyszerűbb számukra nyilvánvalóan olyan életformába beköltözni, amiből számos található. Egyre könnyebben tudnak tehát terjedni, tenyészni, gazdatestet találni maguknak (sertéspestis, madárinfluenza és így tovább). Az emberi túlnépesedés gyakorlatilag megteremtette azt a közeget az emberben is, amiben a vírusok szaporodni képesek, hiszen a földön élő emlősök össz súlyának egyharmadát képviseljük. A történelmünk során számtalan tapasztalatot szereztünk a különféle járványok nyomán (fekete himlő, variola vera, a spanyolnátha, melyeket szintén vírus okoz). Az orvostörténeti adatok szerint a 18. században Magyarországon több nagyobb járvány szedte az áldozatait 10-30 évente, attól függően, hogy a lakosság milyen mértékben szerzett immunitást (Szállási 2018).

Kiss Árpád már 1969-ben így fogalmazott: „Ma mind az elméleti, mind a gyakorlati pedagógia megtorpan amiatt, hogy a változás és a változó ember megtervezésének nincsen kész modellje...” (Kiss 1969, 8). Szükségszerű-e egyáltalán modell felállítása? Ha igen, milyen modellek működtethetők egy apokaliptikus vészhelyzet horizontján?

2019 végén egy svéd középiskolás leánynak nagyon rövid idő alatt sikerült elérni azt, amit a környezettudósok évtizedek óta hiába próbálnak: középpontba helyezte a környezetünk megóvásának kérdését. A bekövetkezett pandémia sokkoló hatása ugyan elterelte az érdeklődésünket egy időre, ám számos tudós arra figyelmeztet bennünket, hogy ideje hosszabb távon gondolkodnunk és az előttünk álló – járvány indukálta – feladatokra koncentrálni: a környezettel való kapcsolatunkra, illetve az oktatásra (Jandric et al. 2020).

Michael Peters és munkatársai egy kollektív gondolkodási, alkotási kísérletbe fogtak (A kollektív írás, mint harmonikus kadencia), hogy újragondolják az oktatásfilozófia legégetőbb kérdéseit, és megoldásokat találjanak. A „kollektív szándékosság” esetükben két vagy több személyt érint, akik egy adott cselekvési irányt próbálnak követni. A kutatók egyszerűnek tűnő próbálkozásuk közben számos filozófiai kérdést vetettek fel:

A megegyezés ténye a célok kitűzésének formája?

A csoportcéloknak egyértelműnek kell lenniük (mindenkinek ugyanazt jelentik)?

A kollektív szándékosság magába foglalja az elkötelezettség fogalmát (egyáltalán képesek-e kiváltani a résztvevők elköteleződését)?

Megtörhető-e a csoport beleegyezése, és ha igen milyen módon?

A kollektív szándékosság háttérbe szorítja a kritikus gondolkodást a csoport-gondolkodás érdekében?

Mennyire kell elkötelezniük magukat a kutatóknak a közös projekt mellett, és milyen mértékben kell reagálniuk a többiek szándékaira, cselekedeteire?

Az Ausztráliai Oktatásfilozófiai Társaság és az Oktatásfilozófia és elmélet (EPAT) című folyóiraton keretein belül folyik a munka, és az oktatásfilozófiát tekintik az ötletek alapjának, beleértve a kollektív szándékosságot, a kollektív felelősséget és a kollektív cselekvést (Peters et al. 2020).

Az oktatásfilozófia új megoldásainak gyűjtőpontjait is megfogalmazták:

1. Az emberiség jövőjének oktatása (az antropogén megsemmisülés akár nukleáris katasztrófa, biológiai háború, pandémiák, tálnépesedés, ökológiai összeomlás, kozmológiai katasztrófa, szuperintelligencia, mesterséges intelligencia, éghajlatváltozás veszélyeztetettségre való felkészítés).
2. A digitális ész korszakának oktatása (feltárni a filozófia, a politikai tudásgazdaság, a tudáskapitalizmus összefüggéseit, melyek a „big data” és a „tanulás elemzések” szerepét értékelik, illetve vizsgálják a felügyelet-kapitalizmus techno politikáját).
3. Nem-fasiszta életre nevelés (elemezni a populizmus, a nacionalizmus, a rasszizmus és az erőszak formáin alapuló termelés deformációját, annak érdekében, hogy kezelhetővé váljon a faszizmus a fejekben, és hogy érthetővé váljon a 21. század társadalom-patológiája).
4. A „tudás-szocializmusra” oktatás (az egyenrangúság, mint a kollegialitás, az együttműködés, a kollektív intelligencia fejlesztése az egyetemi, iskolai neoliberalizmus által okozott károk enyhítése érdekében, illetve fejleszteni a kollektív írás formáit a filozófia, a módszertan és az oktatásfilozófia pedagógiája terén (Peters et al. 2020).

Marek Tesar véleménye szerint új normalitásként el kell fogadnunk a politikai, kulturális és jelenleg már egészségügyi válságokat is. Reményként jelöli azt a jelenséget, hogy számos ország úgy döntött, hogy női vezetőket választ (többek között Új-Zéland, Finnország, Szlovákia), „támadva” ezáltal a szinte megszokottá vált patriarchátust és az összefonódott üzleti érdekeket. Azt állítja, hogy soha nem voltak erősebbek és sokszínűbbek a tudományos erőforrásaink, beleértve az új filozófiákat és módszertanokat, amelyekre támaszkodni lehet most, a csalódást okozó évezred második évtizede után. Az új megoldás hív bennünket és teret nyújt az együttműködő tapasztalatszerzésre. Ennek a jelentőségteljes próbának a végeredménye választ talált a mindennapi létünkben uralkodó makro-praktikák kihívására és kritikájára, valamint filozófusok, gondolkodók, oktatásfilozófiai módszertan

alkotók izgalmas lehetőségeit tárta fel és vezérgondolataikat gyűjtötte össze (Peters et al 2020). Tesar szerint a filozófia most egyre könnyebben lép be a társadalomtudományok sorába, az oktatási környezetbe, és nagy szerep vár rá a közösségi médiában. A koronavírus többel fenyegeti az emberiséget, mint a „szokásos üzletmenet” felborítása. Bár a félelem és a szorongás az emberi élet hangsúlyos részévé vált, az iskola azt igyekezett sugallni, hogy biztonságot nyújt, sőt versenyhelyszínné vált, ahova be kell kerülni. A pandémia ezt a fiktív biztonságot egy pillanat alatt eltörölte. Ennek következtében nemcsak a diákok, hanem a társadalmi értékek kerültek veszélybe. Tesar azt hangsúlyozza, hogy ebben a helyzetben „a filozófusok analitikus, reflektív és holisztikus munkával mutathatnak utat” (Peters et al. 2020).

Ruyu Hung azt javasolja, hogy arról kell filozofálni, hogy hogyan, hol és mikor kell döntéseket hozni a válság és a válság utáni helyreállítás megelőzése, enyhítése, ellenőrzése vagy kezelése érdekében, illetve ki legyen az, aki döntést hoz. A megfontolt viselkedés nem hanyagolható el. Nem hagyható el a krízisoktatás, ami egyrészt katasztrófaoktatásból és a kockázatok ismeretéből kell, hogy álljon, hogy kialakuljon a kockázati tudatosság, hogy a kockázatkezelés készséggé váljon, illetve katasztrófák esetén az ezzel való megbírkózást (túlélési stratégiák, megküzdési stratégiák) és az azt követő helyreállítási feladatokat is tanulni kell. Hung idézi Husserlt a válság kapcsán, aki azt az élet értelmességének elvesztésében látja. A tudósok felelősségéről is említést tesz, ha az eredmény és a teljesítmény törekvések mentén elkötelezettek⁴. A tudományok korlátozás nélküli idealizálásának vágya válságon túli veszélybe sodorhatja az emberiség jövőjét (Peters et al. 2020).

Carl Mika számára az új megoldás új rezonanciát jelent. Ledgernote-ot idézi az f-moll hangnem kapcsán: „a haragra és az elégedetlenségre hangolódik”. Felmerült benne, hogy képes-e az új megoldás újrakalibrálni azt, amit ő korábban igaznak tartott, képes-e elégedetlenségre készíteni a gondolkodót önmagával szemben. Amikor minden kudarcot vall a bizonyosságunkban, vissza lehet térni az „(ön) kétségbe”, azaz a korábbi állítások átdolgozása lehet az egyik megoldás. Az oktatás filozófiája számára arról szól, hogy „jó leckét tanítsunk magunknak az alázat, a világ iránt, amelyet gyakran szolgálunk”. A gúnygyakorlatot, mint módszert ajánlja, illetve a szkepticizmust előtérbe helyezve újból át kell tekinteni a kezdeti bizonyosságot. „Alázatos hangulatban az énekmester ugyanúgy megpróbálja kritizálni saját énekét, de soha nem foghat többet, mint az üldözése tárgyának köpönyegét, mivel egy szó nem lehet önmaga paródiája” (Peters et al. 2020).

⁴ Szinte világszerte érvényes, hogy azok a tudományos projektek jutnak komoly pénzügyi támogatáshoz, melyek gazdasági hasznot képesek hosszabb távon produkálni. Kínában 2018-ban előállították az első géntechnológiával „szerkesztett” csecsemőt (Wang és munkatársai, (2019)).

Janis T. Ozolin Az erény és a bölcsesség szükségessége című írásában azt állítja, hogy olyan világban élünk, amely Nyugaton eltévedett, gyanakvó, félelemben él, különösen a tőle idegen elképzelésektől és értékektől. A hit és az értelem, véleménye szerint, már nem keretezi a világ és az emberi kapcsolatok felfogását, az érzelmek ingadozása uralja teljes hatalmával az emberi életet. A Logosz, amelynek minden dolog alávetett, elfelejtődött. Gondolatmenetét úgy folytatja, hogyha tehát a világ nem érthető, ha az embereknek nincs szabad akaratuk, akkor nem kerülhető el a káosz és a véletlenszerűség világa, és azok a katasztrófák sem, amelyekről sokan gondolják, hogy az emberiségnek szembe kell néznie. Feltételezi, hogy sokan nem hisznek sem a klímaváltozásban, sem abban, hogy tehetnénk valamit az ellen, ha nincs rend az univerzumban, és úgy gondolják, minden csupán véletlenszerű ingadozás a tér-időben. Idézi Szent Ágostont, hogy „csak akkor tudunk elkezdni tudni, ha van hitünk” (Szent Ágoston, 1986, Soliloquia I. 12. bekezdés), majd pedig van reményünk is, mivel nélküle elveszítjük a hitünket abban, hogy elérhetjük az erényt és a bölcsességet, és továbbá képesek vagyunk a szeretetre, vagyis a szeretet erénye által nem csak szeretjük a bölcsességet, hanem vágyunk annak elérésére, és végül erényre is szükségünk van, hogy elménkkel „a tökéletes” keresésére legyünk képesek. Ezekben a gondolatmeneten keresztül jut el Ozolin oda, hogy az oktatásfilozófia megújult paradigmája arra készíti bennünket, hogy elfogadjuk azt, hogy az univerzum érthető, és hogy mindannyiunkban hordozzuk ennek az érthetőségnek a forrásából, amely lehetővé teszi számunkra, hogy megismerjük azt. Ez pedig reményt ad, hogy meg tudjuk oldani a problémákat. Ehhez azonban a szeretet és jótékonyág erényeire is szükség van, mert egyeztetnünk kell a különbségeket és együttműködve kell dolgozni a megoldásokon. „Társadalmi lényekként függünk egymástól, ezért elengedhetetlen az oktatás, amely erényessé formál bennünket.” (Peters et al. 2020)

Christoph Teschers az oktatásfilozófia megújulására vonatkozó reflexióját a világunk helyzetének vizsgálatával kezdi. Úgy látja, hogy számos olyan „izmus” megjelenését, illetve korábbiak újbóli feltűnését tapasztalhatjuk, amelyek elmozdítják az embereket az idő múlásával megnyilvánuló különféle ideáktól, mint többek között a világbéke, közösség, emberi kapcsolatok, igazság, társadalmi egyenlőség. Felmerült a kérdés Teschersben, hogy milyen oktatásfilozófia képes a hatások ellensúlyozására, ha teret hódítanak a jelenlegi médiában tárgyalt izmusok, mint a Trumpizmus, nacionalizmus, rasszizmus, protekcionizmus, újfasizmus, amelyek együtt járnak a globális gazdasággal, a technológiai vívmányokkal, az online világgal. Hosszas logikus pro-kontra okfejtés után (támaszkodva Deweyre és a Bildungs-idealizmusra), elrejtve azt is a sorok között, hogy a tudás, az oktatás nem feltétlenül teszi az embereket etikai értelemben jobbá. Végül mintegy összegzésként felteszi a kérdést: mit tehet az oktatás annak érdekében, hogy az

emberek önmaguk lehető legjobb változatává váljanak, hogy az emberiség a föld lakójának legjobb változata legyen? (Peters et al. 2020)

Janet Orchard szerint a tanítást, a tanárképzést sürgősen újra kell humanizálni, és ebben az oktatásfilozófiának döntő szerepe van. Azt is taglalja, hogy az új megoldások alternatív és kreatív csatornákra lelnek majd, „új bort öntve a régi tömlőkbe”⁵. „A kollektív és kollaboratív gyakorlatok egy lehetséges megközelítést kínálnak, elősegítve a kölcsönös ösztönzést és támogatást, az intelligencia és a nézőpontok megosztását. A filozófia számára ilyen kedvezőtlen időkben a szolidaritás és a kölcsönösség megnyilvánulásai döntő fontosságúak lesznek.” (Peters et al. 2020)

Többen hangsúlyozzák, hogy ki kell tágítani az oktatás során a látómezőt, azaz az anyag, a lények, a dolgok újbóli felismerését kell elérni, amelyek felett az ember ma már felsőbbrendűnek érezheti magát. Az együttéléssel le kell bontani az emberi és nem emberi határokat (Peters et al. 2020).

R. Buchananr Hanna Arendt idézi: „Az oktatás az a pont, amikor eldöntjük, hogy szeretjük-e annyira a világot, hogy vállaljuk a felelősséget érte, és ugyanezen okból megmentjük attól a pusztulástól, amely elkerülhetetlen...” (Peters et al. 2020, 11).

Peters, Arndt, Tesar közös írásukban Fichtét idézik: „Nem távolíthat el egyetlen homokszemet sem a helyéről anélkül, hogy ezáltal valamit megváltoztatna a mérhetetlen egész minden részén” (Peters et al. 2020). Johan Rockström svéd professzor felfrissíti bennünk ezeket a gondolatokat és interpretálja az állítást 2020-as nyilatkozatában: „Ha valami elfogadhatatlan dolog történik a bolygó egyik sarkában, az az az egész világon keresztül benyújtja a számlákat.” (Goerig 2020) A jelenlegi járvány szembesített bennünket azzal, hogy milyen erős kapcsolatban vagyunk mikrobiológiai szinten, milyen egyszerűen adhatjuk át kórokozóinkat érintés, tüsszögés, köhögés útján. Ez a biológiai kapcsolódás kulturális, társadalmi és politikai dimenziókat is elénk tár, amely egy technológiai felépítményen keresztül jut érvényre. Mára globális összekapcsolt hálók kötnek össze bennünket, tehát a virtuális és digitális világ kapcsolatba lép a fizikai és a mikrobiológiai közeggel, és ezzel egy átfogó globális összekapcsoltság állapota felé haladunk, ám a szerzők szerint ez nem jelenti azt, hogy ezt el is érjük. Ennek az összekapcsolhatóságnak az alapjai: a kibernetika, a biológia, az ökológia és a hálózatelmélet. A rendszert a szerzők a megfigyelőhatáshoz és a pillangóhatáshoz kapcsolják, miszerint a kiindulási körülmények kismértékű változása esetenként jelentősen eltérő eredményeket képes indukálni. A pandémiás oktatást, mint az oktatás filozófiáját az összekapcsolhatóság filozófiájaként aposztrofálják, célozva a kibernetikai, kommunikációs,

⁵ A kutató Szent Pált idézte.

gazdasági és oktatási összekapcsolhatóságra, a kölcsönös erkölcsi függőségre és a lelki összekapcsolódásra. Megemlítik Kurt Goldstein organisztikus elméletét, von Bertalanffy általános rendszerpszichológiáját, Piaget kognitív fejlődélméletét, Carl Roger személyközpontú pszichológiáját, Maslow holisztikus terápiáját, Bookchin dialektikus naturalizmusát, mint a dinamikus organizmusfelfogások példáit. A szerzők feltételezik, hogy a járvány megváltoztatja az emberek viselkedését, a kézfogást, hogy hogyan tekintünk egymásra, hogyan bánunk egymással, mint például lehetséges fertőzésforrás, vagy mint mi is, fertőzésre fogékonyak (valaki ugyanabban a hajóban), vagy valaki, aki nálunk kevésbé szerencsés (pl. asztmások, tüdőbetegek) vagy mint segítség és együttműködés forrása. A pandémiás oktatás néhány egyszerű szabályt ír elő a vírus terjedésének megakadályozására, ugyanakkor „filozófusabbat” is jelez: a másik etikáját, a másik gondozásának etikáját, a kötelesség etikáját. Ez lehet a gondozás etikai elve, amely kifejezi azt a tényt, hogy a közösség csak olyan erős, mint a leggyengébb láncszem (Peters et al. 2020).

Mint ezek után könnyen belátható, a filozófiának, a filozófusoknak temérdek tennivalója lehet az elkövetkezendő évtizedekben a „Szép új világ” tudományos vizualizálásában, kialakításában, tehát az írásunk bevezetőjében megfogalmazott tézis igazolva látszik, és a kérdésekre neves szakemberek adnak tudományos igényű magyarázatokat különféle megvilágításban. Mivel a nagy filozófiák, sok más tudományág eredményeivel szemben „nem avulnak el” (Frenyó 2016), a kételkedésnek, a kérdésfeltevésnek, a gondolkodásnak is egyre tágabb körben kellene élőnek maradni. Érvényesülhet-e a filozófia jelentős szerepe a jövőben az oktatás szférájában?

Már a 90-es évek végén az intelligencia-kutatás legjobbjai, arra a feladatra, hogy fogalmazzák meg, mi az intelligencia, huszonnégyféle definíciót adtak (Deary 2003). Ennek nem feltétlenül az az oka, hogy ugyanazon a tudományterületen kutató szakemberek nem értenek egyet alapvető kérdésekben, hanem inkább az, hogy mára olyan óriási területet ölel át egy-egy tudományág, hogy még a kiválóságok számára is szinte átláthatatlan a teljes tér. Ha ezt belátjuk, könnyen elfogadható az a következtetés is, hogy egyre nagyobbá válik az űr a tudományos gondolkodás, a tudományt népszerűsítő írások és a közérthetőség között. Többek között erre hívják fel a figyelmünket olyan csoportosulások, mint például a lapos föld-elmélet hívei. Arra is rávilágít azonban ez a tendencia, hogy a tudományos gondolkodást képviselő közösség, valamint az oktatás világa – a kommunikáció minden csatornájának jelenléte és aktivitása dacára – a tudomány és a tudományos hit közötti távolság növekedését egyelőre képtelen kezelni. Ha a kognitív tanuláselméletet elfogadva feltételezzük, hogy a tanulás nem lehet induktív folyamat (Nahalka 1997), és egy bizonyos „tudás” elsajátításához nem elégséges az ismerettel „kapcsolatba kerülni” (hiszen az alapozó „befogadó

tudásrendszeren” múlik, hogy hogyan értelmezzük a beérkező tudnivalókat), akkor könnyen beláthatjuk, hogy a gondolkodásra való nevelést is korán szükséges elkezdni. Ma már Magyarországon kötelező az óvodai részvétel, és szinte természetes a kisgyermekkorai anyanyelvi, zenei nevelés, a testnevelés, a kreativitás fejlesztése, bizonyos számolási ismeretek elsajátítása. De vajon mikor és hol kerül sor a kritikai gondolkodás, a helyes kérdésfeltevés, a filozofikus gondolkodás csírájának elültetésére az átlagos oktatási intézményekben?

Ha túl sokáig marad a tanácstalanság az oktatás továbbfejlesztésében, nem hártjuk el a kritikai gondolkodás elterjedését akadályozó gátakat, úgy minden szűrő nélkül egy kattintással bárki „laposföld” és egyéb hasonló alapú elméleteket gyártó csoport követőjévé válhat, és mindemellett a távolság a tudományos hit követői és a tudományosan gondolkodók között egyre növekszik, akkor ezzel a távolsággal együtt hanyatlik a kommunikáció, az együttműködési készség, és ennek hatására egyre nagyobb feszültségek generálódhatnak különféle szinteken.

Tennivalóban nem szűkölködünk, azonban kísértetiesen emlékeztet a jelenlegi helyzet és a fő forrásként használt szakirodalom szándéka (Peters et al. 2020) egy 1996-os kiadvány megszületésének körülményeire. Az oktatás válsága volt a tét. Philip Coombs oktatásgazdaságtani szakértőként már a hatvanas évek végén lenyűgöző információ és tényanyag nyomán végzett nemzetközi elemzést, és bizonyította az oktatási rendszerek krízis-helyzetét. Már akkor világossá vált, hogy a társadalmi, gazdasági, technikai fejlődés ütemét és színvonalát az oktatás képtelen követni. Coombs 1971-ben magyarul is megjelent munkájában elsősorban a nemzetközi együttműködésben látta a megoldást⁶ – tudás és gondolatok, egyének, fizikai eszközök, berendezések, anyagok szintjén (Coombs 1971.).

Huszonöt évvel később a Jacques Delors vezette bizottság „*L'éducation, un trésor est caché dedans*”⁷ címmel megjelenő összefoglalása sürgette a

⁶ „Az oktatás világméretű közös piaca” (Coombs, 1971, 153) – a gazdasági javak racionalizálása érdekében létrejött közös piac nyomán említi Coombs, hogy valójában már működött abban az időben az oktatás terén is, és felteszi a kérdést, hogy lehetséges-e az oktatás „cserekereskedelem” olyan szintű szervezése, hogy a válság megoldásában szerepe lehessen. Abban az időben igen sok problémát vetett fel a népesség hirtelen megemelkedése következtében lezajló vándorlás, az erőforrások hiánya, ezzel együtt a költségek hirtelen növekedése, az oktatás eredménytelensége (kimenet elvesztette aktualitását az igényekhez viszonyítva) és az oktatás hagyományaihoz való ragaszkodás: vendégmunkások, menekültek és azok leszármazottainak képzése, az oktatási színvonala, a felzárkóztatás, a költségek, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség, a minőség kérdésköre, a technológia, a kutatás, a hatékonyság és természetesen az iskolán kívüli oktatás – formális, nonformális, informális oktatás megkülönböztetése (Coombs 1971).

⁷ Oktatás rejtett kincs – Az UNESCO Nemzetközi Bizottságának jelentése az oktatás koncepciójáról, amely megfelel a 21. század kihívásainak (A földműves és a gyerekei című

változtatások elindítását. Olyan alkotás ez, amely kijózanít, magával ragad, hitet ad és felébreszti a felelősségérzetünket önmagunkért, szeretteinkért, a társadalomért, talán valamennyiünkért. Jacques Delors a 90-es évek elején kapta a megbízást ennek az anyagnak az összeállítására és 14 kiváló tudós, egyetemi tanár, politikus⁸, valamint rangos szervezetek, intézmények összefogásával született meg a mű, amely az UNESCO írásaiban oly sokszor sokféleképpen megfogalmazott gondolatokat kiegészítve tematikus egységekbe rendezi. Szinte semmi sem vált gyakorlattá mindabból az elméletből, amit hatalmas munkával hoztak létre.

Most újabb huszonöt évvel később van-e esélyünk a globális együttműködések kialakítására, kollektív megoldások megvalósítására? Ha nem is olyan módon, mint Platón víziójában a politika színterén, a filozófusok juthatnak-e, ha nem is hatalomhoz, de legalább kiemelkedő szerephez az oktatásirányítás, a korrekt tájékoztatás mezején, vagy éppen egyéb tudományterületek képviselőivel karöltve az újjászületés bármely régiójában? Lesz-e új embertípus, és ha igen, a nietzschei értelemben vett embert fölülmúló ember, a transzcendens átváltozásra képes ember vagy a hatalom és tudományos lehetőségek által kreált új nevenincs lény?

Ahogy Rényi Alfréd *Levelek a valószínűségről* című munkájában írja: „...*az emberek azt hiszik, hogy ha valamit nem tudnak biztosan – már pedig biztosan szinte semmit sem tudnak – akkor nem tudnak semmit... ez tévedés. A részleges tudás is tudás és a részleges bizonyosság is értékes lehet, különösen, ha tudom azt, hogy e bizonyosság milyen fokú.*” A felelősség a miénk. Miénk, mindazoké, akik tudjuk, hogy milyen szerteágazó a megoldásra váró feladat, és mekkora problémákat vet fel a tudatlanság, a képzetlenség, illetve a műveltség, a megfelelő tudás, valamint a kompetenciák hiánya.

Mint ahogy az érintetlen Csernobil láttatja három évtized alatt, vagy akár a mi Tiszánk példája mutatta a mérgezését követően viszonylag rövid időn belül, a természet képes regenerálódni, ha hagyjuk. Képesek vagyunk-e mi emberek – akár gazdasági, politikai, társadalmi határokon túl tekintve – mindannyian, akik parányi kis puzzle darabkái vagyunk ennek a bolygónak, f-

La Fontaine meséből származik a cím: „Vigyázzatok az örökség eladásával /mondja a földműves a gyermekeinek/, amit a szüleink örökül hagytak ránk, az a bennünk rejlő kincs”).
⁸ In'am Al Mufti, az első jordániai nő, aki miniszter lehetett, Isao Amagi japán professzor, az oktatási miniszter tanácsadója, Roberto Carneiro, egyetemi tanár, volt portugál oktatási miniszter, Fay Chung, nemzeti ügyekért felelős miniszter volt zimbabweban, Bronislaw Geremek lengyel középkor történész, később külügyminiszter, William Gorham amerikai közgazdász, Aleksandra Kornhauser szlovéniai kémia professzor, Michael Manley jamaikai politikus, Marisela Padrón Quero venezuelai szociológus kutató, volt család miniszter, Marie-Angélique Savané senegáli feminista politikus, Karan Singh indiai oktatási és egészségügyi miniszter volt, Rodolfo Stavenhagen mexikói szociológia professzor, Myong Won Suhr koreai oktatási miniszter volt, Zhou Nanzhao a kínai Oktatási Kutatóintézet elnöke.

moll helyett például D-dúr⁹ hangolódni kisebb-nagyobb csoportokban együtt?

Csipkerózsikák és királyfik, minden birodalom minden alattvalója számára a legfontosabb feladat a gondolkodásbeli elmozdulás. Elrugaszkodni a rettegés mocsaras talajáról vagy arról a szinterről, amely a fokozatos megoldásokat támogatja. A transzformáció ideje elérkezett, és elegendő kihívást nyújt a következő évtizedekre. Ehhez azonban együtt kell mozdulnunk a lokálistól a globális együttműködés felé haladva, minden puzzledarabnak meg kell találnia azt a közeget a korántsem fekete-fehér, hanem éppen a szivárvány színeiben, ahol kiegészülve együtt erősebbé, majd egészsé válhat, ahol hozzá tud járulni ahhoz, hogy árnyalatról árnyalatra ne a szürkeség felé haladjunk tovább, hanem arra, ahol a bolygónk immunitását, és ezzel együtt a saját ellenállóképességünket is visszaszerezzük (Rockstrom 2020).

Ma még csak remélni, lehet, hogy T. S. Eliot versének sorai maradnak csak a költői lélek eltúlzott látomásai:

„A világ így ér véget
A világ így ér véget
A világ így ér véget
Nem bumm-mal, csak nyüszítéssel.”

Irodalom

Attenborough, David (2020): A Life on Our Planet film

Břízová, Leontýna et al. (2018): Flat Earth Theory: an Excercise in critical thinking. *Phis.Educ*, 53, 6.

Coombs, Philip H. (1971): *Az oktatás válsága*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Deary, Ian J. (2003): *Az intelligencia*. Budapest, Magyar Világ Kiadó, 131-132.

Delors, Jacques (1999): *L'éducation un trésor est caché dedans*. Paris, Éditions UNESCO.

Eliot, Thomas S. (1925): *The Hollow Men*.

Magyarul Bábelben - irodalmi antológia :: Eliot, T. S.: Az üresek (The Hollow Men Magyar nyelven) (magyarulbabelben.net)

Enduran, Sibel (2020): Science Education in the Era of a Pandemic. *Sci & Educ*, 29, 233-235.

<https://doi.org/10.1007/s11191-020-00122-w>

⁹ Ludwig van Beethoven 9. szimfóniájának záró tétetele: „Ode An die Freude” hangneme.

Folke, Carl et al. (2020): Our Future in the Anthropocene Biosphere: Global sustainability and resilient societies. In Nobel Prize Summit - Our Planet, Our Future.

Beijer Discussion Paper Series, 272.

Our Future in the Anthropocene Biosphere: Global sustainability and resilient societies / Michèle Lamont (harvard.edu)

Frenyó Zoltán (2016): *A filozófia tankönyve*. Budapest, Szent István Társulat.

Goerig, Laurie (2020): Planet's life-support system need care to avert 'the next Wuhan'.

Reuters.

Planet's life-support systems need care to avert 'the next Wuhan' | Reuters

Hutton, James (1788): *Theory of the Earth; or an investigation of the laws observable in the composition, dissolution, and reatoration of land upon globe*. Edinburgh, Irons. R. S. 1, 209-304.

Jandrić, Petar et al. (2020): Philosophy of education in a new key: Who remembers Greta Thunberg? Education and environment after the coronavirus.

Educational Philosophy and Theory.

<https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1811678>

Jordan, Miriam – Dickerson, Caitlin (2020). Poultry worker's death highlights spread of coronavirus in meat plants.

The New York Times.

<https://www.nytimes.com/2020/04/09/us/coronavirus-chicken-meat-processing-plants-immigrants.html?searchResultPosition=5>.

Kiss Árpád (1969): *Műveltség és iskola*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Lovelock, James E. – Mill, Coombe (1989): St. Giles on the Heath.

Reviews of Geophysics, 17, 215-222.

Mayer, Stephan F. et al. (2009): Why Is Nature Beneficial? The Role of Connectedness to Nature.

Sage, 5, 607-643.

<https://doi.org/10.1177/0013916508319745>

Nahalka István (1997): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron I.

Iskolakultúra, 7, 21-33.

Peters, Michael A. et al. (2020): Philosophy of education in a new key. A collective project of the PESA executive.

Educational Philosophy and Theory.

<https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1759194>

Rényi Alfréd (1967): *Levelek a valóságjáról*. Budapest, Akadémia Kiadó.

Rockström, Johan (2010): Let the environment guide our development.

Let the environment guide our development | Johan Rockstrom - YouTube

Smiley, Marion (2017): Collective Responsibility.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/collective-responsibility>

Szállási Árpád (2018): *Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok I-II.* Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság.

Szent Ágoston (szerk. Vanyó, L.), (1986): *Fiatalkori párbeszéddek.* Budapest, Szent István Társulat.

Tóth Balázs – Csányi Vilmos (2017): *Hiedelmeink. Az emberi gondolatok építőkövei.* Budapest, Libri.

Wang, Chen et al. (2019): Gene-edited babies: Chinese Academy of Medical Science' response and action.

The Lancet.

Gene-edited babies: Chinese Academy of Medical Sciences' response and action - The Lancet

Remény és félelem

A korai görög gondolkodásban a reménnyel azon emberek magatartását jellemezték, akik nem voltak képesek terveket szülni és ennek következtében képtelenek voltak a cselekvésre (Zalta 2017, Hope). Alapvetően az antik etika a reményt - hasonlóképpen, mint az „érme másik oldalát”, a félelmet –, a szenvedélyek közé sorolta. A sztoikusoknál mind a félelem, mind a remény feletti uralom az értelem (ész) segítségével, a „megrendíthetetlenség” feltételének számított, amely az erény lényegét alkotja. (Kasper 1995, Hoffnung).

Platón két művében is említést tesz a reményről és pedig a Timaiosban és a Philéoszban. Az előbbiben negatívan közelíti meg, hiszen úgy véli, hogy isteni lények bizalmat, félelmet és esztelen reményt adnak a tanácsadóknak. Míg az utóbbiban a reménynek kedvezőbb helyzete van, mivel szerepet játszik a hamis vágyakról szóló vitában (Zalta 2017, Hope).

Arisztotelész a remény fogalmát a bátorság erényével együtt tárgyalja. Egyrészt úgy írja le a remény és a bátorság kapcsolatát, mint ellentétet, másrészt egyesíti a reményt és a bátorságot a bizonyosság koncepcióján keresztül. Továbbá két bátorságtól mentes reményforrást határoz meg. Azt állítja, hogy lehetünk reményteljesek a tengeren és a betegségben, de ez nem foglalja magában a bátorságot, mert ezekben a helyzetekben nincs meg a lehetőség arra, hogy megmutassuk bátorságunkat és a halál sem bizonyul nemesnek. Az ember egy korábbi szerencsés tapasztalatnak köszönhetően is lehet reményteljes, de ebben az esetben nem elegendően megalapozott ez a valószínűségbe vett hit, csupán az indukcióra alapoz. Ezek a remények mentesek a bátorságtól. Az utóbbihoz annyit fűz hozzá, hogy a gyáva ember kétségbeesett, mert mindentől fél. A bátor ember bátorságát pedig a reményteljes magatartás szimbólumának tartja. Nem minden reményteli teli ember bátor, de minden bátor ember reményteli. A remény bizalmat fakaszt, amelynek ha jó a forrása, a bátorság erényéhez vezet (Zalta 2017, Hope).

Seneca a remény és félelem kapcsolatát hangsúlyozza. A félelem együtt lépdel a reménnyel. Mindkettő a feszültségben lévő értelemhez kapcsolódik, illetve az értelemnek a jövőre irányuló szorongásához. Mindkettő a távoli jövő elgondolásához kapcsolódik ahelyett, hogy a jelenhez igazodnának. Ebből a helyzetből számára a kiutat az jelenti, hogy a jövőtől való félelem helyett a gondolatainkat a jelenre fordítjuk és így a lelki békénket tápláljuk (Zalta 2017, Hope).

Később majd csak a 17. és a 18. században jön újra elő a félelem és a remény kapcsolata a filozófiai gondolkodásban. Thomas Hobbes számára a

remény egy komplex szenvedély, illetve az „elme öröme.” Egy olyan öröm, amely az elméből ered. Leviatán-ban említés tesz a legegyszerűbb építő elemről, amely maga az étvágy és ami a remény alapja. És az étvágy megszerzésének a vágya maga a remény. A remény megjelenik olyan bonyolult mentális jelenségeknél, mint a bátorság vagy a magabiztosság. Szerepet játszik azon lelki tevékenységnél, amelyet úgy hívünk, hogy elmélkedés. Ezt úgy határozzuk meg, mint a remény és a félelem váltakozását az étvágygal és ellenszennvel. A reményt és az igazi várakozást pedig szinonimaként használja. A remény fontos szerepet játszik az erkölcsi pszichológiájának politikai alkalmazásában. A természeti állapot egyenlőségét úgy lehetne meghatározni, mint a remény egyenlőségét, ami észszerűvé teszi mindenki számára az egyéni előnyök elérését, de a természeti törvény ugyanakkor megparancsolja, hogy keressük a békét, ott, ahol az embernek megvan a reménye ezt megvalósítani. Mind a kollektív cselekvés problémája a természet állapotában, mind annak megoldása attól függ, hogy az egyének milyen reményeket tudnak racionálisan táplálni (Zalta 2017, Hope).

Baruch Spinoza úgy definiálja a remény táplálta vágyat, mint gyönyörűség formáját, vagy mint az örömet, amelyet a szomorúsággal keveredik. Megkülönbözteti a reményben rejlő élvezetet a vágytól. A remény nem annyira vágy, hanem valamely jövőbeli esemény gondolata, amely az elmét meghatározza. Spinoza irracionálisnak tekinti a reményt. Szerinte a hamis hit következménye, mivel nem felel meg annak a követelménynek, miszerint minden az okságnak van alárendelve. Reményt továbbá a babona egyik okaként írja le, mivel mindig a félelem kíséri, amely félelem kizárja azt, hogy igazán jók legyünk. Ezért lényeges, hogy függetlenné tegyük magunkat a reménytől. Továbbá az állítja, hogy azok az emberek, akiket a remény és a félelem vezet, a babona és a hamis hit könnyű célpontjává válnak. Ezért tartja fontosnak remény politikai jelentőségét, mert a jó törvények kihasználhatják és arra indíthatják az embereket, hogy a remény mozgassa őket. Ez a reményelgondolkodás alapozza meg a társadalmi szerződést. Az emberek azért hűek ehhez a megállapodáshoz, illetve engedelmeskednek az uralkodó döntéseinek, mert abban reménykednek, hogy jó ez eredményt szül majd. Az embereket is a közös remények és aggodalmak egyesítik, de a szabad nemzeteknél inkább a remény a meghatározó mintsem a félelem. Ezért tartja Spinoza a reményt és a félelmet a politikai hatalom alapjának (Zalta 2017, Hope).

David Hume az emberi pszichológián keresztül a reményt, mint egy közvetlen vágyat értelmez, amely akkor keletkezik, amikor az elme olyan eseményekre figyel, amelyeknek a valószínűsége két véglet között van és pedig a teljes bizonyosság és a teljes lehetetlenség között. A valószínűséget és a hitet az elme azon hatásának tekinti, amely ellentétes nézőpontokat hoz létre, amelyek egymást követik, amelyek lehetnek létezők vagy nem létezők és vagy

konkrét történésekre vagy tárgya reflektálnak. Ezek vagy örömet vagy bánatot idéznek elő, illetve a tárgyaknál vagy rosszat vagy jót. Az elmében tovább vannak jelen, mint az eredeti elképzelés az említettek létezéséről. Ha figyelembe vesszük ezen dolgok valószínűségét, de nem bizonyosságát, akkor az elmére az öröm és bánat keveréke hat, amely az uralkodó elemtől függően vagy reményként, vagy félelemként jelenik meg. Mivel Hume a reményt egy bizonytalan esemény megfontolása szükséges hatásának tekinti, ebből következően nem remélhetünk olyan pozitív eredményt, amelyben bizonytalanok vagyunk. A kérdéses bizonytalanság alapulhat az esemény tényleges bizonytalanságán, de a bizonytalan hiten is (Zalta 2017, Hope).

A remény minden ember alap attitűdje. Az emberiség látva az előre haladásokat a technika és a tudomány terén egyre szebb, jobb és boldogabb jövőt vár. Ez a jövő várás tele van bizalommal, de ugyanakkor tele van aggálllyal, mert „... a jövő fenyegető is lehet számunkra.” (Güthör 1993, 115–116) Mivel ezt az előhaladást ugyan akkor jóra is, rosszra (Zauner–Singer, 1998, 19) is válthatja. Az ember kapcsolata saját jövőjével és múltjával az egyik legegységesebb és legtitokzatosabb tulajdonsága (Nyíri 1978, 721). Az ember életútja, saját élete múlt, jelen, jövő. Ez az életút csakis egy irányba tarthat és pedig a jövő felé, előre. Jövőre utalt az ember (Zauner–Singer, 1998, 19).

Az ember emlékszik, megőrzi, felidézi, átéli a múltban tapasztaltakat és ennek fényében képzeletben eltervezi a jövőt és dönt a később bekövetkező dolgokról. Fontos leszögezni, hogy a jövő rejtett számunkra, bár valamilyen módon ki lehet következni a jövőt a jelenből a tudomány segítségével (Nyíri 1978, 721), de ez nem jövőmondás. A jövő mindig új (Zauner–Singer 1998, 19). A jövő lényege a jövő méhében nyugvó, előre láthatatlan újdonságban (Nyíri 1978, 721) rejlik. Egyrészt váratlan pozitív dolgot hozhat nekünk a jövő, de másrészt kudarcot mondhatnak terveink (Pannenberg 1998, 33). Kulcsszerepet játszik az Istenbe vetett bizalom, hogy majd gondoskodik rólunk.

Az ember mindig a jó után vágyódik. Ebben a jövőbeli jóra váró várakozásban olyan öröm van elrejtve, ami gyakran szebb, mint a maga a részleges jó elérése (Szaniszló 2008, 82). Az ember a jövőtől várja el azt, ami a jelen megalapozza tőle, vagyis a jövőben minden egészen másképp (Pannenberg 1998, 33) és jobb lesz – ez a jövő varázslatos ereje (Nyíri 1978, 721). Az ember dönti el, mennyire nyit a jövő felé. Mennyire tesz azért, hogy legyen jövő.

Irodalom

- Günthör, A. (1993): *Anruf und Antwort. Handbuch der katholischen Moraltheologie Band II. Spezielle Moraltheologie. Der Christ vor Gott.* Vallendar-Schönstatt, Patris-Verlang.
- Kasper, Walter (1995): *Lexikon für Theologie und Kirche*
- Nyíri, T. (1978): *Remény vagy halál?. Vigília* 43, 11.
- Pannenberg, W. (1998): *Mi az Ember?: korunk antropológiája a teológia fényében.* Budapest, Egyházforum.
- Szaniszló, I-M. V., (2008): *Dekalogische spezielle Moraltheologie.* Neckenmarkt: Novum-Verlag.
- Zalta, E. N. (2017): *Stanford encyclopedia of philosophy*
- Zauner, W., Singer, J. (1988): *A remény jelei.* Bécs, OMC.

A Covid19 a természet reneszánsza

Ami, az egyiknek rabság, a másinak szabadság. Ami az egyiknek hátrány, a másinak előny. Még számos egyéb jelzőpárral lehetne illetni a Covid19 vírus hatását az emberiségre és a természetre. A vírus saját börtönébe szorította vissza az embereket a nagyvilágban. Ez alatt a rövid idő alatt pedig már ismét értelmet nyert egy régi klasszikus idézet; „a természet utat tör magának”. Mindannyian tisztában vagyunk a vírusnak az emberiségre és különös tekintettel a saját magunkra és a környezetünkre gyakorolt hatásával. A világ népességének nagyrésze egy apokaliptikus életérzés keretében éli át a vírus társadalomra gyakorolt változásait. A társadalom a probléma kezelését az online kommunikációban és a digitalizációban látja. Sok munkahely már most kezd teljesen átállni az úgynevezett „home office-ra” és a vírus után sem lesz kötelező a személyes jelenléttel járó munkavégzés. Ennek számos előnye és hátránya is van a dolgozóra, azonban az emberi társadalomra gyakorolt hatása álláspontom szerint kifejezetten negatív. A valós emberi kapcsolatok kezdenek visszaszorulni és a digitális világba helyeződnek át. Számos olyan hatása lesz a vírusnak, amit most még nem ismerünk, de az egyik már most érezhető hatása az emberek elszigeteltsége lesz. Sokan félnek, sokan kényelmesek, sokan pedig egyszerűen a digitális világban látják a jövőt.

Felmerül a kérdés, valóban egy apokaliptikus világról beszélhetünk a jelenben? Az utcák üresek, az emberek távolságot tartanak egymástól és maszkban járnak. A barát nem ismeri fel a barátot vagy, ha mégis, elsétál mellette. Sokan elvesztik a munkájukat és szeretteiket, egyeseknek pedig a létfenntartás is nehézséget okoz. Az emberek igazságtalannak érzik a vírust, amely korlátok mögé zárja őket. Vajon kinek is korlát a vírus? Az interneten számos hasznos és haszontalan írás és mém található. Egy kép két részre van osztva. Bal oldalán 2019 felirat és egy fiatal pár áll két gyermekével az állatkertben és az üveg ketrec mögött nézik az őzeket és nyulakat. A kép jobb oldalán 2020-as felirat áll és ugyan ez a család ül az otthonában az üveglablak mellett. A kertben pedig egy őz és nyúl legel közben néznek befelé a családra. Ez a két kis kép nem csak egy mém, hanem segít jobban megvilágítani azt, ami a világban történik. Ami az egyiknek rabság a másinak szabadság. A természet kezd újjászületni. Kitisztulnak a vizek és a tengeri állatok visszatérnek a partközelségbe. A civilizáció és a modernizáció rabságba zárta az állat és növényvilágot.

A vírus egy reneszánsz kezdetét hozta meg számukra, amelynek még nem tudjuk, mikor és hogyan lesz vége. Tisztul a levegő, visszatérnek az állatok, csökken a környezetszennyezés, az emberek több időt töltenek a

családjukkal. Biztos, hogy csak és kizárólag árt ez a vírus? Az emberek elkezdtek újra természet felé fordulni. Plázák helyett erdőkbe és parkokba járnak. Éttermek és szórakozás helyett sportolnak és otthon főznek. A vírus esélyt adott, hogy vissza tudjunk nyúlni a gyökerekhez és hogy értékelni tudjuk a környezetet. Minden éremnek két oldala van. Az állat és a növényvilág egyértelműen hanyatlásra van ítélve az emberi mohóság miatt. Szükség volt egy apokalipszis-szerű világjárványra, amely felhívja a figyelmet a természet értékeire és hogy meg kell óvni őket. Egy másik fontos kérdést is felvet a vírus. Ami pedig nem más, mint a szülőkkel és nagyszülőkkel ápolt viszony. A mai modern generáció teljesen elvesztette az érdeklődését a hagyományos értékek iránt. Havonta találkoznak szüleikkel, nagyszüleikkel pedig még ennél is ritkábban. Rávilágít a vírus az emberi halandóságra és sérülékenységre. A vírus sok hátránya mellett rendelkezik egy pozitív oldallal is, amelyet sokan észre sem veszünk. Nézőpont kérdése, hogy a vírus éppen segít e vagy pedig kárt okoz.

Új társadalmi rend, újra norma van születőben. A vírus hatásai egyszer és mindekorra véglegesen megváltoztatják az emberi társadalmat. Ha megszűnik, ma megtanulunk bánni vele, mégis számos olyan következménye lesz és már van is, ami kihat ránk és a jövő generációira. Mindig voltak járványok, amelyek valamilyen szinten előre mozdították az emberiséget. Így jött létre a penicillin és a csatornarendszer is a korábbi években. Talán a Covid megtanít minket, hogy értékeljük a természetet és az idős szeretteinket. Egyes idősek félnek a vírustól és egyedül maradnak elzárva külvilágtól, mások pedig közelebb kerülnek a családjukhoz és a szeretteikhez.

A vírus és az apokalipszis saját tapasztalatom szerint már a felsőoktatásban és a vizsgáztatásban is jelen van. Szintén az emberek eltávolodását és a személyes kapcsolatok csökkenését segíti elő. Számos etikai és morális kérdést vet fel ez az új helyzet az oktatásban és különösképpen a felsőoktatásban. Megtettük az első lépést a digitális felsőoktatás irányába. Számos kérdést vet fel, hogy a jövőben hogyan fog alakulni az oktatás. Véleményem szerint a legaggasztóbbak a vizsgák során felmerülő etikai és morális kérdések. A vizsgák alatt, könnyen tudnak a hallgatók meg nem engedett segédeszközöket alkalmazni, ez pedig akár a vizsgák és a diploma elértéktelenedéséhez vezethet. Már vannak olyan tapasztalatok, hogy az online letett államvizsgával és a vírus miatt a kötelező nyelvvizsga nélkül érkező diplomások hátrányos megkülönböztetésben részesülnek. Ez a bánásmód kivel szemben igazságos vagy igazságtalan? Jogos vagy sem a hátrányos megkülönböztetés azokkal szemben, akik önhibájukon kívül így szereztek diplomát? A másik oldalon állnak azok a személyek, akik viszont az etikai és morális szabályok megszegésével csalással szereznek diplomát és nincs meg mögöttük a szükséges tudás. A vizsgák ellenőrzése szinte lehetetlen a csalás bizonyítása pedig ténylegesen az. A vizsga tisztaságát pusztán egy nyilatkozat

biztosítja, amit a hallgató szóban tesz online, hogy nem használ meg nem engedett segédeszközt. Álláspontom szerint a feltett kérdéseket ma még nem tudjuk megválaszolni.

Morális dilemmák a veszélyek kivédését és szűkös erőforrások elosztását illetően

Az új típusú koronavírus elterjedése az egészségromlás és az élet elvesztésének lehetőségén túlmenően számos fenyegetésre és kihívásra világított rá a szabadságjogok állami beszűkítésének lehetőségétől elkezdve az ellátási láncaink sérülékenységén át egészen a gazdasági krízisekig. Ezeknél kevésbé vannak szem előtt, de nem kevésbé jelentősek a kockázatok és a válságok kezelésének módjával felbonthatatlanul kapcsolatban álló erkölcsi kérdések. Hogy messzebbre ne menjek, sajtóhírek szerint sajnos több országban is valóra vált az a veszély, hogy nem részesülhet mindenki a szükséges kezelést biztosító feltételekben azok behatárolt mennyisége miatt. Adja magát a kérdés: mi alapján különböztessünk? A túlélési esélyek önmagában véve tényleg megmentésre érdemesebbé tesznek valakit másoknál? Nem jelenti ez egyenlő értékű emberi életek rangsorolását, illetve lefokozását? Az alkalmazott etikának kell választ találnia ezekre a nehéz, kínzó kérdésekre. Nem megnyugtató választ, hanem rosszat a még rosszabbak helyett. Gyakorta vádolják az etikát, hogy ezek csak kiélezett, a való életben soha fel nem merülő, nem életszerű gondolat kísérletek, amelyekkel igazából nem is érdemes foglalkozni. Sajnálatos módon a koronavírus okozta megbetegedések testközze hoztak ilyen kérdéseket, rámutatva az ezirányú kutatások állandó időszerűségére, hiszen ezek bármikor elkerülhetetlenül nehéz döntések elé állíthatják az embereket. Ezen döntésekre adható lehetséges válaszok közül ismertetek néhányat a terjedelmi korlátok miatt pusztán dióhéjban, felsorolás-szerűen.

A deontológiai vagy kötelességelvű, más néven erényetikák azt vallják, hogy a cselekedet önmagában véve erényes vagy nem, igazságos vagy igazságtalan, értéke nem a következményeinek tulajdonítható. Ezzel szemben a konzekvencialista vagy következményetikák azt vallják, hogy a cselekedeteink helyessége annak következményein, azok hasznosságán méretek meg. Ha az erőforrásokból (például egy életmentő kezelésből) nem lehet mindenkit részesíteni, akkor két út kínálkozik: mindenkit egyenlően rosszul kezelünk és nem teszünk jót senkivel, vagy pedig feladjuk az egyenlőség követelményét a hatékonyság érvényre juttatása érdekében. A szakirodalom a lefelé egyenlősítés kifogása (*levelling down objection*) néven ismeri azt az egyenlőség önmagától önmagáért való érték mivoltát megkérdőjelező ellenvetést, amely szerint, ha az egyenlőség fontos, akkor nem lehet problémánk az egyenlő nyomorral, az egyformán rossz bánásmóddal

sem. Azonosat azonosan, a különbözőket pedig különbözően kell kezelni; így hangzik az Arisztotelésznek tulajdonított maxima. (Ez a megfogalmazás így szó szerint nem található meg a Nikomakhoszi Etikában, de adható ilyen értelmezés. Hozzáteendő, hogy a kettő közötti eltérés fokának megfelelő arányban eltérően kell kezelni őket.) Ez kétségkívül észszerű szabály, hiszen nem volna észszerű azonos dolgokat különböző módon kezelni.

Igen nehéz magas absztrakciós szinten megválaszolni azt a kérdést, hogy mi számít azonosnak, és mi különbözőnek. Tehát ez önmagában véve még nem igazít el bennünket, nem segít hozzá a döntéshez. Bizonyos filozófiai nézetek megkísérlik összeegyeztetni e két igen fontos szempontot, a hasznosságot és az egyenlőséget, ezekben az egyenlőség egyfajta mérceként szolgál. Ezek arra keresik a választ, hogy mely igények, szükségletek előbbre valók, jobbak vagy rosszabbak az egyenlőség szempontjából. A huszadik századig az egyetlen ilyen közvetítő elmélet az utilitarizmus volt, amely szerint a lehető legtöbb ember legnagyobb boldogsága számít. Az haszonelvűség is tartalmazza az egyenlőség elvét, mindenkinek a szempontjai szerepet játszanak a mérlegelésben és a döntés kialakításában, és azonos súllyal esnek latba. Ezen elgondolás embertelen, kontraintuitív implikációi széles körben és jól ismertek, elég ehelyütt a „hasznosságszörny” problematikájára és a gyakorlatba ültetés nehézségeire utalni.

A haszonelvűség egyeduralmának hanyatlása tudományos berkekben John Rawls főművének (Rawls 1971) megjelenésével vette kezdetét. Az igazságosság maximin elve John Rawls nevéhez köthető. A javak elosztásában jelentkező különbségek mindaddig megengedhetők, amíg azokból a rosszabb helyzetűek is profitálnak. Rawls elsősorban az államhatalmi berendezkedés kialakításának rendezőelveként alkotta meg a maximin elvet, más területen történő alkalmazhatóságával kapcsolatban kérdések merültek fel. A Nobel-díjas közgazdász, Harsányi János például azt az ellenvetést hozta, hogy ez azt jelenti, hogy két egyformán pneumóniás beteg esetén annak kellene adni az antibiotikumos kezelést, aki emellett még rákban is szenved, noha ez az életét csak kicsivel hosszabbítaná meg és sokkal kisebb örömrészt okozna számára. Rawls kantianus alapon haladja meg a haszonelvűséget és képviseli ezt a nézetet, mert szerinte ez biztosítja, hogy célként és ne eszközként kezelje az államhatalom az embereket. Mindezek mellett a maximin döntési szabály védelmében felhozható, hogy igazságos, mert egyhangúságot követel meg annak eldöntésében, hogy az adott egyenlőtlenség mindenki javát szolgálja-e, mindenkinek szava van, a haszonelvűséghez hasonlóan.

Az utóbbi évtizedekben utat tört magának a prioritarianizmus (*prioritarianism*), melynek legvehemensebb képviselője, Derek Parfit meghatározása szerint: annál előbbre való egy egyén vagy csoport juttatásokban részesítése, minél rosszabb helyzetben van. Ebből kifolyólag tehát több ember esetén a panaszok súlyosságát veszi figyelembe, és nem pedig

a számát, mivel akárhány kisebb súlyú panaszt megelőzhet az orvoslás sorrendjében kevesebb számú, ámde annál nagyobb méretű panasz. Mindez azt is jelenti, hogy ez az elv egy konkrét személy választásaiban is alkalmazható, másoktól függetlenül, mivel nem igényel másokkal történő összehasonlítást. Nem mellékes, hogy mivel az egyenlőséget nem veszi figyelembe, hanem csak mintegy előidézi azt, elkerüli a lefelé egyenlősítés kifogását.

Mint korábban említettem, tökéletes válaszokat nem adhatunk. Tudományos igényünk mindössze egy, az erkölcsi intuíciónknak lehető legnagyobb részben megfelelő, következetes és koherens megoldás kimunkálására szorítkozhat, és a véglegesség kívánalmával sem léphetünk fel. A téma határtalanul gazdagodó irodalma ugyanis nem annak jele, hogy a viták elcsendesedtek és nyugvópontra jutottak volna. Az igazságosság ügye mindig aktuális marad.

Irodalom

- Harsanyi, John C.: Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory in: *The American Political Science Review* Vol. 69, No. 2, pp. 594-606
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press. (1997): *Az igazságosság elmélete*. fordította Krokovay Zsolt, Budapest. Osiris.

Vagy soha?

Négy kulcsszó: apokalipszis, Covid, klímaváltozás és most. Bár az ógörög eredeti szerinti „kinyilatkoztatás, feltárás, leleplezés” jelentésnek mindig is volt egyfajta végidőkre vonatkozó tartalma, de csak a kereszténységben vált ez a jelentéstartomány egyeduralkodóvá minden mással szemben. Nem kis részben köszönhetően annak is, hogy János jelenések könyve az apokalipszis szóval kezdődik, hogy azután az egyik leglátványosabb leírását adja a végső időknek, pontosabban a végítéletnek, és az azt megelőző hatalmas, szörnyű csapásoknak, majd az armageddonnak – angyalok és démonok végső, mindent eldöntő csatájának. S épp ez az, amiért e szó hagyományos értelmével előhozakodom, hogy rávilágítsak arra, az egész világra kiterjedő kozmikus méretű pusztulás az eredeti, ha úgy tetszik mitológiai értelmében mindenképpen a *jó és a rossz* „gigászi” küzdelmét, majd igazságtételt, a rend helyreállítását vagyis etikai minőséget jelentett.

A fogalom erejét időközben két csapás is megtépázta. Egyrészt el kell ismernünk Jean-François Lyotard definíciójának helyességét, mely szerint „a posztmodernt a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg.” (Habermas–Lyotard–Rorty 1993, 8) – vagyis nincs már többé hiteles elbeszélésünk angyalok és démonok eget-földet sarkaiból kiforgató, embert nyárfalevelként remegtető csatájáról. Másrészt, hogy még egy franciára hivatkozunk, megértettük, hogy „Az igazság rendkívül ritka ezen a földön. Talán jobb is volna, ha egyáltalán nem volna jelen.” (Girard 2013, 225) Ami azért rendkívül előnyös, mert akkor nem lehet annak a nevében másokat legyilkolni, viszont azért roppant „hátrányos”, mert akkor az igazak *nem* „ragyognak majd, mint a nap, Atyjuk országában.”¹ – Vagyis a jó és rossz el nem mesélt csatáját nincs is kiért, miért megvívni.

A látszólag lehangoló jelenlegi helyzet azonban nem jelenti azt, hogy az ember mindig mesére vágyó szívének végképp meg kell békülnie a „varázstalanított világ” olyan prózai és tudományosan kiismerhető, így abszolút elfogadott démonaival, mint amilyen a Covid és a klímaváltozás. Most ebben hiszünk, de nem volt ez mindig így és nem is marad így.

¹ A teljes részlet Máté evangéliumából (Mt. 13, 36-43): „Aki a jó magot veti, az az Emberfia. ³⁸A szántó föld, ez a világ. A jó mag, az ország fia, a konkoly pedig, a gonosz fia. ³⁹Az ellenség, aki ezt veti, az ördög. Az aratás a világ vége, az aratók pedig az angyalok. ⁴⁰Mint ahogy a konkolyt összeszedik és tűzben elégetik, úgy lesz a világ végén is. ⁴¹Az Emberfia elküldi angyalait. Azok összeszednek országában minden gonosztettet és gonosztevőt, ⁴²és tüzes kemencébe vetik őket. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz. ⁴³Akkor az igazak ragyognak majd, mint a nap, Atyjuk országában. Akinek füle van, hallja meg.”

Walter Kasper teológus azt mondja, hogy: „A nyelvnek és a tárgynak teljesen más síkján mozgunk, amikor azt mondjuk, hogy, 'az alacsony légnyomás keleti szelet okoz', vagy azt, hogy 'Isten feltámasztotta a keleti szelet.'” (Kasper 1996, 101) Ez igaz. De vajon valóban csak ez a két út létezik? Tényleg csak úgy jöhet el a vég, hogy Isten angyalai harcba szállnak a pokol erőivel, vagy úgy, hogy a globális átlagos légköri szén-dioxid-koncentráció további 2,7 ppm-mel növekedve 526,4 ppm lesz /ppm=részecske per millió/, ahol referenciaként mondva az „iparosodás (~1750) előtti szint valahol 180 és 280 ppm között állhatott”,² és elsivatagosodik a Föld? Amellett érvelek, hogy a válasz „nem”.

A 20. század elején is voltak olyan elmék, akik – sokan azt mondanák, kétségbeesetten kiutat kerestek a mindent elsodró válságból, én inkább úgy vélem, más – talán kevésbé a fősodor szerinti felismerésekre jutottak. Ezek egyike volt Pierre Teilhard de Chardin jezsuita paleontológus, teológus, filozófus, aki az evolúciónak egy, a darwini elképzelésnél sokkal szélesebb értelmezését alkotta meg. Szerinte az evolúciós folyamat kiindulópontja nem az élőlények alkalmazkodó változása és végpontja nem a fizikai test átalakulása. „Az emberi jelenség” című munkájában részletesen kifejti, hogy a kezdet a világegyetem anyagának evolúciós természetű egyesülése, melyet a Föld fejlődése követ, hogy azután teret tudjon adni az életnek, azután a tudatnak, és az embernek. Az ezt követő határpont, mely jelentőségében minden korábbi egyesülést fölülmúl, a gondolat megjelenése. Itt már a történelemből ismerhető területekre jutunk, hogy azután további „tudatfejlődéssel” (Teilhard de Chardin 1980, 301)³ eljuthassunk az emberiség egységessé válásáig. Ezt pedig Teilhard de Chardin víziója szerint két további lépés követheti: az emberiség Gondolatának megtermékenyítő találkozása a Világegyetem más pontjáról érkező Gondolattal, vagy – s ezt tartja valószínűbbnek – bekövetkezik „az átbillenés, amely a végre beteljesült Szellemet kiszakítja anyagi méhéből és egész súlyával ráhelyezi az Isten-Ómegára.” (Teilhard de Chardin 1980, 355)

Teilhard de Chardin-nek e végső következtetéseivel összefüggésben - mely szerint a szellemi evolúciójában beteljesült ember végre egyesülhet Istennel, s ez lesz a „Világ Vége”⁴ – számos kritikát fogalmazhatunk meg. Avval a meglátásával azonban egyetértek, hogy ma az emberiség nemhogy nem a végidők előtti utolsó napjait éli, hanem olyan fiatal⁵, hogy alig nőtt ki gyermekkorra meséiből (melyek elvesztését ma is fájlalja) és alig jutott túl

² <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190326/sosem-latott-szintre-nott-a-vilag-szen-dioxid-kibocsatas-a-318671>

³ „Fejlődés=Tudatnövekedés.

Tudatnövekedés=az egység eredménye.”

⁴ A nagybetűs írással a szerző eredeti írásmódját vettem át.

⁵ Legalábbis tudatában biztosan.

kamaszkorán, amikor összetörte addigi játékeit (eszméit), s még csak most indul el a felnőttég felé, a java még visszavan. Teilhard de Chardin-nel együtt hiszem, hogy még „hatalmasak az Emberiség jövőbeni lehetőségei” (Teilhard de Chardin 1980, 352), és a következő ajtó mögött nem az apokalipszis vár minket, hanem az emberiség egységesülése, a tudás gyarapodása.

Mire ténylegesen a folyamat végére jutunk, egyáltalán nem biztos, hogy apokalipszisnek gondoljuk majd.

Irodalom

Girard, René (2013): Láttam a Sátánt, mint villámlást lehullani az égből – A kereszténység kritikai apológiája. Budapest. Atlantisz.

Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard (1993): *A posztmodern állapot*. Budapest. Századvég.

Kasper, Walter (1996) : *Jézus a Krisztus*. Budapest. Vigilia.

Teilhard de Chardin, Pierre (1980): *Az emberi jelenség*. Budapest. Gondolat.

Apokalipszis és ébredések

Önpusztító potenciállal, önpusztítási képességgel és önpusztításra való készséggel rendelkező élő forma, ember, homo sapiens sapiens születésétől kezdve készül a halálra. Tudatában van a Vég-nek, és ha nem, valamikor tudatosul benne, hogy a Vég elkerülhetetlen. Egy egész élet az apokalipszis kísértésével telik, a Vég-re való várakozással, és amikor bekövetkezik, azt az ember már nem éli meg. Az apokalipszis a Vég pillanatában megtapasztalhatatlan lesz, amikor az elme eléri a Vég-et és vele együtt minden megszűnik létezni. Mi az apokalipszis, ha nem a Vég?

Minden cselekvés, mindegy milyen irányba és mibe torkollik, apokalipszis gondolatának nyomait hordozza. Az újszülött sírásában az éhség elviselhetetlensége a csecsemő apokaliptikus jelenének a manifesztlása. Ember pusztító természete, pusztításról való gondolkodás és pusztításra irányuló érvelések, a jövőkép ingatag és bizonytalan természete az apokalipszist mint létezőt áthelyez a mesékbe, mondákba, történetekbe, jövőmondásokba, eposzokba, szent írásokba, fenyegetésekbe és művészeti alkotásokba. Innentől kezdve a létező apokalipszis nem lesz többé tapasztalás lehetséges tárgya, legalább olyan formában nem, hogy nincs potenciálja, hogy közvetlen fájdalmat és szenvedést okozzon. Ki van helyezve szemlélésre és be van építve hitbe. Így válik az ember állandóság érzete sérülhetetlenné.

Több mint kétezer éve előkerülő apokaliptikus víziók átszövik az ember mindennapját, gondolkodását, cselekvéseit, tetteit, kultúráit és a művészeteket. Csak kétezer néhány évről lehet beszélni apokalipszis kapcsán? Nem lehet, hogy ez a vízió azóta létezik, amióta ember földön él, és azóta lett fogalmi, amióta ember gondolkodik a gondolkodásról?

Apokalipszis, mai kultúrákban rögzült „világvége” képi és gondolati formáját a zsidó majd keresztény hitből (első sorban kánoni írásokból) meríti. A germán Ragnarök, ószövetségben Armageddon és ezekre hasonló világ végi utolsó csatával hindu és iszlám eszkatológiában is találkozunk. Világ végét hirdető katasztrófákra és csatákra utalások már i. e. 2. évezredben írásban rögzülnek, ezek az óegyiptomi Halottak Könyvében és a sumér Gilgames eposzban is szerepel.

Ha kinyilatkoztatást vesszük alapul, a „világ vége” gondolata távol áll az „apokalipszis” fogalmától. Vallási szövegek értelmezői apokalipszist kinyilatkoztatás szinonimájaként értik, de a szó eredeti jelentése más és mindennapjainkra érvényes.

Mit *fedünk fel* nap mint nap? Valamilyen rejtett igazságot, isteni tudást vagy bölcsességet? Örök élet titkát? Időutazás titkait? Ősrobbanás előtti időt? A hatodik vagy hetedik érzéket?

Nézzük, mit írtak és mondtak az ógörögök, és mit gondolhattak az apokalipszis (ἀποκάλυψις) szó alatt.

Apo és *kalipto* összeépítve görögül valaminek a felfedését jelent. *Kalipto* (καλύπτω) fed, takar; vele kapcsolatos fogalmak: fedél, fedő, takaró. *Apo* (ἀπό) el- előtagnak felel meg, de olyan jelentést is hozhat egy szóhoz, amely okságra hivatkozik: hogy valami, valami másnak az eredménye (okozata) lehet; vagy valami, valami másnak az oka lehet. *Amiatt*, *emiatt* vagy *miatta* lehet ennek a második jelentésnek a magyar megfelelője. Ez a nyelvtani összefoglaló számunkra olyan világokhoz nyit kaput, ahol teljesen más színekben tündököl az apokalipszis szó értelme. Eloszlik a rémképek világa, kilátástalanság és kétségbeesettség lelki illata. Szenvedés és fájdalom elpárolog és reménnyel és életerővel teli jövőképünkben feloszlik; a változtatni és változni akarás és küzdelmekre való felkészülés készítése feltölt bennünket.

Apokalipszis megmutatja a valóságot. Leleplez, feltár, megmutat, felszínre hoz. Minden váratlan helyzet, legyen ez a világjárvány, a tatárjárás vagy egy természeti katasztrófa, a társadalmi struktúrákban rejlő, felszínre nem kerülő, vagy szándékosan fedett valóságokat kényszerít felszínre. Ez keserű igazság, szomorú valóság, dühítő igazságtalanság leleplezése lehet, akár tabuk ledöntése. Vagy olyan igazságok feltárása, amelyek „külső” hatásokra társadalmi törésvonalakon megmutatkoznak. A modern társadalmak láthatatlan osztályainak kikristályosodása, egészségügyi rendszerek összeomlása, államok és kormányok vészhelyzetekre való felkészületlenségének nyilvánosságra hozatala a mostani apokalipszis, a feltárás, a világjárvány eredménye. Meg kell kérdezni, nem jó az apokalipszis? Nem rosszul használjuk a fogalmat? Nem szükséges-e, hogy katasztrófák és nem kedvező körülmények apokalipszist eredményezzenek; a leleplezést, a feltárást, a tudatosulást, és tudatosítást?

Világ tele van kérdésekkel; ez az ember természete; kíváncsi, tudni akar. A fejlődés, legyen szellemi, technológiai, tudományos, egyre több kérdéshez vezet. Pedig a fejlődés célja a kérdések megválaszolása és meglévő problémák megoldása. A dilemma az, hogy a cél elérésben egyre távolabb kerülünk a céltól. Apokalipszis egy külső segítő kéz, segítő társ ebben a dilemmában; hasznos pofon. Hála neki összpontosítani leszünk képesek.

Apokalipszis minden korban az ember felvilágosodásához vezet, az emberiség újjászületéséhez. Íme a kreatív emberi elme újabb (és egyszerre ősi) felfedezése a faj fennmaradásáért folytatott harcban. Nem csak ésszel áll ellen az önpusztításnak, hanem magát a pusztítást apokaliptikus történetekben és alkotásokban lokalizálja. A pusztítás innentől már nem lehet általános, mindig

regionális, és ha egy globális, általános érvényű pusztításra gondol, az csak egy gondolat, egy rémkép marad, amit félre tenni képes.

A szenvedő ember az, aki a szenvedést meg akar szüntetni. Ha ez képességin túl mutat, a megszüntetésre való törekvés és vágy mindig előtérben marad. Fejfájás alatt mindig annak a megszűnését akarjuk és várjuk. Etika és orvos tudomány a fájdalmak és szenvedés enyhítését, és ha lehet, azok megszüntetését célozzák. Minden alkalommal, amikor sikertelen a tudomány, és minden törekvés kudarcot vall, előttünk hever az apokalipszis, a Vég és felfedés. Nem számít minek a vége, de számít mit fed fel. Az ember önmaga végét képes látni a kudarcban, a kilátástalanságban, a reménytelenségben, vagy a katasztrófákban, az életét gyökeresen változtató jelenségekben és hatásokban. Ekkor az ember saját jelenével azonos állandóságának végességét ismeri fel. A véges állandó, ami az elme, ezt a kettősséget és ellentétet egyszerre megörökíti és elhesseget. Hol van ebben a kettősségben az apokalipszis? Talán az ember élete során az újjá ébredésében.

Átmenet a káoszból kozmoszba, avagy az apokalipszis reményt adó végkicsengése különös tekintettel a személyköztiségre

Az *apokalipszis* szó hallatán az emberek többségének általában a Jelenések könyve, illetve az abban lefestett szörnyű események, vagy a „*Dies irae*” kezdősorai jutnak eszükbe. A dermesztő eseménysorok fókuszba helyezése, illetve a rájuk való asszociáció olyannyira jellemző (lásd korunk filmiparának produktumait), hogy a köznyelvben és -gondolkodásban az apokalipszis mára a kataklizma váltófogalma lett. Azonban a Jelenések könyve kezdő szavai a következők: „*Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ [...]*” (Jel 1,1), vagyis „Jézus Krisztus apokalipszise [...]”, ahol az „*ἀποκάλυψις*” a kinyilatkoztatás, leleplezés, megvilágítás szavakkal adható vissza.¹

Azonban miféle kinyilatkoztatásról van itt szó? Az apokalipszis viszonylag közismert ókori műfaj, így nem meglepő, hogy több ilyen témájú és stílusú mű is született (az említett Jelenések könyvén kívül például Péter apokalipszise, Pál apokalipszise stb.), ezen iratok közül azonban egyedül Jelenések könyve számít kánoni iratnak. Ennek a műfajnak egy jellemző sajátossága, hogy vigaszt és reményt ad különösen is kritikus történelmi időben,² amikor egy közösségre rendkívüli mértékű nyomás nehezedik, a rossz jelenléte pedig már-már elviselhetetlenné válik. Ebben a lehetetlen helyzetben érkezik az az epifániaszerű isteni közbeavatkozást hirdető jó hír, amely a hirtelenséggel bekövetkező isteni igazságszolgáltatás, isteni „rendrakás”, avagy az „új” kozmosz megalkotásának katartikus eseményével válaszol a fennálló kaotikus helyzetre.³ Az emberi passzivitást és isteni aktivitást hangsúlyozó műfaji sajátosság mellett egy további jellegzetesség a feltárás. Ez a revelatorikus momentum arra mutat rá, hogy az események menete nem rapszodikus, hanem egy előre meghatározott, a mennyei „könyvekben” rögzített „menetrend” szerint zajlik (vö. Dán 7; Jel 5), azaz teleologikus. Ezen könyvek tartalmának a meghatározott időben történő „napvilágra kerülése” révén tekinthetnek be egyesek az isteni misztériumba (vö. Ef 3,3). Aki pedig

¹ Jézus Krisztus apokalipszise az újszövetségi szóhasználatban az ő dicsőséges megjelenését, epifániáját jelenti (lásd például 1Pt 4,13-ban az „*ἀποκαλύψει τῆς δόξης*” kifejezést).

² Ilyen volt például a IV. Antiokhosz Epiphanész féle erőszakos hellenizációs kísérlet, vagy a Jelenések könyve írójának korában kibontakozó krízishelyzet.

³ Nem véletlen, hogy az első teremtéstörténet jellegzetes toposza, nevezetesen a kaotikus vízmotívum is helyet kap egyes apokaliptikus víziókban (vö. Dán 7; Jel 13). A vízmotívum részleteit tekintve lásd például Levenson (1988), Tsumura (2005) vagy Boyle (2019) munkáját.

részesül ebben a kinyilatkoztatott titokban az „boldog” (*μακάριος*) (vö. Jel 1,3), ami újfent megerősíti apokalipszis örömhír jellegét.

Ennyi, a műfaji jellemzőket röviden összegző bevezető után szeretnék visszatérni arra a gondolatra, hogy az apokalipszis valójában örömhír, ami a zűrzavar és felfordulás után elhozza a harmóniát, szimfóniát.⁴ Az alkalmazott képek a költői „hatáskeltés” eszközei, amelyek a rossz abszurditását, groteszk jellegét és végső bukását akarják hangsúlyozni. Ez a fajta karikírozás teremt meg azt a hátteret, melyhez képest az isteni intervenció feszültségoldó hatása különösen is elemi erejű. A hitványság pedig még inkább tragikomikus lesz, ha figyelembe vesszük, hogy a gonosz minden fennhézása ellenére, valójában Isten van „nyeregben”, s így a kontraszt különösen élessé válik. Összességében tehát ezek a képek azt tanúsítják, hogy az emberlét nincs reménytelenségre kárhozthatva, hanem a mennyei világgal való szellemi egység helyreállítása irányába halad (vö. Jel 21). Mindez pedig a középkori keresztény teológiában megjelenő „*visio beatifica*” (Isten boldog színelátása), vagy az ókeresztény hagyományban használt „*theozis*” (átistenülés) kifejezés eszkatologikus kiteljesedésének is mondható. Következésképpen az embernek a fizikain, a szenzuálisan tapasztalhatón túl van egy eminensen szellemi rendeltetése és célja.

A fentiekben említett célratartottság azonban sosem egyéni, hanem mindig közösségi. Az ember ugyanis ebben a gondolkodási keretben korántsem individuum, hanem léténél fogva közösséghez rendelt valóság. Így az egyéni kiteljesedéstől lehetetlen elválasztani a közösségi kiteljesedést, s viszont, a valódi közösségi kiteljesedés feltétlenül magával hozza az egyén kiteljesedését. Vagyis az eszkatologikus beteljesedés valójában a személyes kapcsolatokban bekövetkező alapvető fordulatot tárja tekintetünk elé. Ez a fordulat a másikhöz való őszinte odafordulásban, az önérdek felszámolásában, tehát a valódi emberi nagyság (vö. Mk 10,42–43) kibontakozásában áll. Valójában e sorok egyben azt a felszólítást is magukban hordozzák, hogy az ember törekedjen teljes értékű kapcsolatok kialakítására, haladja meg saját határait, hogy a másik emberhez való odafordulás révén betekinthesse az isteni világba (vö. Mt 5,43–45).

Egyáltalán nem véletlen, ha ezen a ponton a *perszonalizmus* irányzata és Martin Buber alakja jut eszünkbe. A szóban forgó szerző ugyanis különösen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az ember, az „én”, alapvetően egy izolálhatatlan valóság, amely szükségképpen feltételez egy „te”-t. Buber minőségileg különbséget tesz az „én–te”, valamint az „én–az” viszony között (Buber 2017, 55–56). Az előbbi reláció komolyan veszi a másik személyt, s objektivációtól mentes konkrét és közvetlen valóságtapasztalást tesz lehetővé,

⁴ A szimfóniát itt szó szerinti értelmében veszem (együtthangzás), hiszen Jelenések könyve többször hasonlítja a szellemi célba érést egyfajta „mennyei örömódához” (vö. Jel 15,2–3).

melyben a „te” a maga nagyszerűségében és méltóságában mutatkozik meg (Buber 2017, 49). Ezzel szemben az utóbbi eldologiasítja, tárgyiasítja, sőt, adott esetben aprólékos elemzés tárgyává teszi a másikat. Ebben a vonatkozásban viszont a közvetlenség a maga bensőségességében lefokozódik.

Az eddigieket összegezve, az apokalipszis örömteli üzenetére szeretném még egyszer ráirányítani az olvasó tekintetét, amely üzenet az összes nehézség ellenére is az emberi viszonyrendszernek és a valóság egészének a helyreállítását hangsúlyozza. Ehhez azonban az embernek fel kell ismernie az „én–te” reláció alapvetően elsődleges voltát az „én–az” viszonyhoz képest Weissmahr (1978, 103–106). E megállapítással összhangban álljon itt egy buberi idézet (Buber 2017, 55):

„A létező az ember számára vagy vele szembenéző valóság, vagy tárgy. A létezőhöz való kétarcú viszonyban – a találkozásban a szembenéző valósággal, és a tárgy szemlélésében – épül föl az emberi lényeg. Ez nem két megjelenésforma, hanem a létezővel való emberi egzisztálás két alapl módja. A gyermek, aki anyját szólítja, és a gyermek, aki nézi – pontosítva a példát: a gyermek, aki az anyát a szemébe néző néma pillantással megszólítja, és a gyermek, aki az anyjára mint bármely más objektumra veti a tekintetét –, jól mutatja a kétarcúságot, amelyben áll és fennáll az ember. [...] Magának az emberi létezésnek a kettős struktúrája nyilvánul itt meg: mivel ez az egzisztenciánk létezőkhöz való viszonyának két alapformája, ezért magának az egzisztenciának két alapformája is egyben: az egyik az Én–Te, a másik az Én–Az.”

A fenti sorok jól rámutatnak az interperszonalitás transzempirikus, reflexiót megelőző jellegére. Ezenkívül – egyes fentebb idézett evangéliumi szakaszokhoz hasonlóan – burkoltan fel is szólít önmagunk határainak átlépésére a másik irányába. E törekvés megvalósulása azonban egyedül az apokalipszis kifejezhetetlen örömét elhozó (vö. 1Kor 2,9), a minden távolságot meghaladó és felülmúló, a lét lehetőségi feltételét jelentő szabad feltétlenség irányából jöhet (vö. Mk 10,27).

Irodalom

- Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás (2015): 6. kiadás, ford. Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor és Tarjányi Béla. Budapest, Szent István Társulat.
- Boyle, Marjorie O'Rourke (2019): The beginning of chaos for Genesis. *Journal for the Study of the Old Testament*, 43, 588–606.

- Buber, Martin (2017): *Istenfogyatkozás, Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. Ford. Gáspár Csaba László. Budapest, Typotex.
- Levenson, Jon D. (1988): *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Nestle, Eberhard és Aland, Kurt eds. (1995): *Novum Testamentum Graece*. 27. revideált kiadás. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.
- Tsumura, David Toshio (2005): *Creation and Destruction: A Reappraisal of the Chaokampf Theory in the Old Testament*. Winona Lake, IN, Eisenbrauns.
- Weissmahr Béla (1978): *Bevezetés az ismeretelméletbe*. Róma, Dario Detti.

DOKUMENTUM

John Adams

Gondolatok a kormányzásról

(Fordította, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzetek készítette: Fenyvesi Balázs)

Bevezetés

Ez a publikáció John Adams, az amerikai konzervativizmus alapítója egyik fő művének tekintett *Gondolatok a kormányzásról* (*Thoughts on Government*, 1776) című írás teljes fordítását tartalmazza, a fordító által írt rövid ismertetővel és jegyzetekkel kiegészítve. A szöveg Adams politikai krédójának tekinthető, melyben elsősorban a törvények uralma (*Rule of Law*), a hatalmi ágak szétválasztása, és a független igazságszolgáltatás mellett foglal állást.

Bár rövid összefoglalóról van szó, a *Gondolatok a kormányzásról* című munkát John Adams egyik legfontosabb írásai között tartjuk számon, melyben a leendő, második amerikai elnök a születőben lévő új államoknak igyekszik irányt mutatni a kormányzati rendszerük kialakításához. De akár politikai nézetei összefoglalásának is tekinthető, ahol már megvannak mindazok a fontos elemek, melyek későbbi nagy munkájának (*Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányainak a védelmében*)¹ a sarokkövei: köztársaság, gyakori választások, hatalmi ágak szétválasztása, kétkamarás törvényhozás, erős kormány vétőjoggal, független igazságszolgáltatás. A teljesség kedvéért említsük még meg a szerző harmadik fontos írását; az *Értekezések Daviláról*² a francia forradalom és az emberi gyarlóság iránti megvetés mementója, ahol már a monarchia előnyei is felmerülnek a köztársasággal szemben.

A *Gondolatok a kormányzásról* eredetileg „csak” egy levél, ami egy virginiai bíró, George Wythe³ kérésére született; megírásának oka a nehézség, amellyel az államok vezetői szembesültek az új kormányzat megszervezése során. Wythe viszont kölcsönadta a levelet *Richard Henry*

¹ A Defence of the Constitutions of Government of the United States of America, 1787–1788

² Discourses on Davila, 1790–1791 – A cím egy olasz történetíró, Enciro Caterino Davila munkájára utal, melyben a 16. századi francia vallásháborúkról ír (Egedy 2014, 58–60).

³ A levél címzettje George Wythe (1726–1806), jogász, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláírója, Virginia képviselője (Goodrich 1841).

Lee-nek,⁴ aki szorgalmazta annak kiadását, de ebbe Adams csak azzal a feltétellel egyezett bele, hogy névtelenül jelenik meg, el akarva kerülni a politikai hátrányt, amit a toryk vádaskodásai okoztak volna (C. F. Adams 1865, 191).

Az 1776 tavaszán készült mű tehát Adams javaslatait tartalmazza a kormányzásról és az alkotmányozásról. Bár ehelyütt csak a fordításra vállalkoztam, nem lehet nem észrevenni, mennyire hatással volt a szerzőre – de *Edmund Burke-re* is – a korszak utilitarizmusa,⁵ melyet ezek szerint túlzás csupán csak a 19. századhoz köntünk. De érződik benne a reflexió *Thomas Paine* pamfletjére (*Common Sense*) is – sőt, akár az antitézisének is tekinthető. A *Common Sense* nem sokkal korábban jelent meg (1776 januárjában) és a forradalom egyik széles körben olvasott műve volt (Wood 2006, 209), ugyanakkor inkább volt populáris, mint cizellált, így meglehetősen elütött az államalapítók komolyabb hangvételétől (Wood 2006, 219–220). Erre utalt Adams is az egyik levelében,⁶ akinek a szembenállása – bár a függetlenségben nyilván egyetértettek – leginkább abban mutatkozik meg, hogy Paine a „népakarat” jegyében az egykamarás törvényhozás híve, míg Adams a hatalom megosztásának elkötelezettje volt (Clark 2018, 167). Rövidsége ellenére a *Gondolatok a kormányzásról* befolyásolta a leginkább az új köztársaság alakítóit (Wood 2006, 178).

A hatalmi ágak szétválasztása is a „törvények uralmának” (The Rule of Law) eszméjéhez kapcsolódik – ez abból a szándékból született, hogy az emberi gyengeségeket, elfogultságot kiküszöbölje a kormányzásból. A nézet eredetileg még (a „még” **törlendő**) *Arisztotelészre* megy vissza, de a korban, *Montesquieu* és *John Locke* nyomán, elterjedt **véleménynek** számított; *Montesquieu-re* elismeréssel utalt *A Föderalista* cikkekben *James Madison*, a későbbi elnök is. (Waldron 2020, Madison 2009, 101–103). *Arisztotelész – Retorika* című művében – alapvetően inkább amellet érvelt, hogy a törvényeknek milyen előnyeik vannak az emberek uralmához képest. Egyrészt, azon kevesek alkotják meg, akik képesek jó törvényeket alkotni, ráadásul hosszú mérlegelés után, melynek a lehetősége a bíráknak ítélezéskor nem adatik meg. Legfőképpen pedig, hogy általános, így nem egy adott esethez igazodik; a túl szűk perspektíva, a személyes előny vagy hátrány ugyanis elvonja a figyelmet az általános igazságokról, így a bírákat

⁴ Richard Henry Lee (1732–1794), a függetlenséget először kimondó Lee-határozat névadója. Wythe-hez hasonlóan virginiai, csakúgy, mint Thomas Jefferson (Goodrich 1841).

⁵ Erről magyarul lásd Kontler 1990, 27–37.

⁶ „But his Notions, and Plans of a Continental Government are not much applauded. Indeed this Writer has a better Hand at pulling down than building.” – John Adams levele feleségének, 1776. március 19-én (Adams 1963, I/363 idézi Jordan 1973, 298).

tévedésre hajlamossá teszi. Róluk a törvények – jó esetben – levesznek szinte minden terhet, lefedve a lehetőségek minél nagyobb hányadát, kivéve persze azt, hogy az adott eset megtörténtét eldöntsék (Arisztotelész "Retorika" 1354b). Locke a *Két értekezés a kormányatról*⁷ című művében is hasonló áll: ahogyan a természetben a természet törvényein kívül semmi más nem uralkodik az emberek fölött, ugyanúgy a társadalomban az emberi törvényeknek kell uralkodniuk, nem pedig egy meggondolatlan, esetleges döntésekre hajlamos személynek (Locke 2003, 110, 156–157). Montesquieu-nél *A törvények szelleméről*⁸ híres szakaszában szintén nagyjából ugyanez található – miszerint a bírászkodás során a döntéseket a törvények alapján kell meghozni, anélkül, hogy azokat befolyásolnák a bírák aktuális vélekedései (Montesquieu 2000, 251, 257). A törvények uralmának a klasszikusok közül *Platón* mondott ellent, aki ezt túlzó szabálykövetésnek értékelte, ami különösen annak a fényében bajos, hogy az élethelyzetek meglehetősen változatosak, így az absztrakt szabályokba való kapaszkodás a valós élethelyzetre alkalmazva inadekvát döntéseket eredményezhet (Platón "Az államférfi" 294b-c).⁹ Vagyis, hogy az eszme egy iránytű legyen, mely azonban gyakran ismeretlen, és/vagy hegyeken és folyókon át vezető utakra mutat – azaz ne egyedül az eszme határozza meg azt, hogy hogyan viselkedjünk, hanem az adott helyzet ismerete is.

(A szöveg megértéséhez érdemes lehet felidézni azt is, hogy az *Egyesült Államok* már a kezdetektől **egy („egy” törlendő)** laza államszövetség volt, és *George Washington* kormánya (1789–1797) rajta és az alelnökön felül mindössze négy miniszterből állt (külügy-, hadügy-, pénzügyminiszter, **fő államügyész**),¹⁰ erre utalhat az, miszerint „senki sem akar [...] egy egész kormányzatot létrehozni”.¹¹ A következő elnök, vagyis Adams idején bővült ki a vezetőség még a haditengerészet miniszterével (1798).¹² Ez így maradt egészen 1829-ig, ekkor lett a kabinet része a postaügyi miniszter,¹³ újabb húsz évvel később lett először az országnak

⁷ Two Treatises of Government, 1689

⁸ De l'esprit des lois, 1748

⁹ Ugyanez a gondolat – az előző álláspontjának némileg ellentmondva – felbukkan Arisztotelésznel is, de nem a jogi, hanem az erkölcsi szabályok esetében: „általános elvül bocsássuk előre, hogy minden olyan elméletnek, amely a cselekvésre vonatkozik, csupán körvonalakban szabad mozognia, s nem szabad szabatos kifejtésre törekedni; [...] okfejtésünket mindig a tárgy természetéhez kell alkalmaznunk [...] az adott eset figyelembevételével”. Kérdés, hogy ha (jó esetben) az erkölcs és a jog egybeesik, akkor mi a teendő? (Arisztotelész "Nikomakhoszi etika" 1104a)

¹⁰ Secretary of State, Secretary of War, Secretary of Treasury, Attorney General

¹¹ Ezt John Adams írta 1775. november 15-én kelt levelében Richard Henry Lee-nek (Adams 1851, 185).

¹² Secretary of Navy

¹³ Postmaster General

belügyminisztere (1849),¹⁴ majd negyven év múltán, 1889-ben bővült újra a kormány egy mezőgazdasági miniszterrel.¹⁵ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az adott ügyekkel egyáltalán nem is foglalkoztak, hanem általában azt, hogy korábban nem a kabinet részeiként, hanem alacsonyabb szinteken működtek.

Irodalom

- Adams, John (1851): *The Works of John Adams (vol. 4.)*. Szerkesztette: Charles Francis Adams. Charles C. Little and James Brown, Boston. 189–200.
- Adams, John (1851): Letter to Richard Henry Lee (1775). in: *The Works of John Adams (vol 4.)*. Szerkesztette: Charles Francis Adams. Charles C. Little and James Brown, Boston. 185–187.
- Adams, Charles Francis (1851): Preface. in: *The Works of John Adams (vol. 4.)*. Szerkesztette: Charles Francis Adams. Charles C. Little and James Brown, Boston, Boston. 191.
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1999): *Retorika*. Telosz Kiadó, Budapest.
- "Civility". in: *The Century Dictionary (vol. 2.)*. Főszerkesztő: William Dwight Whitney. The Century Co., New York, 1895. 1021.
- Clark, Jonathan Charles Douglas (2018): *Thomas Paine – Britain, America, & France in the Age of Enlightenment and Revolution*. Oxford University Press, Oxford.
- Coakley, Robert W. – Conn, Stetson (2010): *The War of the American Revolution*. Center of Military History – United States Army, Washington.
- Cust, Richard (2005): *Charles I – A Political Life*. Longman, Harlow.
- Egedy, Gergely (2014): *Konzervatív gondolkodás az Egyesült Államokban – John Adamstól Russel Kirkig*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Harrington, James (1992): *The Commonwealth of Oceana and A System of Politics*. Cambridge University Press, New York.
- Jordan, Winthrop D. (1973): Familial Politics – Thomas Paine and the Killing of the King, 1776. *The Journal of Americal History*, 60/2. 294–308. [doi.org/10.2307/2936777]
- Kirk, Russell (1990): *The Conservative Constitution*. Regnery Gateway, Washington.

¹⁴ Secretary of the Interior

¹⁵ Secretary of Agriculture

- Kontler, László (1990): Bevezetés. in: Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz Kiadó, Budapest. 9–80.
- Locke, John (2003): *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. Yale University Press, New Haven – London.
- Madison, James (2009): The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power among Its Different Parts. in: *The Federalist Papers*. Szerkesztette: M. A. Genovese. Palgrave Macmillan, New York.
- Milton, John (2007): *The Complete Shorter Poems*. Szerkesztette: John Carey. Perason, Harlow.
- Montesquieu (2000): *A törvények szelleméről*. Osiris–Attraktor, Budapest.
- Platón (2007): *Az államférfi*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- "Politeness". in: *The Century Dictionary (vol. 6.)*. Főszerkesztő: William Dwight Whitney. The Century Co., New York, 1895. 4595.
- Pope, Alexander (2006): *The Major Works*. Szerkesztette: P. Rogers. Oxford University Press, Oxford.
- Rogers, Pat (2006): Introduction. in: Alexander Pope: *The Major Works*. Oxford University Press, Oxford.
- Waldron, Jeremy (2020): The Rule of Law. in: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (summer 2020 edition). Szerkesztette: Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab (Stanford University), Stanford. [www.plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/rule-of-law] (2021.01.31.).
- Wood, Gordon S. (2006): *Revolutionary Characters – What Made the Founders Different*. The Penguin Press, New York.

GONDOLATOK A KORMÁNYZÁSRÓL

Alkalmazható az amerikai kolóniák jelenlegi helyzetére
Levél egy úriembertől a barátjának
(Philadelphia, 1776)

Kedves Uram! – Ha megfelelő lennék a feladatra, amit egy kolónia kormányzási tervének az elkészítése jelent, hízolgőnek venném a felajánlását és örömmel tennék eleget neki; mert, amiképpen a politika fenséges tudománya nem más, mint a közösség boldogságának (*social happiness*) a tudománya, és a közösség javai (*blessings*) teljes mértékben a kormányzás alapelveitől (*constitutions*) függenek, és ezek általában olyan alapelvek, melyek sok nemzedéken keresztül fennállnak, nincs is kellemesebb elfoglaltság egy jó szándékú gondolkodó számára, mint a legjobb megoldás keresése.

Pope¹⁶ túlságosan is hízolggett a zsarnokoknak, amikor ezt írta:

„*A kormányformákért hadd küzdjenek a bolondok*

Az a legjobb, amelyik a legjobban igazgatott”¹⁷

Nincs is ennél megtévesztőbb. De a költők azért olvasnak történelmet, hogy virágokat gyűjtsenek, nem pedig terméseket; őket az ábrándos képek érdeklik, nem a társadalmi intézmények hatékonysága (*effect*). Semmi sem bizonyosabb, a történelmet és az emberi természetet látva: a jó közigazgatáshoz (*administration*)¹⁸ egyes kormányzati formák jobban illenek, mint mások.

Ha meg akarjuk határozni a legjobb kormányzati formát, előtte meg kell határoznunk, mi a kormányzás végső célja (*end*). Ezen a ponton minden gondolkodó államférfi egyetértene, hogy a kormányzás végső célja a közösség boldogsága (*happiness of society*), amint minden teológus és morálfilozófus

¹⁶ Alexander Pope (1688–1744), korának legelismertebb angol költője (Rogers 2006, 15).

¹⁷ „For forms of government let fools contest, / That which is best administrated is best.” Adams a részt kissé pontatlanul idézi – vagy ha úgy tetszik, parafrázálja. Az eredeti szerint: „For forms of government let fools contest; / Whate'er is best administered is best.” A citátum Pope legismertebb, „Egy esszé az emberről” (*An Essay on Man*) című verséből származik. Kurzíválás tőlem (a ford.) (Pope 2006, 298).

¹⁸ Bár az angol kifejezés hivatalosan a közigazgatásra a „public administration”, és itt az eredeti szövegben csak simán „administration” áll, mégis, jobbnak láttam az érthetőség végett közigazgatásnak fordítani.

egyértéket abban, hogy az egyes emberek boldogsága az emberi lét végső célja. Ebből az eszméből következően, az a kormányzati forma a legjobb, amelyik a lehető legtöbb ember számára és a lehető legnagyobb mértékben könnyebbséget, kényelmet, biztonságot, vagyis, egy szóval, boldogságot ígér.

Minden, az igazság iránt józanul érdeklődő személy, régi és új, pogány és keresztény, azt állította, hogy az emberi lét boldogsága, csakúgy, mint méltósága, az erényben áll. Konfuciusz, Zoroaszter, Szókratész, Mohamed, a legszentebb tekintélyekről nem is beszélve, egyértéket ebben.

Akkor, ha van egy olyan kormányzati forma, amelyiknek az erény a legfőbb eszméje (*principle*) és az alapja, nem fogja-e minden józan ember bármelyik másinál alkalmasabbnak találni arra, hogy az általános boldogságot (*general happiness*) előmozdítsa?

A legtöbb kormányzás alapja a félelem, de ez, egy olyan mocskos és kegyetlen szenvedély, és azok karjaiba hajtja az embereket, akikben oly ostobán és nyomorultan felülkerekedett, hogy az amerikaiak nem valószínű, hogy jóváhagynak bármilyen politikai intézményt, ha ezen alapszik.

A becsület igazán szent, de alacsonyabb rangja van az erkölcsi kiválóságok között, mint az erénynek. Valóban, az előbbi az utóbbinak a része, ezért nincsen akkora ereje, hogy egy emberi boldogságot elősegítő kormányzatnak támaszául szolgáljon.

Minden kormányzat alapja valamilyen eszme (*principle*) vagy szenvedély az emberek gondolkodásában. A legnemesebb eszmék és a legnagyobb értékű értékek (*affections*) a természetünkben, ezek szerint, a legnagyobb esélyt kapják meg most arra, hogy megvalósítsák a kormányzat legnemesebb és legnagyobb értékű modelljeit.

Az embernek közömbösnek kell lennie a mai angolok gúnyolódásai iránt, hogy név szerint is említsem őket, Sidney, Harrington, Locke, Milton, Nedham, Neville, Burnet, és Hoadly.¹⁹ Nem kis lelki erő szükséges ahhoz, hogy valaki beismerje: olvasta őket. Mindazonáltal, ennek az országnak a nyomorúságos állapota, tíz vagy tizenöt éve, rendszeresen eszembe juttatja az ő gondolataikat és érveléseiket. Meggyőznek minden kérdő szellemet, miszerint nincs más jó kormányzat, csak a köztársasági, és hogy ez az egyetlen értékes része a brit alkotmánynak²⁰ – mert a pontos meghatározás szerint a

¹⁹ Többségükben politikai filozófiával (is) foglalkozó gondolkodók: Algernon Sidney, James Harrington, John Locke, John Milton, Marchamont Nedham, Henry Neville, Gilbert Burnet, Benjamin Hoadly.

²⁰ Az ellentétek ellenére az „alapító atyák” elismeréssel viseltettek az angol kormányzati rendszer – mindenekelőtt az alkotmány – iránt, ami sok mindenben mintául szolgált az új

köztársaság „a törvények birodalma, és nem az embereké”.²¹ És arról is, hogy miként a köztársaság a legjobb kormányforma, ekként a társadalmi erők bizonyos elrendezése – vagy, más szavakkal, a kormányzás azon formája, amelyiknek a kialakítása a leginkább biztosítja a törvények pártatlan és precíz végrehajtását, a köztársaságok legjobbika.

A köztársaságok kimeríthetetlenül változatosak, mert a társadalmi erők elrendezésének számtalan lehetséges módja van.

Ha a jó kormányzás a törvények birodalma, akkor miként hozzunk létre törvényeket? Egy nagy közösségben, **amely** egy nagy kiterjedésű országot lakik, lehetetlen, hogy az egész lakosság összegyűljön, és törvényeket alkossunk. Az első szükséges lépés tehát, a sokakról néhányakra átruházni a hatalmat, a legbölcsebbek és a legjobbak közül. De milyen szabályok alapján válasszuk ki ezeket a képviselőket? Értsünk egyet a kiválasztandó emberek számában és képzettségében (*qualifications*), vagy hagyjuk meg ezt kiváltságot egy bizonyos terület lakosainak.

Amiben a legfőbb nehézség rejlik, és amit a legnagyobb odafigyeléssel kellene véghez vinni, az ennek a képviselő-gyűlésnek a megalkotása. Ez, az egész nép pontos képének kicsinyített mása kellene legyen. Úgy kellene gondolkoznia, éreznie, érvelnie, és viselkednie, ahogyan ők. Hogy ennek a gyűlésnek az érdeke legyen mindig tökéletes igazságot szolgáltatni, egy azonos mértékű képviselőnek kellene lennie, vagy, más szavakkal, az emberek között jelen lévő érdekek azonos mértékben kellene jelen legyenek benne. Nagy gonddal kellene ezt végrehajtani, és hogy megelőzzük az igazságtalan, részrehajló, és korrupciós választásokat. Ilyen szabályozásokat, ugyanakkor, talán nagyobb nyugalom idején megalkotni **jobb**, mint most; és létrejönnek majd természetesen, maguktól, amikor a kormányzat minden hatalmi ága (*powers of government*) a nép barátainak a kezében lesz. Jelenleg, a legbiztosabb a már meglévő utakon való haladás, melyeket az emberek a megszokás folytán már ismernek.

Az emberek egyetlen gyűlésben való képviselőtének a létrehozásakor, egy kérdés merül fel – vajon a kormányzat minden hatalmi ága, a törvényhozó, a végrehajtó, és a bírói, ebben a testületben legyen-e benne? Én azt gondolom, egy nép nem lehet sokáig szabad, sem valaha boldog, ha a kormányzata egyetlen testületből áll. Az érveim e nézet mellett a következők:

állam berendezkedésének kialakításához, mit több, még a saját szabadságukat is ebből származtatták (Kirk 1990, 26, 82).

²¹ Ehhez lásd a bevezetőben írtakat; az idézet ebben a formában James Harringtontól származik (Harrington 1992, 8 és 20–21).

1. Egy egymagában álló testület hajlamos egy egyén minden vétkére, ostobaságára, és gyengeségére; ki van téve a hangulat-ingadozásoknak, a szenvedély indulatainak, a lelkesedés szárnyalásainak, részrehajlásoknak, vagy előítéleteknek, és folytonosan elsietett döntéseket és abszurd ítéleteket hoz. Mindezeket a hibákat és hiányosságokat valamilyen ellenőrző hatalomnak ki kell javítania és helyre kell hoznia.

2. Egy egymagában álló testületnek lehetősége van arra, hogy kapzsi legyen, és időben nem fog kétséget hagyni afelől, hogy mentesíti magát a terhek alól, amelyeket – nyugodt lélekkel – a választópolgárai terhére ró.

3. Egy egymagában álló testület képes arra, hogy becsvágyó legyen, és egy idő után nem fog tétovázni, hogy megszavazza a folytonosságát (*to vote itself perpetual*). Ez volt a hosszú parlament²² egyik hibája; de figyelemre méltóbb Hollandia, ahol az országgyűlés először egy év helyett hét évre szavazta meg magát, aztán élethosszig, és néhány esztendő múltán azt, hogy az összes (haláleset vagy más egyéb miatt) megüresedett helyet ők maguk tölthessék be – a választópolgárokra való bármiféle tekintet nélkül.

4. Egy képviselő-testület, legyen bár rendkívül jól képzett és teljes mértékben szükséges mint a törvényhozás egyik része, alkalmatlan arra, hogy gyakorolja a végrehajtói hatalmat, két lényeges hatáskör (a titoktartás és a jelentés) hiánya miatt.

5. Egy képviselő-testület még azért is kevésbé alkalmas a bírói hatalomra, mert túl nagyszámú, túl lassú, és túl kevésbé járatos a törvényekben.

6. Mert egy egymagában álló testület, birtokában a kormányzás minden hatalmi ágának, önkényes törvényeket alkotna és minden törvényt önkényesen alkalmazna, a saját érdekei mentén, és minden vitás ügyben a saját javára döntene.

De vajon egyetlen testületé legyen-e a teljes törvényhozói hatalom? A fenti érvek többsége annak a bizonyítására is alkalmas, hogy a törvényhozói hatalomnak sokrétűbbnek kellene lennie; és ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy, ha a törvényhozói hatalmat teljes mértékben egyetlen testület birtokolja, a végrehajtóit pedig egy másik vagy egy személy, ezek szemben fognak állni egymással és bele fognak avatkozni egymás ügyeibe, mígnem a vetélkedés konfliktussá fajul, és mindkettőt az erősebbik bitorolja majd.

²² Az angol forradalom kezdetekor az országgyűlés fokozatosan egyre több hatalmat szerzett a király rovására; itt a szerző arra utal, hogy elejét akarván venni annak, hogy a király feloszlassa, aláírtak vele – többek között – egy olyan törvényt is, mely szerint a parlamentet feloszlatni csak a saját beleegyezésével lehet (Cust 2005,286).

A bírói hatalom egy ilyen ügyben nem tudna közvetíteni vagy egyensúlyt fenntartani a két vetélkedő között, mert a törvényhozás aláásná őt. Ez, megmutatja annak a szükségességét is, hogy a végrehajtói hatalomnak vétőjoga legyen a törvényhozói felett, különben az folyamatosan bele fog avatkozni.

Hogy elkerüljük ezeket a veszélyeket, állítsunk fel egy másik testületet, közvetítőként a törvényhozás két része között, melyek közül az egyik képviseli az embereket, a másik pedig a végrehajtói hatalommal van felruházva.

Válasszon majd a képviselő-gyűlés szavazással (*elect by ballot*), saját maguk vagy a választóik közül, vagy mindkettőből, egy másik testületet, amit, az átláthatóság kedvéért, tanácsnak fogunk nevezni. Ez állhat akárhány tagból, mondjuk húsz vagy harminc, ahogy tetszik, valamint szabadon és függetlenül kellene meghoznia a döntéseit (*independent exercise of judgement*), és következetesen egy ellenzéki hangnak (*negative voice*) kellene lennie a törvényhozásban.

Ez a két testület, így létrehozva, és a törvényhozás szerves részeivé téve, egyesüljenek, és közös szavazással (*by joint ballot*) válasszanak egy kormányzót, aki, miután meg lett fosztva azon hatalmi ismérvek (*badges of domination*) legtöbbször, melyeket előjogoknak (*prerogatives*) neveznek, szintén szabadon és függetlenül kellene meghoznia a döntéseit, és szintén a törvényhozás szerves részévé kellene tétessék. Ez, tudom, kifogásolható; és, ha úgy tetszik, megtehetik a tanács egyedüli elnökévé, mint Connecticutban. De, amikor a kormányzót felruházzák a végrehajtói hatalommal (*to be invested with the executive power*), melyhez a tanács hozzájárul, én azt gondolom, hogy vétőjogot kellene kapjon a törvényhozás felett. Ha ő évente választandó, amint annak lennie kellene, akkor, annyira mindig tisztelni és szeretni fogja az embereket, a képviselőiket, és a tanácsosokat, hogy – bár független döntéshozást (*independent exercise of judgement*) biztosítanak neki – ezt ritkán fogja alkalmazni a két ház ellenében, kivéve az olyan eseteket, melyek közhasznúsága (*public utility*) nyilvánvaló; és néhány ilyen eset megtörténhet.

Az amerikai ügyek jelenleg azt igénylik – amikor, egy törvény folytán (*by an act of parliament*), kikerültünk a királyi védnökségből, következésképpen mentesültünk a lojalitás alól, és szükségessé vált, hogy az azonnali biztonságunk érdekében kormányt állítsunk fel – hogy a kormányzó, a kormányzó-helyettes, a külügyminiszter, a kincstárnok, a védelmi miniszter, és a főállamügyész, mindkét ház közös szavazásával (*by joint ballot of both houses*) meg kellene legyenek választva. Továbbá, ezek, és minden másik választás, különösen a képviselőké és a tanácsosoké, évenkénti legyen, lévén, nincsen a tudományok teljes körében csálthatatlanabb nézet ennél: „ahol az évi választások végződnek, ott kezdődik a szolgátság”.

Ezek a nagyszerű emberek, ebben a tekintetben, kellene, hogy évente egyszer,

„*Mint ahogy a tengerből a buborékok, ha születnek,
Felbukkannak, összetörnek, és oda visszatérnek.*”²³

Ez majd megtaníttja nekik a politika nagy erényeit, az alázatot, a türelmet, és a mértékletességet, melyek nélkül a hatalom birtokában minden ember egy telhetetlen fenevaddá lesz.

A nagy állami intézmények létrehozásának ez a módja nagyon jó választ fog adni a jelenlegi helyzetre; de, ha a tapasztalat ezek alkalmatlanságát mutatja, a törvényhozás, szabadidejében, kitalálhat más módokat is, a nép egészének a szavazásával, mint Connecticutban, vagy meghosszabbíthatja a parlamenti ciklust (*may enlarge the term*), melyekre hét évig, vagy három évig, vagy élethosszig lehetnek megválasztva – de változtathatnak bármi mást is, ha ezekről a közösség úgy gondolja, hogy előmozdítják a könnyebbségét, biztonságát, szabadságát, vagy, egy szóval, a boldogságát.

Az intézmények, a képviselők, és a tanácsosok körforgásának sok támogatója van, és sok meggyőző érveléssel álltak ki emellett. Kétségtelenül, sok előnnyel járna; és ha a közösségben van elég alkalmas jellem, hogy betöltse a nagyszámú megüresedett helyet, melyek egy ilyen körforgás során keletkeznének, nincs kifogásom ellene. Ezeknek a személyeknek megadhatik, hogy három évig szolgáljanak és ezután három évig kimaradjanak, vagy akármilyen hosszabb vagy rövidebb ideig.

A törvényhozói tanács bármelyik hét vagy kilenc tagja határozatképes lehet, titkos tanácsként működve, hogy javaslatokat adjanak a kormányzónak a végrehajtói döntéshozatalban és az állam minden ügyében (*exercise of the executive branch of power and in all acts of state*).

A kormányzó parancsoljon a milíciáknak²⁴ és minden katonaságnak. A kegyelem gyakorlásának a hatalma a kormányzónál és a tanácsnál legyen.

²³ Az idézet ezúttal pontos, szintén Pope, ugyanabból a műből (*An Essay on Man*). Nehezen fordítható az utalás, mert az eredeti fogalmazás többértelmű, és bár az esetlenség elkerülése miatt a fordításban az eredetihez tartottam magam, a gondolatmenetbe a másik illeszkedik bele, vagyis, hogy „ezek a nagyszerű emberek [...] kellene, hogy évente egyszer [...] felbukkanjanak, feloszoljanak, és [...] visszatérjenek”. Kurzíválás tőlem (a ford.). Az eredeti: „Like bubbles on the sea of matter borne / They rise, they break, and to that sea return.”. (Pope 2006, 290)

²⁴ A milíciákat (fegyveres csoport) eredetileg még a gyarmati időkben alakították, mert a kolóniák vezetése nem volt olyan helyzetben, hogy hadsereget hozzon létre. A milíciák

A bírók, a főbírók (*justices*), és a többi tisztviselő, polgári és katonai, a kormányzó által legyenek jelölve és kinevezve, a tanács javaslatai alapján és bejegyzésével, kivéve, ha úgy döntenek, hogy egy népszerűbb kormányzójuk legyen; amennyiben így tesznek, minden tisztviselő, polgári és katonai, mindkét ház közös szavazásával lehet megválasztva; vagy, hogy megőrizzük mindkét ház függetlenségét és fontosságát, az egyik szavazásával, és a másik jóváhagyásával. A seriffeket a megyék földbirtokosai válasszák; ahogyan a szerződések iktatóit és a megyei jegyzőket is (*registers of deeds and clerks of counties*).

A tisztviselőknek megbízásaik legyenek, a kormányzó keze és a kolónia pecsétje alatt.

A kormányzat rangja és stabilitása annak minden ágában, az emberek erkölcsössége, és a közösség minden java, oly nagy mértékben függ az igazságszolgáltatás tisztességétől és rátermettségétől, hogy a bírói hatalomnak a törvényhozóitól és a végrehajtóitól elkülönítettnek és függetlennek kell lennie, hogy így ellenőrizhesse ezeket, ahogy ezeknek ellenőrizniük kellene azt. A bírók, ezért, mindig legyenek a törvények ismerői és bennük gyakorlottak, a példamutató erkölcs, a türelem, a nyugodtság, a higgadság, és az udvariasság emberei. Gondolataikat ne vezesse félre az érdekek lármája; ne függjenek bármilyen más embertől vagy testülettől. Evégett, tisztségüket élethosszig birtokolják; vagy, más szavakkal, a megbízatásukat kapják példás magaviseletükért (*their commissions should be during good behavior*), és törvény állapítsa meg a fizetésüket. Hibázásért, a kolónia nagy vizsgálati testülete, a képviselőház, vonja őket felelősségre a kormányzó és a tanács előtt, ahol legyen idejük és lehetőségük védekezni; de, ha elítélik őket, fosszák meg a tisztségeiktől is, és vessék alá olyan büntetésnek, amilyent megfelelőnek tartanak.

Egy katonai törvény – előírva (*requiring*), hogy minden férfi (vagy a lelkiismereti okok miatti nagyon kevés kivételtől eltekintve) el legyen látva fegyverekkel és lőszerrel, s képezve legyen bizonyos időszakokban; emellett előírva, hogy a megyék, a városok, vagy más kisebb körzetek, el legyenek látva lőszerrel és sánc-ásó felszerelések állami készleteivel,²⁵ és a katonai ellátmány szállítására előkészített tervekkel,²⁶ ha azok az országuk megvédésére váratlan

többszire önkéntes és helyi (városi vagy megyei) védelmi szervezetek voltak, és fontos szerepük volt az indiánok elleni harcokban, később pedig kiegészítő egységekként harcoltak a függetlenségi háborúban (Coakley–Conn 2010, 11–13).

²⁵ „public stocks of ammunition and intrenching utensils”

²⁶ „settled plans for transporting provisions after the militia”

támadás ellen felvonulnak; valamint előírva, hogy bizonyos körzetek el legyenek látva ágyúkkal (*field-pieces*), tüzérségi századokkal (*companies of matrosses*), és esetleg néhány könnyűlovas ezreddel (*regiments of light-horse*) – mindig egy bölcs intézkedés, és, országunk jelenlegi helyzetében, elengedhetetlen.

Törvények a fiatalság szabad oktatására, különösen az alsóbb osztályúaké, olyan rendkívül bölcssek és hasznosak, hogy, egy emberséges és nagylelkű szellem számára, ennek az ügynek nincsen akkora ára, melyet nagy áldozatnak tartana.

A fényűzést korlátozó törvényeknek már az említése is megmosolyogtat. Vajon honfitársainkban van-e elég bölcsesség és erény hogy alávéssék magukat, nem tudom; de az emberek boldogságának talán nagy mértékben utat mutatnak, és az általuk elért haszon elegendő ahhoz, hogy ezt a háborút örökké folytassa. A takarékoság egy nagy haszon, ezen kívül, gyógyítja a hiúságunk, a könnyelműségünk, az önteltségünk, melyek valódi ellenségei minden nagyszerű, férfias, és harcias erénynek.

De nem egy király nevében kell-e minden megbízatást kiadni? Nem. Miért is ne lehetne ezeket így is: „x gyarmattól xy-nak üdvözlettel”, a kormányzó által leellenőrizve (*be tested by the governor*)?

Miért is ne lehetne az idézéseket, a király nevében helyett, kiadni így: „x gyarmattól a seriffnek”, stb., a legfelsőbb bíróság elnöke által leellenőrizve (*be tested by the chief justice*)?

Miért ne végződhetnének így a vádiratok: „x kolónia békéje és méltósága ellen”?

Egy ezekre az eszmékre alapozott alkotmány ismereteket mutat fel a nép számára,²⁷ és arra ösztönzi az embereket, hogy tudatos méltósággal legyenek szabad polgárokká;²⁸ általánossá lesz a törekvés (*emulation*), és ez a jó hangulatot, a közvetlenséget, a jó modort, és a jó erkölcsöket mindennapossá teszi. Ez a felfokozott hangulat (*elevation of sentiment*), melyet egy ilyen kormányzat inspirált, az átlagembereket bátorra és kezdeményezővé, az igyekezet pedig józanná, szorgalmassá, és mértékletessé teszi. Talán lesz bennük némi előkelőség, de több a tartás (*solidity*); egy kis öröm, de inkább szorgos ténykedés (*a great deal of business*); némi előzékenység, de több az

²⁷ „introduces knowledge among the people”

²⁸ „inspires them with a conscious dignity becoming freemen”

udvariasság.²⁹ Ha összehasonlítanak egy ilyen országot a monarchiákkal vagy az arisztokráciákkal, Árkádiában vagy Elíziumban fogják érezni magukat.

Ha a kolóniák külön hoznának létre kormányzatokat, a formájának a megválasztása teljes mértékben rájuk legyen hagyva; és ha egy országos (*continental*) alkotmányt fogalmoznánk, ezt egy, a kolóniákat tisztességgel és arányosan (*fair and adequate*) képviselő kongresszus kellene megtegye, de ennek a hatásköre szigorúan csak az alábbi ügyekre korlátozódjon: háború, kereskedelem, kolóniák közti viták, posta, és a korona hasznosíthatatlan földjei, ahogyan ezeket régebben hívták.

Ezek a gyarmatok, a kormányzás ilyen formái alatt és egy ilyen unióban, legyőzhetetlenek lennének, tekintsük akár az összes európai monarchiát is.

Ön és én, kedves barátom, olyan korban kaptuk az életünket, amilyenben az ókor legnagyobb törvényhozói élni szerettek volna. Az emberi nemből milyen keveseknek volt valaha is több lehetősége egy kormányzatot megválasztani, mint a levegőt, a földet, vagy az időjárást, a maguk vagy a gyermekeik számára! Mikor volt, a jelenlegi korszak előtt, három millió embernek maradéktalan hatalma és egy megérdemelt lehetősége (*fair opportunity*), hogy megalapítsa és felállítsa a legbölcsebb és legboldogabb kormányzatot, melyet emberi bölcsesség alkothat? Bízom benne, hogy önnek és államának előnyére válik az a hatalmas tudás (*extensive learning*) és erős ipar (*indefatigable industry*), melyet birtokolnak, hogy segítse a legboldogabb kormányzat és a legnagyobb jellemű nép megalapítását. A magam részéről, kérem kell, hogy ne hozzuk a nevemet nyilvánosságra (*keep my name out of sight*); mert, ha e gyenge próbálkozásról kiderülne, hogy az enyém, arra kötelezne, hogy magamra alkalmazzam a halhatatlan John Milton ezen sorait, szonettjeinek egyikéből:

„Szabaduljon a nyűgtől, a kort én erre csak készítetem

Az ősi szabadság ismert törvényeinél fogva

Amikor egyenesen egy barbár zaj vesz most körül engem

Baglyok és kakukkok, szamarak, majmok, és kutyák zaja”³⁰

²⁹ Az előzékenység itt az eredetiben „politeness”, az udvariasság „civility”. Bár a jelentésük mindkét nyelvben szinte ugyanaz, angolul a „politeness” hétköznapiabb, a hangsúly egy hajszállal inkább a jellemen van ("The Century Dictionary" 1895, 4595); a „civility” formálisabb, a kulturáltságot, „civilizáltságot” jelenti, inkább a viselkedésre vonatkozik ("The Century Dictionary" 1895, 1021).

³⁰ Az idézet pontos, Milton XII. szonettjének az eleje; kurziválás tőlem (a ford.) (Milton 2007, 297).

KITEKINTÉS

Peter Sjösted-Hughes

A szervezet filozófiája¹

A szervezet filozófiája – ezen a néven vált ismertté Alfred North Whitehead matematikus és filozófus metafizikája.

Whitehead 1861-ben, Kentben született, Dorsetben járt iskolába, majd északnak vette útját, hogy matematikát és fizikát tanítson Cambridge-ben, ahol barátságot kötött tanítványával, Bertrand Russell-lel, s vele közösen láttak hozzá a matematika kikezdhetetlen logikai megalapozásának. Whitehead 1914-ben a londoni Imperial College alkalmazott matematika professzora lett, azonban a filozófia alapproblémái iránti szenvedélye sosem hagyott alább, s 1924-ben, 63 évesen átkelt az Atlanti-óceánon, hogy a Harvardon filozófiaprofesszori állást töltsön be. 1947-ben, Cambridge-ben (Massachusetts) hunyt el. Intellektuális útja keresztezte a matematikát, a fizikát, a logikát, a nevelést, a tudományfilozófiát, s mély metafizikájával együtt érlelődött, melyet komplex és rendszeres filozófiai formában legátfogóbban az 1929-ben megjelent *Folyamat és Valóság* című munkájában bontott ki.

A szervezet filozófiája egyféle *folyamatfilozófia*. Ez a típusú bölcsélet arra törekszik, hogy meghaladja a dualizmus, a materializmus és az idealizmus hagyományos metafizikai opcióit. A folyamatfilozófia szempontjából hibája a dualizmusnak, hogy fundamentálisan különállónak tekinti az *elmét* és az *anyagot*, a materializmusnak, hogy miután beleesett e tévedésbe, az elmét *mint alapvetőt* elveti, az idealizmusnak pedig, hogy – az alapvető tévedés elkövetését követően – az anyagot mellőzi az alapok közül. A szervezet filozófiája azáltal törekszik e problémák feloldására, hogy egybeolvasztja az elme és az anyag fogalmait, ezáltal egy „organikus realizmust” teremtve,

¹ Peter Sjösted-Hughes: The Philosophy of Organism. *Philosophy Now*, Issue 114, June 2016, 14–15.

ahogy maga Whitehead nevezte olykor filozófiáját. Hogy betekintést nyerjünk e csodálatos, forradalmi, ugyanakkor tökéletesen logikus filozófiába, előbb vessünk egy pillantást arra, mit ért Whitehead „realizmus”, majd annak előtagja, az „organikus” fogalma alatt.

Realizmus

A „realizmus” számos jelentéssel bír a filozófiában, de Whitehead szempontjából realista az, aki azt a nézetet teszi magáévá, hogy a valóságot olyannak érzékeljük, amilyen az valójában.

Bár sokak számára tűnhet úgy, hogy e gondolat összhangban áll a józan ész tapasztalatával, a *nem-realista* filozófiai irányzatok hívei közül sokan tekintik naivnak. *Anti-realista* álláspontjuk a realizmust *reprezentacionalizmussal* cseréli fel – azzal az elgondolással, hogy a valóságnak csak közvetett reprezentációit érzékeljük, nem pedig közvetlenül magát a realitást – eszerint például a fény tapasztalata nem más, mint a fotonok retinára csapódásának egyféle reprezentációja.

Az idealista és materialista típusú anti-realista álláspontok elhibázottságának gyökere végsősoron a dualizmusban lelhető fel, azon elképzelésben tehát, mely szerint elme és anyag különálló szubsztanciák. Whitehead a legfőbb dualista René Descartes (1596–1650) alakját felelőssé teszi abban, hogy az anti-realizmus bünbeesésének kezdeményezője, s így mindazon belőle származó problémáké, melyekre a modern filozófiában bukkanunk. Descartes katolikusként kizárólag az emberi nemnek tulajdonított elmét, „léleknek” nevezve azt. A természet többi részét tisztán mechanisztikusként, s így matematikailag kifejezhetőként klasszifikálta. Descartes elképzelésének eredményeként korunk tudománya és (nem-folyamati) filozófiai képtelenek meghaladni a szolipszizmus problémáját – nem lévén képesek következetesen kimutatni, hogy tapasztalataink valóban egy külső realitás reprezentációi –, sem más ezzel összefonódó problémákat, beleértve a tudatosság nehéz kérdését: miként volna képes az elme az agyból kialakulni, avagy kapcsolatban állni annak működésével. További kapcsolódó kérdés a szabad akarat és a mentális erőfeszítés problémája: miként tudhatná az elme befolyásolni az anyagot (főként az agyat és a testet), ha minden anyagi okság tisztán mechanikai természetű; ott van magának az okságnak a problémája; aztán: miért kellene léteznie egyáltalán tudatosságnak, ha nem tulajdonítunk neki hatóerőt; miért rendelkezünk esztétikai ízléssel a zene és az absztrakt művészetek iránt stb.

Az organikus filozófia megoldása e problémákra elsősorban az, hogy elutasítja a természet kettéválasztását elmére és anyagra. Elismeréssel adózva a francia filozófusnak, Henri Bergsonnak (1859–1941), Whitehead által utasítja el az efféle dualizmusokat, hogy újrafogalmazza az *észlelést* (*reformulation of perception*). Az anti-realizmus alapvetően hibás

előfeltételezése, hogy az észlelés nem más, mint objektum, vagy – általánosabban fogalmazva – a külső világ reprezentációja. Whitehead elveti ezt a feltételezést, és azzal az elképzeléssel helyettesíti, hogy az észlelés az objektum – avagy a világ – része. Ezt az átfogalmazott koncepciót *prehenzió*nak nevezi. Tömören fogalmazva, az így értett észlelés nem úgy viszonyul a világhoz, mint *reprezentáció az objektumhoz*, hanem mint *rész az egészhez*. Emberi példával élve, egy csillag által kisugárzott fény változást okoz az azt látó szemben, látóidegben, agykéregben, vagy akár a száj izmaiban (beszéd); így a csillag egy része – elektromágneses sugárzása – részemmé válik. Ám folyamatfilozófusként Whitehead elutasítja a rögzült tulajdonságokkal rendelkező, szilárd dolgok létezését is, s ahogyan Hérakleitosz az ókori Hellászban, kijelenti, hogy minden változásban, fluxusban van: ha elegendő idő távlatából nézzük, a hegy nem más, mint hullám. Whitehead számára tehát egy csillag csupán aktivitásával egyenlő, beleértve sugárzását, s elektromágneses energiája bennünk folytatja aktivitását – más szóval az aktivitásban nem létezik abszolút elhatárolás: a csillag *egészének egy része* észlelésünk részévé vált. Filozófiája realista összetevőjének egyik aspektusa ekként az, hogy a valóságos objektum és a valóságos szubjektum részben egybeolvadnak. *Nem csak csillagok porából vagyunk, hanem csillagok fényéből is*. A szolipszizmussal ellentétben azért lehetünk tisztában azzal, hogy a valóság az, amit észlelünk, mivel észlelésünk része, s nem csupán reprezentációja a valóságnak.

A materialisták itt tovább mehetnek, és azt mondhatják, hogy elfogadják a csillag sugárzásától a fiziológiai változásokig ívelő oksági vonalat, de aztán szükségét érzik annak, hogy hozzátegyenek valamiféle újabb, rejtett oksági vonalat az agyi változás és a tudatos reprezentáció közé, amely az anyagból az elmébe ível. Ám e szükségtelen és misztikus hozzátétel magával hozza a reprezentacionalizmus összes problémáját is. Az organikus realizmus tisztán az eredeti oksági vonalat tartja meg. E puritánság és takarékoság pedig igen radikálisan szabja át a valóság megértésének módját, hogy magyarázatot adhasson arra, a fiziológiai változás miként foglalja magában eleve az érző észlelést (sentient perception). Ezzel pedig elérkeztünk az „organikus” előtag fogalmához.

Szervesség

Whitehead számára a világ szervesre és szervetlenre való kettéosztása szintén téves. Képzeljünk el egy komplexitásában aláereszkedő vonalat a *Homo sapiens*től a tengeri csillagon, a sejteken, a DNS-molekulákon és egyre kevésbé összetett molekulákon át az atomokig és egészen a szubatomi részekig. Whitehead számára ez az alászállás olyasmiket közelít meg, amiket „aktuális létezőknek” („*actual entities*”) vagy „aktuális alkalmaknak” („*actual*

occasions”), ill. „a tapasztalat alkalmainak” („*occasions of experience*”) nevez, melyekre ontológiaiilag nem összetett eseményekként gondolhatunk.

Whitehead mindennek szervességet tulajdonít. Ahogy tömören megfogalmazza: „A biológia a nagyobb, a fizika pedig a kisebb szervezetek tudománya.” (*Science and the Modern World*, VI, 1925). A szerves/szervetlen felosztás így végsősoron téves, és az állítólagosan mechanikus univerzumról alkotott elképzelés a szentesítője, amely újfent Descartes elme/anyag szétválasztására megy vissza. Legfontosabb itt kiemelni, hogy Whitehead szerint az aktuális entitások az *érzőiség* (*sentience*) – tudatosság, érzés, szándék – bizonyos fokaival bírnak, ahogyan azon rendszerek vagy – így nevezi – „társulások” („*societies*”) is, melyek szervesen épülnek fel az aktuális entitásokból. Így a tudatosság, ahogyan mi emberek rendelkezünk azzal, alárendelt szentenciák komplex módon beágyazott rendszere: az újradefiniált „organizmusok” ama nyomvonaláé, amelyet a *Homo sapiens*től a szubatomi részecskékig megrajzoltunk, s amelyek külön-külön is mind önszerveződő rendszerek, mind rendelkezvén bizonyos fokú, a bennük felőlelt összetettség szerinti érzői mivolttal. Testünk minden egyes sejtje az érzőiség ilyesfajta instrumentuma – eszközök, melyek effektusaikat a koponyaüregbe fókuszálják. E tudatosság emberi agyvelőt igényel, mert az agy csatornázza egybe a neki alárendelődő entitások tudatosságait. Ahol az aktuális entitások nem önszerveződő aggregátumokat alakítottak ki – mint amilyenek az ajtók vagy ablakok – ott az aggregátumhoz nem egységesített érzőiség társul, hanem csak számtalanszor parányibb érzőiségek, s ezekből áll össze az aggregátum: molekulák, atomok és szubatomi részecskék érzőiségei. Figyeljük meg, ezzel együtt jár, hogy bár agy szükségeltetik a magas szintű élőlényjellegű tudatossághoz, pusztán az érzőiséghez nincs rá szükség. Analógiával élve, jóllehet egy szimfóniához kell zenekar, önmagában egy hegedűszólóhoz nem. Érzőiség, avagy tapasztalás már eleve a valóság részeként létezik.

Az univerzális érzőiség fogalma átfogó pszichizmusként (*pánpszichizmus*), illetve a szerves filozófia vonatkozásában átfogó átélésként (*pánexperencializmus*) ismert. Mivel a posztkarteziánus kultúrában nevelkedtünk, a pánexperencializmus sokunknak túlzásnak tűnhet, mégis érvelni lehet amellett, hogy a leginkább logikus és takarékos rátekintés a valóság természetére. A súlyos probléma, hogy miként alakulhatott ki evolúciós folyamat során érzőiség ennek hiányából, az érzőiség hiányának tagadása által megoldódik. Érzőiség mindig is létezett, csak az összetettsége változott – inkább fokozati, mintsem problematikus fajbéli változásról van tehát szó.

Hogy alátámasszuk Whitehead vonatkozó elgondolását, megjegyezhetjük, hogy semmilyen bizonyításszerű alátámasztással nem lehet kimutatni, hogy az (úgynevezett) anyag érzőtlen. Vissza lehet vágni azzal, hogy arra sincs bizonyítékunk, hogy a (legtöbb) anyag érzőiséggel bírna –

olyan kiegyenlítés tehát, amelynek nincs közvetlenül alaphelyzete. Ám a pánexperiencialista álláspont igen takarékos és képes megoldani az elmefilozófiában létező számos hagyományos problémát, amiért plauzibilis elszámolásnak tekinthetjük. Takarékos a tekintetben, hogy a dualizmust monizmussá redukálja: anyag és elme egy, azaz ugyanaz a dolog – mindkét fogalom csupán egy egységes, konkrét realitás absztrakciója. Azt is mondhatnánk, hogy az anyag elmével bíró – érzelmi és alkotó. Ez az álláspont egyben kiküszöböli számos rejtélyes oksági kapcsolat tételezését anyag és elme között (mint amilyeneket pl. az *epifenomenalizmus*ban is látunk), s az oksági hatóerőt mind az elme, mind az anyag esetében teljességgel befogadja, hisz ugyanazon fajtájú dolgokról van szó.

Az úgynevezett mechanikai okok mint olyanok – a fizikai erőket beleértve – nem mások, mint elvonatkoztatások a konkrét valóságtól, amely magában foglalja a kapcsolt elmésséget is. E tekintetben Whitehead elgondolása rokonítható Schopenhauerével (1788–1860), mely szerint az *akarát* a megfigyelt külső erők belső hatása, vagy akár Nietzsche (1844–1900) hatalomakarás-fogalmával. Ockham borotváját alkalmazva, a szerves realizmusban *közvetlenül* észleljük az okságot, mivel az észlelés maga oksági: úgynevezett „külső tárgyak” áramlása, amely egybeolvad a szubjektummal, s ezzel megváltoztatja azt. Eszerint a Hume által felvetett „okági probléma” – miszerint magát az okságot nem észleljük – hamis, s így Kant kritikai projektje (azaz teljes későbbi metafizikája), amely Hume állítólagos oksági problémájára alapoz, redundáns. Úgy tűnik, Kant dogmatikus szendergéséből egy axiomatikus melléfogásra ébredt.

Szerves realizmus

A realizmushoz visszatérve, Whitehead metafizikájának érve, hogy az észlelés szubjektum és objektum, illetve világ és az észlelő szervezet részleges egyesülését foglalja magában. Whitehead szavaival: „A szervezet filozófiája elsősorban annak a feladatnak szenteli magát, hogy megmagyarázza a »jelen lenni egy másik létezőben« kijelentést.,, (*Process and Reality*, 79-80). Nincs abszolút kettősség [dichotómia], és nincs az anyagnak a manapság bevett felfogás szerinti mágikus transzformációja elmévé, valamely ismeretlen és feltáratlan oksági láncolatán át. Ehelyett inkább arról van szó, hogy a világ elemei eredendően érzőiek, s így az objektum–szubjektum ilyenén fúziója nem pusztán az organizmus módosulása, hanem *a pánexperienciális valóság önmagával való egyesülése*. Így hát nem egyszerűen észleljük a valóságot – hanem eggyé válunk az érzelmi, alkotó, szándékszerű valósággal, mely körülöttünk és általunk működik:

„Így hát, amint az átélés alapvető lényegéből feltárult, a dolgok együttléte magában foglalja valamiféle kölcsönös immanencia tanát [...] A világban vagyunk és a világ bennünk van.” (*Modes of Thought*, VIII, 1938)

(Fordította: Varga Péter)

SUMMARIES

Innovation, ethics, responsibility in the information age

Tibor Gulyás – Péter Szendrő – Gábor Szécsi

Traditional communities can be regarded as moral entities that transform the individual through group pressure. Communal existence allows the individual to transcend himself and find partnership with humanity, and determinates the individual's moral decisions and judgements. A community is based on dynamic reciprocity and responsibility, and is a fountainhead of social capital, that is, of a common set of shared moral values, norms and expectations that can be described as social trust that facilitates cooperation for mutual benefit. We argue that since this social and cultural process leads to a new conceptualization of responsibility and innovation in the information age, it is an important task to create a general ethical framework, value and norm system of innovation.

The role of community energy production in future energy systems

Péter János Horváth

Growing environmental concerns and the spread of renewable energy also spurred the so called decentralization process of predominantly centralized energy systems. Consumers and communities are key drivers of this process, not only as energy consumers, but also by producing and storing clean energy, aggregating individual energy productions, and even as distributors or energy service providers. The new EU legislation also recognizes the important role of energy communities in the energy transformation process, which can bring about better social acceptance of renewable energy production, but also many environmental, economic or social benefits to the local community. Our study aims to present the nature and role of community energy production in energy systems, and outlines a vision of community energy for Hungary and the EU as a whole.

Business and PR Ethics

Andrea Buday-Sántha

Economic, political, environmental and technological transformations, that take place both domestically and globally as well as focus on the role of the cultural value crises and value changes, institutions and norms of ethics. It intends to point out the tendencies in the field of ethics, business and PR ethics, their causes and to their current phenomena, it clarifies the basic ethical values,

the process of institutionalizing ethics, the practical phenomena and the challenge of ethics. It is a tendency of contradiction that the development of ethical institutions is fuelled by the devaluation of human and ethical values and new phenomena of our changing world. With the introduction of ethical institutions for professions, markets and organizations, - in this way, by demonstrating and publishing core values and applying innovative, evolving insurance solutions -, they protect existing ethical values, also curb the effects of negative trends, and thirdly, weakening individual, organizational, market and social morality.

The Now is the Apokalypse?

János Boros

The Now is the Apokalypse? is the title of the short paper. Following Malte Henk's article in *Die Zeit*, I present and analyze his optimistic thesis that Apocalypse is finally a good thing for humankind since it inducted an attitude in Western culture, which lead to the development of humanities, of science and technology.

Disharmony, apocalypse and power

Attila Farkas

In my writing, I reconstruct the historical steps of the development of a suboptimal equilibrium between nature and man, I consider the solidification of the password "Dominion over nature" as a result of misunderstandings, at the same time I also criticise the standpoint that the efforts made so far to create harmony between man and nature would have been in vain.

The conflict between the public good and self-interest - or momentary gain as a social trap

Tímea Fodor

Based on the book of Garret Hardin, *The Tragedy of the Commons* I analyze the human nature's functioning in the public sphere. I ask the question, how it is possible that humans see the long term damages of their activities but they do not offer them actual profit for a better future.

New forms of tradition?

Anna Mária Bólya

The questioning of my post concerns all ethnographic researchers. The entire ethnographic literature confirms the culture that we call traditional, which has been sustainable for tens of thousands of years, practically no longer exists or transformed in areas of the world imbued with global culture. A parallel process is the emergence of the profane thinking described by Eliade, which

emerges with the transformation of the past, human-scaled religious thinking, consists of the surrogates of religious models of the pre-modern human. I will take a concrete example: in connection with the celebration of very significant Twelfthday/ Epiphany customs and extensive physical contact with water in the orthodox world today, I ask the question: whether the traditional forms of *action* themselves can be revived. Even without the original folk belief content.

Doglypse now: the relationships between Covid-19 and dogism

Berta Csonka

This essay investigates the changes caused by the COVID-19 pandemic with regard to the human-dog relationship and outlines a possible apocalyptic view, where relationship between human and dog is considered to be more acceptable than the relationship between humans. Such a phenomenon would support the theory of Dogism, created and researched by the author.

The Eight Deadly Sins

László Halász

Our universe is likely to contain millions of planets similar to our own. But there is no sign of life, especially intelligent life. Therefore, Enrico Fermi asked the question 70 years ago: ‘*Where are they?*’. The best answer I have ever heard was given by Nobel laureate Konrad Lorenz in his booklet *Civilized Man’s Eight Deadly Sins*. Our species, says Lorenz, thanks to natural selection could climb to the top of the pyramid of living species, but there are no selection factors which support goodness and trustworthiness.

Apokalypse Now?

Ildikó Csikai

The critical condition of our planet and the crises of philosophy are not new phenomena. According to a group of researchers, philosophy also needs a renewal, and not only in the proceed on the ground of evidence-based arguments and critical thinking but also it has to participate effectively in the education process for the birth of action-oriented and socially responsible citizen. The article is looking for answers if philosophy, philosophers can have any roles in the current situation, in the possible solutions of the difficulties of our planet.

Hope and fear

Norbert Szanyi

According to Joachim Piegsa hope and fear are connected strongly to one another. Through them we can strengthen or even lose our courage for life.

Hope is the way we relate to our future: through hope we envision a future, where our desires become real. Hope helps us to cope with the difficulties of life.

Covid19 is a renaissance of nature

Ákos Bendes

The newly emerged pandemic sheds light on many issues ranging from fragility of our supply chains to economic depression, and all of them have ethical dimensions. To be more precise, we need to clarify the exact nature of a just conduct in the situations arising from crisis. However, the appealing consequentialist theories usually fall short of meeting a fundamental principle, namely the criterion of equal treatment. In the twentieth century, the hegemony of utilitarianism started to decline because of the appearance of more sophisticated views. These theories are trying to reconcile the idea of equal moral worth with utilitarian considerations.

Moral dilemmas regarding the prevention of threats and the allocation of scarce resources

Ákos Baranyi

The notion of equal treatment lies at the heart of ethics and legal philosophy. Despite the fundamental role that it occupies in ethical and legal theory, it is not that simple as it may seem, the concept of equality is subject to many different interpretations. These approaches are diverging and subjective, but choosing between them is a constitutive element of a principled decision making.

Or never?

Tamás Kis Pongrácz

Before I find the answer to the question: “Is there a particular relevance of the risk of apocalypse coming close, due to the pandemic?”, I try to clarify briefly how the notion of apocalypse changed through time. After that, in agreement with the spiritual evolutionism of Teilhard de Chardin and based on this theory I give reasons that human kind is not at the end of its road but it has started to grow adolescent and will truly deploy itself from now on.

Apocalypse and awakenings

Alpaslan Ertüngenalp

Apocalypse and awakenings. This paper presents two conflicting meanings of apocalypse, one originating from the original literary meaning in Greek and the other derived from eschatological writings and visions of Christian and other religions. Apocalypse is presented here as a necessary means for the

survival of the human race, that has innate destructive instincts and desires, which without the creation of the concept of apocalypse could have led to the self-extinction of the human race.

Transition from chaos to cosmos, or the hopeful ending of the apocalypse, especially with regard to interpersonalism

Balázs Szabó

Starting from a biblical approach, in this short paper I would like to discuss a few thoughts with regard to the theme of apocalypse. I focus mostly on the relations of chaos and cosmos; hope; and last but not least, interpersonal structure. In my line of thought I would like to point out some crucial characteristics concerning the genre of apocalyptic literature. To be more specific, I seek to underline the distinctive paraenetic attributes of apocalyptic language in terms of a community that culminates in relevant personalist insights.

Thoughts on government

John Adams

This publication aims to give a complete translation of *Thoughts on Government* (1776), one of John Adams' main writings, who is a core figure of American conservatism; with a brief introduction and notes by the translator. The text can be considered as Adams' political credo, and is primarily about to argue in favour of the Rule of Law, the separation of powers, and the free and independent judicial power.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Baranyi Ákos jogász, a filozófia doktori iskola hallgatója. Kutatási témája az egyenlőség eszméje, érdeklődése középpontjában az etika és a politikai filozófia áll.

Bendes Ákos jogász, párhuzamos doktori tanulmányokat folytat a jogtudomány és filozófia területén. Kutatási területe a digitális adatok használata a büntető eljárásokban és az „in dubio pro reo” maxima filozófiai és jogi perspektívái.

Bólya Anna Mária a Magyar Táncművészeti Egyetem docense, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa. Kutatási területe a szakralitás és tánc, a mozdulati szimbolika, a tánc és a keresztény kultúra kapcsolata. Szűkebb kutatási területe a balkáni kör-és lánc tánckultúra.

Boros János a Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának egyetemi tanára, a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti és Módszertani Kutatóintézetének tudományos munkatársa, az MTA doktora. Filozófia PhD fokozatát a svájci Fribourg egyetemén szerezte 1987-ben, 1990 óta tanít Pécsen. A Filozófia szakos program és a filozófia doktori iskola alapítója. Tizennégy könyve jelent meg.

Buday-Sántha Andrea PhD, jogász-közgazdász, egyetemi oktató, kutató. Jelenleg a BGE főiskolai docense, korábban PPKE, SZIE, PTE oktatója. Főbb kutatási területei a kommunikáció, kommunikációs jog és etika. A for- és nonprofit szektorban több évtizedes szakmai tapasztalatra tett szert kommunikáció, reklám, PR, etika, valamint a gazdaság és a jog területén egyaránt. Az MPRSZ vezető tisztségviselője, Jog és Etikai Bizottságának vezetője több mint egy évtizeden keresztül.

Csikai Ildikó andragógus, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának PhD hallgatója. Jelentős tapasztalattal rendelkezik a felnőttek képzése, felnőttek tanulása területén, különös tekintettel a kreatív módszertani megoldások kidolgozásában.

Csonka Berta a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának PhD hallgatója, az EB OVO Társaság alapítója.

Ertüngaalp Alpaslan isztambuli születésű Artisjus díjas magyar karmester és zongoraművész. Több nemzetközi karmesterverseny díjazottja, a 2002-es Dimitri Mitropoulos Nemzetközi Karmesterverseny győztese. 2006-2009-ig a Savaria Szimfonikus Zenekar Zeneigazgatója. 2011-től a legendás karmester, Claudio Abbado művészeti asszisztense és helyettese. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának PhD hallgatója.

Farkas Attila PhD, filozófus, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem adjunktusa, az MMA MMKI tudományos munkatársa. Kutatásaiban a politikai eszmetörténet, a morál- és politikai filozófia, valamint a művészetfilozófia kapcsolatát vizsgálja.

Fenyvesi Balázs filozófus, a PTE Filozófia Doktori Iskolájának a hallgatója, kutatási témája a korai angol nyelvű konzervativizmus, különösen az antropológiai vonatkozásai és mint a felvilágosodásra adott reakció; fő érdeklődési területe az ontológia és a filozófiai antropológia, valamint ezek kontextusában a politikai filozófia.

Fodor Tímea a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának másodéves hallgatója, középiskolai oktató és egyetemi órátartó. Kutatási területe Hilary Putnam filozófiája, az externalista – internalista vita ismeretelméleti, nyelvfilozófiai vetületei.

Gulyás Tibor közgazdász, az Innovációs és Technológiai Minisztérium innovációért felelős helyettes államtitkára, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának PhD hallgatója. Kutatási területe az innovációval kapcsolatos közgazdaságtudományi és gazdaságfilozófiai modellek, az innovációetika kérdései.

Halász László vegyészmérnök, a műszaki tudományok doktora. 1978-tól 1987-ig a pécsi Pollack Mihály Műszaki főiskolán dolgozott szoftverfejlesztőként, valamint matematika és számítástechnika óraadó tanárként. 1987-től 1992-ig a zürichi Eidgenössische Technische Hochschule alkalmazásában végzett szoftverfejlesztői tevékenységet.

Horváth Péter János a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal elnöke, a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi docense, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola elsőéves hallgatója. 2020 óta a Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség igazgatótanácsi tagja. Főbb kutatási területei: a társadalmilag és ökológiailag fenntartható energiagazdálkodási rendszerek megteremtése, az energiatudatos fogyasztói magatartás, és az energetikai jövőkép kialakítása.

Kis-Pongrácz Tamás teológus, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola másodikéves hallgatója. Érdeklődése középpontjában mindig a lét legvégső kérdései álltak, ezért a filozófiában talált otthonra. Jelenlegi kutatási területe a perszonalista filozófia és etika.

Peter Sjösted-Hughes PhD tanulmányait végzi az Exeteri Egyetemen. A *Noumenautics* c. könyv szerzője és a Marvel filozófus szuperhős Karnak, új inkarnációjának inspirálója.

Szabó Balázs a Filozófia Doktori Iskola, illetve a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola hallgatója. Közgazdász, kutatási területe a gazdaságfilozófia.

Szanyi Norbert filozófiai és teológiai tanulmányait Kassán végezte a Rózsashegyi Katolikus Egyetemen. Hallgatóként érdeklődésének középpontjában a bioetikai kérdések álltak. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskola hallgatója és a Pécsi Egyházmegye papnövendéke. Kutatási témája a remény természete.

Szendró Péter mezőgazdasági gépészmérnök, a Szent István Egyetem rector emeritusa, az SZIE Gépészmérnöki Karának professor emeritusa, az MTA doktora. Szakterülete a mezőgazdasági géptan, mezőgazdasági gépszerkezettan, géptan. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács elnöke, a Nemzeti Tehetségsegítő Tanács alelnöke. A Mezőgazdasági Technika és a Progress Agricultural Engineering című folyóiratok szerkesztőbizottságának elnöke.

Szécsi Gábor a Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának tanszékvezető egyetemi tanára, dékánja; az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa, az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (EASA) rendes tagja. Az Alkalmazott Filozófiai Társaság elnöke, emellett számos hazai és nemzetközi tudományos szervezetben tölt be tisztséget. Tizenöt könyve jelent meg. Kutatási területei: kommunikációelmélet, szemantika, kommunikáció- és médiafilozófia.

Varga Péter vegyész, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának doktori hallgatója. Kutatásának középpontjában ontológiai problémák állnak, melyeket pánpszichista és kvantumfilozófiai elképzelésekkel kíván megvilágítani.